

Szerkesztőbizottság

Szepessy Péter (elnök)

Szabó-Tóth Kinga

Horváth Zita

Kotics József

Nyíró Miklós

Graholy Éva (olvasószerkesztő)

Kiadó

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar
ATTI Szociológiai Intézeti Tanszék

A szerkesztőség címe:

Miskolci Egyetem BTK
Alkalmazott Társadalomtudományok Intézet

3515 Miskolc-Egyetemváros

Graholy Éva

Telefon: (46) – 565111/21-84

E-mail: boleva@uni-miskolc.hu

ISSN 2062-204X

A lap megrendelhető a szerkesztőség címén, vagy a megadott email címen.

Szellem és Tudomány

a Miskolci Egyetem Alkalmazott
Társadalomtudományok Intézetének folyóirata

2021/3. szám.

Miskolc-Egyetemváros

Tartalom

Láttelelet

Dr. Bihariné Kalászdí Beáta: Fogyatékossággal élők társadalmi inklúziója – nemzetközi jó gyakorlatok	5
Feró Dalma - Bajusz Orsolya: Túlélni a magyar „feminizmust” és „baloldalt”	23
Sápos Aranka - Iveta Jeleňová: A magyar nyelv használatának ismerete Kassán /Közigazgatás, bírósági eljárás/	59

Kitekintő

Udvarvölgyi Zsolt András: Vihar előtti csend, 1978. Magyar diplomáciai források Iránról	78
Havasi Virág: Challenges, New Institutions and Practices in the Hungarian Child Protection System	101

Dr. Bihariné Kalászdí Beáta

Fogyatékkal élők társadalmi inklúziója – nemzetközi jó gyakorlatok

Absztrakt

Napjainkban számos társadalmi probléma tarthat igényt érdeklődésre, illetve válhat vizsgálat tárgyává. Ezek közül jelenleg a fogyatékkal élők társadalmi inklúziójának kérdéskörére esett a választásunk. Ez a terület nemcsak azért bír kiemelkedő relevanciával, mert mind az Európai Unióban, mind Magyarországon a populáció számottevő része érintett jelenleg, hanem azért is, mert a fogyatékoság baleset, betegség, illetve az időskor miatt sok esetben azok életében is megjelenik, akik életük egy korábbi szakaszát egészségesen töltötték.

Mind a nemzetközi, mind a hazai jogszabályok fogyatékoságot meghatározó definícióiban lényegi elemként jelenik meg az, hogy a fogyatékos állapot gátolja a személy részvételét a társadalmi életben, illetve annak bizonyos területein. Tehát ha a fogyatékos személyek helyzetével kívánunk foglalkozni, annak kulcsfontosságú jelentősége van a társadalmi inklúziójuk mértéke.

A tanulmány bemutatja a célcsoportra vonatkozó legfontosabb kutatásokat, statisztikai adatokat, az európai uniós és hazai tendenciákat, majd olyan olyan nemzetközi jó gyakorlatokat ismertet, melyek hozzájárulnak a fogyatékkal élők társadalmi életben való teljesebb részvételéhez, illetve újszerű megoldásaik miatt társadalmi innovációt valósítanak meg. Végül a jó gyakorlatok értékelése, összefoglalása jelenik meg, a társadalmi marketing szemlélet alapját jelentő stakeholder-megközelítés alapján.

Kulcsszavak: fogyatékkal élők, társadalmi befogadás, jó gyakorlatok, társadalmi marketing

Abstract

Nowadays, many social problems can be of interest or become the subject of research. Of these, we have now chosen the issue of social inclusion of people with disabilities. This area is relevant not only because a significant part of the population is currently affected in both the European Union and Hungary, but also because disability often appears in the lives of those who have spent an earlier stage of their lives in good health (due to accidents, illness or old age).

An essential element in the definitions of disability in both international and domestic legislation is that the state of disability hinders a person's participation in social life and in certain areas of it. So, if we want to address the situation of people with disabilities, a key factor is the degree of their social inclusion. The study presents the most important research on the target group, statistical data, EU and domestic trends, and then presents international good practices that contribute to the fuller participation of people with disabilities in social life and implement social innovation due to their innovative solutions. Finally, the evaluation and summary of good practices is published, based on the stakeholder approach, which is the basis of the social marketing approach.

Keywords: people living with disabilities, social inclusion, best practices, social marketing

I. A célcsoport bemutatása, statisztikai jellemzők

Az Európai fogyatékoságügyi stratégia alapján (2010) fogyatékosággal élő személy minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását.

Az Európai Egészségi és Társadalmi Integrációs Kutatások (EHSIS) alapján 2012-ben 70 millió fogyatékosággal élő személy élt az Európai Unió országaiban, a 15 évesnél idősebb korosztályban. Ez a korcsoport 17,6%-át jelenti. (forrás: <https://ec.europa.eu>)

A fogyatékoság által leginkább érintett szocio-demográfiai csoportok a kutatás tanulságai szerint a következők: nők, 65 éven felüliek, alacsonyabb iskolai végzettségűek, nyugdíjasok.

Az EHSIS kutatási adatai alapján egy személy fogyatékosággal élőnek tekinthető, ha tíz konkrét életterület valamelyikében való részvétele alapvető tevékenységi nehézség vagy hosszú távú egészségügyi probléma miatt korlátozott.

A felmérésben azonosított **tíz életterület**, amelyben hátrányt szenvednek a fogyatékosággal élők, a korlátozott részvétel lehetősége miatt:

1. Mobilitás (otthon elhagyása)
2. Közlekedés
3. Épületek megközelíthetősége
4. Oktatás és képzés
5. Foglalkoztatás
6. Internet használat
7. Társas kapcsolatok
8. Szabadidős tevékenységek
9. Az élethez alapvető dolgok kifizetése
10. Érzékelt diszkrimináció

A felmérésben részt vevők több, mint fele jelezte, hogy a korlátozottan tud részt venni a fenti életterületek közül kettőben, melyek a szabadidő eltöltése (válaszadók 60,9%-a) és a mobilitás (válaszadók 52,9%-a) voltak.

A magyarországi válaszadók többsége leginkább problémás területekként a mobilitást (60,8%) és az alapvető dolgok kifizetését (54,8%) jelölte meg. A diszkriminatív hozzáállást hazánkban viszonylag kevesen (17,5%) tapasztalják, ebben a vonatkozásban Nagy-Britanniában a legrosszabb a helyzet (a megkérdezettek 33,3%-a tapasztalt diszkriminációt). A magyarországi válaszadók számára a legkevésbé problémás életterületet az internet használata jelenti (2,6%)

A tíz életterület közül hatnál figyelhetünk meg kapcsolatot az iskolai végzettség és az adott életterület problémás volta között. A felsőfokú végzettséggel rendelkező fogyatékossgal élők számára volt a legkevésbé problémás a mobilitás, az épületekhez való hozzáférés, a közlekedés és az élet lényeges dolgainak kifizetése, míg azok a fogyatékossgal élők, akik csak legfeljebb középfokú végzettséggel rendelkeztek, számoltak be a legmagasabb arányban arról, hogy problémát jelent számukra ezeken a területeken való részvétel.

A hátrányos megkülönböztetés és az internet használata során fordított kapcsolatot figyeltek meg a kutatást végzők, mivel a felsőfokú végzettséggel rendelkező fogyatékossgal élő személyek számára voltak a leginkább problémásak ezek az életterületek. A legfeljebb középfokú végzettséggel rendelkezők viszont a legkevésbé problémásnak ezeket a területeket találták.

A foglalkoztatottság szintén fontos dimenziót jelent, hiszen még inkább releváns kapcsolatot mutat az egyes életterületek problémás voltával. Azok a fogyatékossgal élők, akik munkahellyel rendelkeztek, a legkisebb arányban számoltak be hátrányos helyzetről a tíz életterület mindegyikénél. A munkaerő-piaci helyzet befolyásoló hatását két életterületen azonosíthatjuk a leginkább szignifikánsnak: az inaktív fogyatékossgal élők 2,8-szor több esetben számoltak be hátrányos helyzetről a közlekedés területén, az internethasználat területén pedig 2,7-szer több esetben, mint a foglalkoztatott társaik.

Láthatjuk tehát, hogy az iskolai végzettség és az ezzel kapcsolatban álló foglalkoztatottság döntő fontossággal bír a fogyatékossgal élő személyek életvitelére, társadalmi életben való részvételére vonatkozóan.

A kutatásban a fogyatékoság súlyosságát annak alapján állapították meg, hogy az illető hány életterületen akadályozott.

Eszerint három kategóriát különböztettek meg:

1. Egy életterületen akadályozott (enyhe)
2. Kettő vagy három életterületen akadályozott (közepes)
3. Négy vagy több életterületen akadályozott (súlyos)

Az Európai Uniót tekintve a három csoportba sorolt személyek aránya megközelítően azonos: a súlyos kategóriába tartozók aránya 35,7%, a közepes kategóriába tartozók aránya 28,8%, míg az enyhe kategóriába 35,5% tartozott.

Hazánkban a fogyatékosággal élők legnagyobb hányada a súlyos kategóriába tartozik (44,2%) 24,4% a közepes, 31,4% pedig az enyhe kategóriába soroltak aránya. Ettől rosszabb helyzetet csak Nagy-Britanniában és Romániában tapasztalunk.

Magyarországon a 2016-os mikrocenzus adatfelvétel során került felmérésre a fogyatékosággal élők helyzete, melyről a jelentést 2018-ban publikálta a Központi Statisztikai Hivatal (Mikrocenzus, 2016.)

A fogyatékosággal élők számában csökkenés tapasztalható az adatok alapján, 2011. és 2016. között több mint 80.000 fővel csökkent a vizsgált csoportba tartozók száma, ahogyan azt az 1. ábra is mutatja.

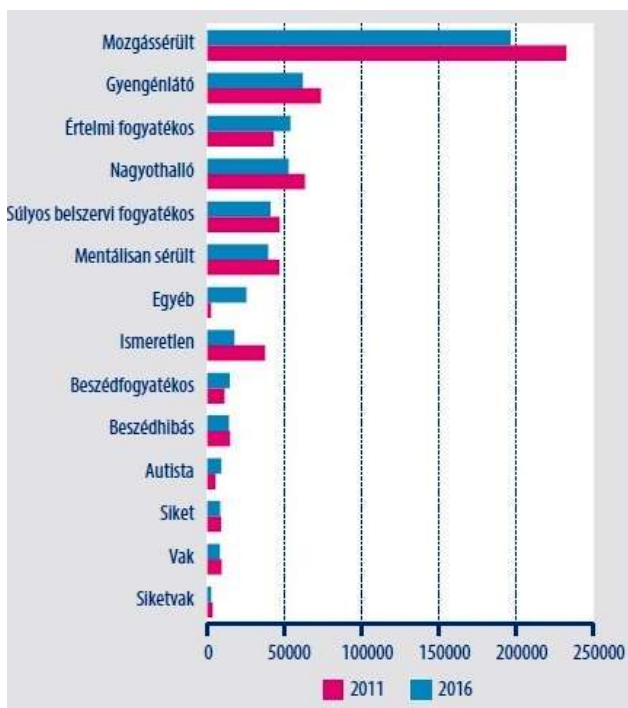
Fogyatékos személyek	2011	2016
száma	490 578	408 021
aránya (%)	6,2	4,3

1. ábra: A fogyatékosággal élők számának változása Magyarországon 2011 és 2016 között

Forrás: KSH, 2018.

A csökkenés okai között a Statisztikai Hivatal feltételezése szerint meghatározó szerepet játszik a két időpont között a szociális ellátások rendszerének átalakulása. Ennek keretében a rokkantsági nyugdíj megszüntetésre került, így akit lehetett, visszahelyeztek a munkaerőpiacra, az idősebbeket pedig átsorolták öregségi nyugdíjassá. Így a Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság nyilvántartásában 70 ezer fővel csökkent az egészségi állapot miatt juttatásban részesülők száma.

Hazánkban a fogyatékossgal élők csaknem felét a mozgássérültek teszik ki. Fontos tendencia, hogy míg a többi fogyatékosági csoportban csökkenés tapasztalható, addig két területen növekedés mutatkozik: az értelmi fogyatékosok száma 11.000 fővel nőtt 2011. és 2016. között, ami 25%-os növekedést jelent, az autisták száma pedig 3.800 fővel lett magasabb, ami 74%-os növekedést jelent ebben a csoportban.

2. ábra: A fogyatékossgal élők megoszlása Magyarországon

Forrás: KSH, 2018.

A fogyatékossgal élők munkaerőpiaci helyzetét vizsgálva Magyarországon azt láthatjuk, hogy a gazdaságilag inaktívak dominanciája jellemző. 46%-uk öregségi nyugdíjas, 38%-uk egyéb inaktív (rehabilitációs ellátásban részesülők aránya: 21%, eltartott 10%, egyéb inaktív kereső 6%, munkanélküli 1%). Csupán 16%-uk rendelkezik munkahellyel, pedig amint az EHSIS kutatásból is látható, a foglalkoztatottság döntő tényezőt jelent a fogyatékossgal élő személyek társadalmi beilleszkedésében.

II. Jó gyakorlatok a fogyatékossgal élők társadalmi inklúziójának elősegítése érdekében

A társadalmi befogadás egy olyan fogalom, melyet számos dimenzióban értelmez a szakirodalom. Talán a legnagyobb figyelmet a kutatások során a szegények társadalmi befogadásának vizsgálata kapja. A fogyatékossgal élő emberek társadalmi inklúzióját érintő vizsgálatok relevanciája ugyanakkor megkérdőjelezhetetlen, a korábban ismertetett érintetti adatok fényében.

Mind a nemzetközi, mind a hazai jogszabályok fogyatékossgat meghatározó definícióiban lényegi elemként jelenik meg az, hogy a fogyatékos állapot gátolja a személy részvételét a társadalmi életben, illetve annak bizonyos területein. A társadalmi életben való részvétel nehézségei számos területen megjelennek – többek között az oktatástól kezdve a szabadidős tevékenységeken keresztül a munka világáig, továbbá a turizmus, a közigazgatási, egészségügyi szolgáltatások egyenlő esélyű hozzáféréseinek hiányáig. Tehát ha a fogyatékos személyek helyzetével kívánunk foglalkozni, annak kulcstényezőjét jelenti társadalmi inklúziójuk mértéke.

Simplican és társai (2015) összefoglaló meghatározása alapján a fogyatékossgal élők társadalmi befogadásának célja az egészséges és fogyatékossgal élő emberek közötti interperszonális kapcsolatok növelése, illetve a fogyatékossgal élők részvételének támogatása a társadalomban.

A továbbiakban célunk olyan nemzetközi jó gyakorlatok ismertetése, melyek hozzájárulnak a fogyatékossgal élők társadalmi életben való teljesebb részvételéhez, illetve újszerű megoldásaik miatt társadalmi innovációt valósítanak meg.

II.1. „Szomszédsági piac” – Hollandia

Breedeweg faluban hiánypótlóként jött létre az úgynevezett „szomszédsági piac” 2012-ben, mely 45 különböző fogyatékossgal élőknek ad munkahelyet. Kezdetben csak élelmiszerbolt volt, ma már pékség és kávézó is egyben.

A helyi termékek árusítását kiemelten kezelik, a helyi ökológiai gazdaságokból származó tejtermékeket, zöldségeket, gyümölcsöket és húsarut árusítják, emellett a helyi termelők által készített borokat és söröket is megtaláljuk kínálatukban. Bevásárlási szolgáltatást kínálnak idős és mozgássérült helyi lakosok számára, az emailben vagy telefonon megrendelt termékeket kiszállítják számukra a boltból.

Intézmények számára is rendszeresen kiszállítanak, továbbá ebédmenüt is kínálnak, online megrendelés alapján. Ezenkívül főző workshopokat szerveznek 10-25 fős csoportok számára, ahol helyi alapanyagokból készíthetik el az ételeket a vendégek, tapasztalt szakács irányítása mellett. Rendezvényekhez catering-szolgáltatást is kínálnak. Gyermekek számára születésnap és egyéb rendezvényeket bonyolítanak le, ahol a gyerekek pizzát és süteményt süthetnek a pékségben a személyzet irányítása mellett.

A fogyatékossgal élő dolgozókat komplett tréning-csomaggal segítik, emellett mindenkinek van egy személyes fejlődési terve, melyet egy mentorral közösen rendszeresen ellenőriz. A fogyatékossgal élők felelőssége a bolt teljes működtetése a pékségtől a takarításon át a polcok feltöltéséig és a vásárlók kiszolgálásáig. Vannak mozgássérült, értelmileg sérült, pszichiátriai problémával küzdő és autista munkavállalók is. 2014-ben a bolt megnyerte az „Appeltje van Oranje” elnevezésű díjat, a szociálisan felelős vállalkozások díját, melyet Maxima királyné adott át a dolgozóknak. (forrás: <https://www.buurtmarktbreedeweg.nl/>)

II.2. Making it Work

Ezt a kezdeményezést a Humanity & Inclusion független nemzetközi segélyszervezet menedzseli. A program lényege azon hatékony és innovatív jó gyakorlatok azonosítása, melyek bizonyítottan pozitív változást indukálnak a fogyatékossgal élő személyek életében, akár helyi, akár regionális szintű tevékenységek révén. A Making it Work kezdeményezés nem a jogsértésekre és a problémás területekre összpontosít, hanem az értéket teremtő, bevált kezdeményezésekre. A kezdeményezés célja ezen jó gyakorlatok publikálása, széles körben való ismertetése, illetve annak elemzése, hogy hogyan lehet a jó gyakorlatokat fenntartani és más területeken adaptálni.

A program módszertana multi-stakeholder megközelítést alkalmaz, szövetségek és együttműködések kiépítésével, ösztönözve a különböző érintett csoportokat az együttműködésre, „learning by doing” szemléletben. Céljuk továbbá, hogy konstruktív, gyakorlati ajánlásokat tudjanak tenni a döntéshozók, a szolgáltatók és más fejlesztésben érdekelték számára.

3. ábra A Making it Work program munkafolyamata

Forrás: <https://www.makingitwork-crpd.org>

A program munkafolyamatát szemlélteti a 3. ábra, melynek három fő lépése:

1. Multi-stakeholder kapcsolatok kiépítése és megegyezés a jó gyakorlatok közös kritériumairól.
2. A jó gyakorlatok gyűjtése, elemzése és dokumentálása.
3. Ösztönzés a változásra, a jó gyakorlaton alapuló ajánlást tartalmazva.

A Making it Work honlapján jeleleg kb. 50 jó gyakorlatot találhatunk a világ minden részéről. (forrás: <https://www.makingitwork-crpd.org>)

II.3. Engage to Change (Elkötelezetten a változásért) – Wales

A projekt célterülete Wales, rendeltetése, hogy a 16-25 éves tanulási nehézséggel küzdő és autista fiatalokat fizetett munkalehetőséghez juttassa. A támogatás időtartama 6-12 hónap. A projektben eddig több mint 1.000 fiatal vett részt, a résztvevő munkaadók száma pedig kb. 800 volt. A projektet a Nemzeti Lottó Közösségi Alap finanszírozza, a Walesi kormánnyal együttműködésben.

A projekt kulcseleme a személyközpontúság, minden fiatal saját coach segít, ugyanakkor a munkaadók számára is folyamatos támogatást nyújtanak, többek között a szemléletformálásban, hogy ne a fogyatékosságot lássák, hanem a személyt. A projektben két támogatott foglalkoztatással foglalkozó ügynökség is részt vesz (az ELITE és az Agoriad). A coach-okat speciális tréningen készítik fel, egy coach egy fiatallal dolgozik együtt.

A projektbe jelentkező fiatalokhoz először személyesen ellátogatnak, több találkozó alkalmával részletesen felméri a fiatal képességeit, igényeit, érdeklődési területét, majd segítenek kiválasztani azokat a munkaköröket, amelyeket szívesen ellátna. A fiatal megválaszthatja, hogy nagy vállalatnál vagy kis cégnél dolgozna szívesen, fizikai vagy irodai munkát szeretne, másokkal együtt dolgozna, vagy inkább egyedül, sokféle feladatot látna el, vagy néhány feladatot, ami sokszor ismétlődik. Felmérik azt is, hogy a fiatal mennyire képes az önálló utazásra.

A támogatott foglalkoztatás során egyfajta szakmai gyakorlatként foglalkoztatják a fiatalokat, ahol a munkahelyi betanulásban a coach segít elsajátítani a fiatalnak az ellátandó feladatokat, és támogatja abban, hogy kibontakoztassa képességeit, be tudjon illeszkedni a munkahelyre, és minél önállóbbá váljon. A 6-12 hónap letelte után, amikor a fiatal önállósága megerősödött és megtanulta az adott munkakörhöz tartozó feladatok ellátását, a fiatal fokozatosan hagyja el a támogatott munkahelyet, a munkaadóval, a coach-al és a szülőkkel együtt megvalósított folyamatos konzultációkkal segítve a folyamatot.

Ezt követően a projekt keretében segítenek a nyílt munkaerőpiacon fizetett munkahelyet találni a fiatalnak, segítenek az önéletrajz megírásában, és felkészítik az állásinterjúkra. (forrás: <http://www.engagechange.org.uk>)

II.4. ONCE Alapítvány – Spanyolország

Az Alapítvány számos területen járul hozzá a fogyatékossgal élők társadalmi beilleszkedésének elősegítéséhez. Sokrétű tevékenységét három fő terület köré csoportosíthatjuk:

- felsőoktatás
- hozzáférés
- foglalkoztatás

II.4.1. Felsőoktatás

Jelenleg a fogyatékossgal élők kb. 5–6%-a rendelkezik egyetemi végzettséggel Spanyolországban, annak ellenére, hogy az Európa 2020 stratégia 40% -os horizont elérését tűzte ki célul. Az Once Alapítvány célja a felsőoktatás területén az, hogy minél több fogyatékossgal élő fiatal kerüljön be az egyetemekre, továbbá hogy segítsék a képzések sikeres elvégzését, csökkentsék a fogyatékossgal élő fiatalok lemorzsolódási arányát. Az alapítvány úgy tekint az oktatásra, mint az egyenlő esélyek garantálásának fő eszközére, valamint a minőségi munkahelyek megszerzésének zálogára. Ezért egy felsőoktatási stratégiát is kidolgozott a fogyatékos fiatalok továbbtanulásának érdekében.

Az Alapítvány több ösztöndíj programot is működtet a fenti célok megvalósítása érdekében. Az Európai Szociális Alap által finanszírozott és számos vállalat, valamint a spanyol egyetemek rektorainak konferenciája által támogatott programban a fogyatékos hallgatók tudományos és kutatói karrierjét támogatják. Gyakornoki programot is hirdetnek a fogyatékos hallgatók számára.

A „Campus korlátok nélkül” programban a fogyatékos középiskolások számára biztosítanak lehetőséget az egyetemi élet megismerésére, egy hetes időtartamban, melynek során nemcsak a képzési kínálattal ismertetik meg őket, hanem az egyetemek azon szolgáltatásaival is, melyeket a fogyatékossgal élő diákoknak kínálnak. A program az egyetemek számára is fontos visszajelzéseket biztosít arról, hogy mely szolgáltatások területén szükséges még fejlődniük.

A „Tehetségek lehetősége” program célja, hogy a hallgatók mobilitásának elősegítése érdekében lakhatási problémáik megoldását segítse, ennek keretében bérelhető lakásokat kínál a fogyatékossgal élő hallgatóknak.

II.4.2. Hozzáférhetőség

A hozzáférhetőséget az alapítvány három dimenzióban értelmezi.

- Fizikai környezet
- Kultúra és szabadidő
- Új technológiák

Az első kategória tulajdonképpen a fizikai akadálymentesítést jelenti, melynek minél szélesebb körű megvalósítása érdekében az alapítvány célja, hogy már a tervezés folyamatába bevonják a fogyatékos személyeket.

A kultúrához való hozzáférést két szinten értelmezi az alapítvány – mind a fogyatékosok szabad hozzáférését a múzeumokhoz, színházakhoz, egyéb kulturális intézményekhez, mind a fogyatékos művészek szabad érvényesülését. Mindkét területen igyekeznek pozitív irányú változást elérni. Az idegenforgalom és a sportlehetőségek is fontos szabadidős alternatívák, melyekhez a fogyatékos személyeknek is hozzá kell férniük. A sportközpontok akadálymentesítése ezért egy fontos feladata az alapítványnak.

Az új technológiák, IT eszközök megkönnyítik a fogyatékossgal élők életét, amennyiben elérhetőek számukra. Az Alapítvány részt vesz a kutatási-fejlesztési tevékenységekben és az olyan Uniós kezdeményezésekben, melyek ezzel a területtel foglalkoznak, pl. Horizont 2020.

A Digitális szolidaritás néven megjelenő internetes kiadvány a fogyatékossgal kapcsolatos aktuális információkat közli az érintettek részére.

II.4.3. Foglalkoztatás

Az elmúlt 20 évben az Alapítvány több mint 97.000 munkahelyet és foglalkozási pozíciót hozott létre a fogyatékossgal élők számára. Célkitűzésük, hogy a fogyatékos munkavállalók számára stabil és minőségi munkahelyeket tudjanak biztosítani.

A Por Talento program munkaközvetítést végez – mind a fogyatékos munkavállalók, mind a munkaadók felé támogatást biztosítanak. A munkavállalók számára álláskereséssel, szakmai tanácsadással, a munkaadók részére a hatékony CSR-stratégia kialakításában, az adókedvezmény érvényesítésében, a fogyatékos munkavállalók kiválasztásában segítenek.

Az „EMPRENDE 2020” projekt a fogyatékossgal élő vállalkozását segítő pályázati program, uniós finanszírozásból. A fogyatékossgal élő fiatalok

vállalkozási ötleteikkel pályázhatnak, és segítséget kapnak az üzleti terv elkészítéséhez, a vállalkozás megkezdéséhez szükséges képzéseket, valamint technikai támogatást is biztosítanak számukra. Ha a projektet életképesnek minősítik, akkor pénzügyi támogatást is biztosítanak hozzá.

Az Alapítvány által megvalósított innovatív társadalmi modell, melyet az üzleti világgal ötvöz, az ILUNION cégben testesül meg. A fogyatékossgal élők társadalmi beilleszkedését üzleti szemléletben segíti a cég, melynek több mint 30.000 dolgozójából 35% feletti a fogyatékos munkavállalók aránya. Az ILUNION más szociális vállalkozásokban is részt vesz, így további 7.000 munkahely fenntartásához járul hozzá, melyek 80%-át fogyatékossgal élők töltik be.

Az ILUNION már 30 éve működik, kb. 500 munkaközponttal rendelkezik Spanyolország teljes területén. Öt üzletágban végzi tevékenységét:

- Szolgáltatási szektor (ezen belül néhány terület, a teljesség igénye nélkül: takarítás, parkosítás, rágcsálóirtás, hulladékkezelés, elektronikai termékek újrahasznosítása, biztonsági szolgáltatások, tűzbiztonsági tanfolyamok tartása, auditok végzése, épület-karbantartási feladatok, mosodai tevékenységek (például szállodák számára, egyenruhák bérbeadása, tisztítása, stb.), ügyfélszolgálati szolgáltatás, IT szolgáltatások (szoftver és hardver egyaránt), tonerek, nyomtatópatronok gyártása, nyomtatási szolgáltatások biztosítása)
- Egészségügyi és szociális ellátás (például hét idősothon és tíz nappali ellátást biztosító intézmény üzemeltetése, összesen több, mint 1.000 elláttal; otthon élők számára telefonos szolgálat biztosítása; otthonápolás; fizioterápiai szakemberek képzése a Madridi Egyetemen; fizioterápiás kezelések biztosítása munkahelyeken és otthoni körülmények között; egészségügyi termékek gyártása)
- Üzleti megoldások (például kiskereskedelmi tevékenység, irodai kellékek forgalmazása, biztosítási szolgáltatások cégek, non-profit szereplők és magánszemélyek számára, ESPLORE teljeskörűen akadálymentesített gasztrobár Madridban, ajándék webshop üzemeltetése, saját márkás húsáruk online kereskedelme)
- Turizmus (26 hotelből álló szállodalánc üzemeltetése, mely univerzális akadálymentességi tanúsítvánnyal rendelkezik, catering szolgáltatás, 17 hektáros komplex sport és szabadidő központ működtetése Madridban)

- Tanácsadás (toborzási szolgáltatás, fogyatékossgal élő álláskeresők és munkaadók számára képzések tartása, tanácsadási, auditálási és tanúsítási szolgáltatások az akadálymentes tervezés, az elektronikus akadálymentesítés területén, kutatás és fejlesztés, teljes körű kommunikációs szolgáltatás – például szerkesztési, reklámozási szolgáltatások, audiovizuális tartalmak készítése, web-design, online marketing szolgáltatások) *(forrás: <https://www.fundaciononce.es/>; <https://www.ilunion.com/en>)*

III. Értékelés, összefoglalás

A társadalmi problémák kezelésének egyik hatékony eszköze a társadalmi marketing. Kotler és Lee (2009) definíciója szerint „a társadalmi marketing egy folyamat, marketing elvek és technikák alkalmazása, hogy értékeket hozzon létre, kommunikáljon és közvetítsen, melyekkel egy célcsoport magatartását meg tudja változtatni úgy, hogy az által a társadalom (közegészség, biztonság, környezet, közösségek) és maga a célcsoport is hasznot realizál.”

Nagyon fontos azonban, ahogyan Piskóti (2015) felhívja rá a figyelmet, hogy a társadalmi marketing tevékenységet ne egy adott intézmény szemszögéből, annak érdekeit szem előtt tartva végezzük, hanem a társadalmi problémából kiindulva, problémaorientált megközelítéssel. Csak ezen nézőpontot alkalmazva lehetséges az adott társadalmi problémában érintettek, azaz a stakeholderek azonosítása, motivációinak feltárása, mely alapot jelent ahhoz, hogy az érintett szereplők, szervezetek kooperációját megvalósító, összehangolt stratégiát alkossunk. A kooperáció alapját az érintettek által vallott közös értékek képezik.

Amennyiben a korábbiakban ismertetett nemzetközi jó gyakorlatokat a fenti szempontok alapján értékeljük, megállapíthatjuk, hogy az elsőként bemutatott holland kezdeményezés (Szomszédsági piac) rendelkezik a legszűkebb hatásterülettel. Tevékenysége egy kis települést érint, ezen körben azonban több érintettet is megszólít. Így például a helyi közösség számára értéket képvisel, mivel korábban nem volt a településen ilyen jellegű szolgáltatás (bolt, kávézó, pékség és találkozási tér egyben). A helyi termelők számára is értéket teremt, hiszen termékeiket értékesíthetik ezen a platformon keresztül. A legnagyobb mértékben a fogyatékkal élőkre és családjaikra gyakorol pozitív hatást, a munkalehetőség és rendszeres jövedelem biztosításával, valamint azáltal, hogy a közösség hasznos tagjaiként tevékenykedhetnek. Azáltal, hogy a kezdeményezés a médiában is megjelent, a település pozitív image-ének kialakításához is hozzájárul.

A „Making it Work” projekt a nemzetközi jó gyakorlatok összegyűjtése és publikálása során alkalmazza a stakeholder-megközelítést, hiszen célja szövetségek kiépítése az érintett személyek és szervezetek között.

A walesi „Engage to Change” program egy földrajzilag, életkorilag és fogyatékosági típus szerint lehatárolt célcsoport (Walesben élő tanulási

nehézséggel és autizmussal élő fiatalok) számára nyújt szolgáltatást, a sikeres munkavállaláshoz. Ezen a területen ugyanakkor számos érintett bevonásával végzi tevékenységét: a fogyatékossgal élő fiatalok és családjuk, a támogatott foglalkoztatást nyújtó munkáltatók, valamint a foglalkoztatási ügynökségek és mentorok közreműködésével.

A bemutatott példák közül a legnagyobb volumenű és legszélesebb körű tevékenységet a spanyol Once Alapítvány végzi. Ennek megfelelően a stakeholderek legnagyobb körét szólítja meg. A fogyatékossgal élők felsőoktatásba való bevonása érdekében a középiskolákkal, felsőoktatási intézményekkel, valamint vállalatokkal is közreműködik azért, hogy a fogyatékossgal élő fiatalok továbbtanulását segítse. A hozzáférhetőség javítása érdekében a helyi települési szervezetek bevonását figyelhetjük meg az akadálymentes tervezésbe. A kulturális, szabadidős lehetőségek bővítésénél a kulturális intézményekkel és sportközpontokkal való együttműködést valósít meg az alapítvány. A Por Talento programban mind az álláskereső, mind a munkáltatók számára kínálnak értéket és szolgáltatást, valamint közös platformot, így segítve elő a fogyatékossgal élők foglalkoztatását. Az Ilunion cégcsoport esetében pedig az üzleti szféra is megjelenik.

A vizsgált jó gyakorlatok összefoglalását tartalmazza az alábbi, 1. táblázat.

1. Táblázat

A jó gyakorlatok összefoglalása

Jó gyakorlat	Földrajzi hatáskör	Fogyatékoság típusa	Érintett területek	Stakeholderek
„Szomszédsági piac”	Helyi (települési)	Vegyes	Foglalkoztatás	Helyi lakosság, helyi termelők
Engage to Change	Regionális (országgrész)	Autizmus, tanulási nehézség	Foglalkoztatás	Foglalkoztatási ügynökségek, munkáltatók, mentorok
Once Alapítvány	Országos	Vegyes	Felsőoktatás, hozzáférés, foglalkoztatás	Középfokú és felsőfokú oktatási intézmények, helyi önkormányzatok, munkáltatók, kulturális intézmények, üzleti szféra
Making it Work	Nemzetközi	Vegyes	Jó gyakorlatok publikálása	Helyi, országos és nemzetközi szervezetek

Forrás: Saját szerkesztés

Összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy valamennyi általunk megvizsgált nemzetközi bevált gyakorlat esetében alkalmazzák a stakeholder szemléletet, értéket teremtve minél több érintett számára, így biztosítva együttműködésüket. A kezdeményezések hatásterületének volumene és a bevont stakeholderek száma között arányosságot figyelhetünk meg.

Irodalom

10 best practices in employment support for persons with disabilities (2015) – European Association of Service providers for Persons with Disabilities

Európai fogyatékoságügyi stratégia 2010–2020: megújított elkötelezettség az akadálymentes Európa megvalósítása iránt. Az Európai Bizottság közleménye. Brüsszel, 2010.11.15.

<http://www.engagetochange.org.uk>. Letöltés: 2019. 03. 16.

[https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Disability statistics - barriers to social integration](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Disability_statistics_-_barriers_to_social_integration).
Letöltés: 2021.03.15.

<https://www.buurtmarktbreedeweg.nl>. Letöltés: 2021. 01. 20.

<https://www.fundaciononce.es/>. Letöltés: 2021.04.17.

<https://www.ilunion.com/en>. Letöltés: 2021.02.28.

<https://www.makingitwork-crpd.org>. Letöltés: 2021.04.23.

Inclusive Education & Disability Good Practices from around Europe (2012) – included European Network on Inclusive Education & Disability, Barcelona

Philip KOTLER – Nancy R. LEE (2009): *Up und Out of Poverty: The Social Marketing Solution* – Pearson Education, WHARTON SCHOOL PUBLISH

Mikrocenzus 2016./8. A fogyatékos és az egészségi ok miatt korlátozott népesség jellemzői, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2018.

Piskóti István (2015): Elemek a társadalmi marketing modelljéhez. In *Marketing és Menedzsment* XLVI. 3. 2012. pp. 64-73.

Stacy Clifford SIMPLICAN - Geraldine LEADER - John KOSCIULEK - Michael LEAHY (2015): *Defining social inclusion of people with intellectual and developmental disabilities: An ecological model of social networks and community participation*. Research in Developmental Disabilities, 38, 18–29.

Feró Dalma - Bajusz Orsolya

Túlélni a magyar „feminizmust” és „baloldalt”¹

Absztrakt

Autoetnográfánkban személyes tapasztalataink és a vonatkozó szakirodalom dialektikája alapján vizsgáljuk a magyarországi nyilvánosságban zajló hegemoniaküzdelem egyes aspektusait. Egyéni, de összefüggő személyes elbeszélésünket tesszük adattá és vonunk le belőlük induktív, a módszernek megfelelően limitált következtetéseket. Fő fókuszunk, hogy milyen aktorok milyen terepeken és milyen kapcsolatrendszereken keresztül, valamint milyen mechanizmusok működtetésével játszanak fontos szerepet a hegemoniaküzdelemben az általunk megismert „progresszív” oldalon. Leírjuk többek közt azokat a mechanizmusokat, amelyekkel a progresszív aktorok a kettős hegemonia logikáját megkérdőjelező nyilvános megszólalásokat semlegesítik, transzformálják, saját hegemon diskurzusuk logikájába integrálják vagy elhallgattatják, ezzel helyreállítják a moralizáláson (jó progresszívek vs. gonosz elmaradottak) alapuló rendet. A terepen kialakuló konfliktusok mentén reflektálunk a progresszív szereplők közti kapcsolatokra és az őket összekötő habitusmintázatokra, valamint a különböző (politikai, művészeti, tudományos) mezők közti kapcsolatokra, a politikai mező logikájának más mezőkre történő kiterjesztésére. Történetünk elején nőként (feministaként) foglalkoztunk modernitáskritikával és liberalizmuskritikával, azonban a történet végére magyarként, kelet-európaiként jutottunk arra, hogy a létező magyarországi feminizmus a modernista mítoszok replikátora és egyúttal a (kulturális) imperializmus eszköze.

Kulcsszavak: autoetnográfia, hegemoniaküzdelem, feminizmus, baloldal, NGO, kultúra, tudomány, mezők, vámpírkastély, mobbing, cancel culture, no-platforming, öncenzúra, taktikus média

Abstract

Our autoethnography, based on the dialectic of our personal experiences and the relevant literature, examines certain aspects of the hegemonic struggles taking place in the Hungarian public sphere. We use our respective but interconnected personal narratives as data to draw inductive conclusions within the limitations of the method. Our analysis is focused on actors who play an important role on the “progressive” side of hegemonic struggles, and we examine the fields, systems of relationships and mechanisms by which they exert an influence. We describe the mechanisms through which progressive actors neutralize, transform, integrate, or silence public discourses that question the logic of dual hegemony, through which they restore the underlying moral order of good progressivism vs. evil backwardness. Following the emerging conflicts, we reflect on the relationships between progressive actors, the habitus patterns that connect them,

¹ "Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató- A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre."

the relationships between allegedly separate (political, artistic, scientific) fields, as well as on the extension of the logic of the political field to other fields. At the beginning of our story, we critiqued modernity and liberalism as women (through feminist theory), but by the end of the story, we realized as Hungarians and as Eastern Europeans that the actually existing Hungarian feminism is a replicator of modernist myths and a tool of (cultural) imperialism.

Keywords: autoethnography, hegemonic struggles, feminism, left politics, NGO, culture, science, field studies, vampire castle, mobbing, cancel culture, no-platforming, self-censorship, tactical media

I. Bevezető

Az alábbi írás a magyar feminista és baloldali aktivizmussal való találkozásunk története. E találkozás és annak elemzése során olyan tudást szereztünk, amelyet sem megfigyeléssel, sem a szakirodalom feldolgozásával nem tudtunk volna elsajátítani.

Ezekhez a témákhoz kapcsolódóan írtunk korábban elméleti és diskurzuselemzésen alapuló tanulmányokat (FERÓ és BAJUSZ 2018; BAJUSZ 2019; FERÓ 2019a; FERÓ 2020), amelyek elsősorban a makro-, esetleg mezoszintre fókuszáltak. Ebben az autoetnográfiaiában azt beszéljük el, milyen volt személyesen megélni a „genderkérdések” körüli küzdelmeket, hogyan adtunk értelmet ennek a tapasztalatnak, és milyen tudásra tettünk szert ezáltal: hogyan kötöttük össze a mikroszintet (és vele a saját tapasztalatainkat) a mezo- és makroszintű folyamatokkal (ld. LASLETT 1999).

A feminizmuson keresztül a liberális hegemonia (GRAMSCI 1977[1947]; MOUFFE 2005; FERÓ 2020) végnapjainak utóvédharcaiba keveredtünk, és ezen tapasztalataink során termelődött tudást osztjuk meg autoetnográfiainkban. Megtapasztaltuk a hegemonikus harcmodort, amelyet a médiában gyakran tisztán kulturális jelenségként és nem a hegemoniaküzdelem részeként tematizálnak, és amelynek viszonylag kevés tudományos irodalma van ahhoz képest, hogy egyes országokban kifejezetten elterjedt és egyre aggasztóbb méreteket ölt. Angela Nagle (2017) elemzése mellett elsősorban esszék és újságírói elemzések foglalkoznak az egymással szorosan összefüggő vámpírkastély dinamikákkal (FISHER 2018 [2013]) és *cancel culture*-ral (azaz az elhallgattatás kultúrájával). A mi történetünk arról tanúskodik, hogy a *cancel culture* létezik Magyarországon, annak ellenére is, hogy a „genderrel” foglalkozó kutatók és aktivisták rendszerint tagadják, hogy lenne számottevő hazai támogatója a dogmatizmusra és elhallgattatásra épülő genderaktivizmusnak (különösképp a transzneműaktivizmusnak). Ahogy megtapasztaltuk, itt nem az számítt, hányan hiszik el és hirdetik ezeket az

elképzeléseket, hanem hogy ezek a szereplők milyen intézmények, hálózatok és finanszírozás segítségével vesznek részt tágabb hegemoniaküzdelmekben, és ezek segítségével el tudják-e hallgattatni az akár igen kezdetleges kritikákat.

Az elhallgattatás kultúrája nem önmagában, hanem tágabb politikai küzdelmek részeként figyelemreméltó, ahogy azt a „terepen” megtapasztaltuk. Abban a kiterjedt hálózatban, amelynek egy részébe beleláttunk, összekapcsolódnak politikai, „civil”, tudományos, kulturális és médiaszereplők, akik mind szerepet játszanak az elhallgattatáson és személyes tönkretételen alapuló nyilvánosság létrehozásában és fenntartásában. Az elhallgattatás kultúrájának szándékolt következményei is vannak: hozzájárul ahhoz, hogy a jelenleg egymással szembenálló két történelmi-politikai blokk hamis dichotómiáját ne lehessen leleplezni, és így moralizáló, hamis ellentétpárok (haladó nyugat-orientált progresszívek vs visszamaradott mucsai gyűlölködők) strukturálják a nyilvánosságot.

A fő kérdés, amelyet autoetnográfiánkkal megválaszolni szeretnénk, hogy milyen aktorok milyen terepeken és milyen kapcsolatrendszereken keresztül játszanak fontos szerepet a hegemoniaküzdelemben az általunk megismert progresszív oldalon. Módszerünk olyan aspektusait tárja fel e kérdéskörnek, amelyek más módszerrel nem lennének hozzáférhetők. A személyes narratívánk empirikus adatokból (az események és szereplők ismertetéséből), illetve azok személyes megélésének leírásából és értelmezéséből áll. A hegemoniaküzdelem logikájának megfelelően olyan terepeken alakultak ki konfliktusok, ahol hegemon pozíciók voltak veszélyeztetve (például szakértőség, hálózatok, definíciók, működésmódok). Ezek változásait, kontingenciáit elemezzük: hogy hogyan veszítik el bizonyos (elsősorban a tudományos és kulturális) mezők a viszonylagos autonómiájukat is. Következtetéseink induktívak, tehát az autoetnografikus elbeszélés az adat, amiből levonjuk a (módszernek megfelelően limitált) következtetéseket.

II. Módszer

Az autoetnográfia az önéletrajz és az etnográfia elemeit kombináló, azok határait feszegető sokszínű műfaj, amely az egyéni tapasztalatot keresztül kulturális, társadalmi és politikai jelenségekre és folyamatokra világít rá (ELLIS, ADAMS és BOCHNER 2011). A hagyományos etnográfiában rejlő hatalmi viszonyok és az objektivitás korábbi elképzeléseinek megkérdőjelezése nyomán vált a társadalomtudományokban alkalmazott módszerré, amely a korábbiaktól merőben új értékelési kritériumokat követel meg (ELLIS és BOCHNER 2000; SPARKES 2000; HOLT 2003). Bár az etnográfia sosem volt mentes az etnográfus szubjektivitásától, az etnográfiai szelfet az állítólagos objektivitás nevében száműzni igyekeztek a hagyományos etnográfiában, míg az autoetnográfia nyíltan reflektál a társadalomtudományban szükségszerűen benne rejlő szubjektivitásra, interszubjektivitásra, érzelmekre (COFFEY 1999; ELLIS, ADAMS és BOCHNER 2011). A személyes tapasztalat megjelenítésével és kontextualizálásával az autoetnográfia a személyes és a kulturális, társadalmi, illetve politikai közti elválaszthatatlan kapcsolatot kifejezővé, átélhetővé tudja tenni távolságtartó leírás helyett (ELLIS 2004).

Az autoetnográfia a (korábban) alulreprezentált társadalmi csoportok megszólalásának is egyik jellemző módja, így többek közt feministák és „benszülöttek” által is gyakran alkalmazott módszer (ETTORRE 2016; ELLIS, ADAMS és BOCHNER 2011). A mi írásunk elsősorban a feminista és „benszülött” elbeszélések feszültségei mentén született, hiszen feminista nőként és a „fejlett nyugatot” etalonnak tekintő progresszizmus megkérdőjelezőiként keveredtünk egy politikai küzdelem közepébe. Autoetnográfiainkkal azokat a kulturális és társadalmi folyamatokat igyekszünk átélhetővé tenni (HOLT 2003; SPARKES 1996), amelyeket az abban leírt tapasztalataink nyomán értettünk meg. Írásunkban a személyes narratíva egy vezérfonal, amelyen keresztül elbeszélünk egy partikuláris tapasztalatot (milyen az általunk feministának vélt közegen keresztül közel kerülni a magyarországi politikai hatalmi harcokhoz), ami egyúttal egy jóval általánosabb tapasztalat (milyen egy másik kultúrával való találkozás) példája is. Írásunkban kontextualizáljuk a személyes tapasztalatot, így az a személyes érzéseink, szándékaink, felismeréseink és cselekvésünk mellett a minket körülvevő társadalmi-kulturális közegről is szükségszerűen szól az autoetnográfia műfajának megfelelően.

Személyes narratívánkkal és értelmezésével szeretnénk reflektálni a mások által már leírt attitűdstruktúrákra, amelyek kontingensek ideológiai

rezsimekkel és a magyar társadalom belső szerkezeti sajátosságaival (Hadas 2020; Farkas 2011). Az autoetnográfia módszeréből eredően a végeredmény szubjektív és spekulatív lesz, ahogy a *cultural studies* lényegileg interpretáció, és nem is tartunk igényt semmilyen reprezentativitásra. Ez két ember története, akik a szó eredeti értelmében civilként kerültek a politika közelébe. Nem azért keveredtünk bele, hogy (auto)etnográfia legyen belőle. Nem résztvevő megfigyelők voltunk, hanem szívvel-lélekkel résztvevők, és fontos résztvevők. Epsztemikus reflexióra teszünk kísérletet (BOURDIEU 1989): a pozíciónkra reflektálunk, nem lépünk fel olyan igénnyel, hogy a személyünket objektiváljuk – nem akartuk és nem akarjuk felvenni az objektív, érdek nélküli, pártatlan, a tudomány képviselőjében az adott terep felett álló megfigyelő pozícióját. Leírjuk, hogy milyen szándékok mozgattak minket, és milyen elvekben hittünk. Tudatos döntés, hogy az érzéseinket adatként kezeljük, és ennek megfelelően személyes történetünkben mind a ketten reflektáltunk arra, hogy érzelmileg hogyan reagáltunk adott szituációkban, és erre a környezetünktől milyen érzelmi reakciókat kaptunk. Az ezeket strukturáló logikát értelmezve, utólagos indukcióval jutunk el tágabb kulturális sémák és attitűdstruktúrák leírásához.

Feró Dalma

Társadalmi és politikai témákban járatlan, naiv, fiatal egyetemi hallgatóként kerültem kapcsolatba az emberi jogi aktivizmussal. Teljesen ismeretlen volt számomra ez a közeg: a szüleim első generációs értelmiségiek, mindketten vidékiek, egyetemre sem Budapestre jártak, sosem vettek részt aktívan a közügyekben, és nem is nagyon ismertek ilyen embereket; hasonló háttérrel rendelkeztek a korábbi barátaim és ismerőseim is. Először egy emberi jogi szervezetben voltam önkéntes, majd jó pár évvel később a feminista és „LMBT” témákkal kezdtem el foglalkozni. A nyilvánosságban sosem akartam szerepelni, közeli barátaimmal inkább a magunk szórakoztatására hoztuk be a humort és kreativitást az akkor gyászmenettel felérő melegfelvonulásra. 2013-tól azonban egyre kevesebb hely jutott a felvonuláson bármi másnak, mint a céges, pártos és egyéni önpromónak. Ekkoriban kezdtem el baloldali kritikai szemszögből értelmezni az eseményeket. Pár ismerőssémmel alapítottunk egy csoportot, amellyel baloldali szempontokat igyekeztünk megjeleníteni az „LMBT” mozgalmon belül (FERÓ et al 2013). Pár év után rájöttünk, hogy minden kritika lepereg a teljes mértékben liberális „LMBT” mozgalomról, ezért nem akartunk több energiát fektetni abba, hogy ebben a közegben „párbeszédet” folytassunk.

Ekkoriban ismerkedtem meg pár nővel, akikkel hasonló elméleteken keresztül közelítettünk a feminizmushoz, határozottan eltérve a magukat hivatalos feministáknak tekintők elképzeléseitől. Ennek hamar meglett az eredménye: kioktatásokban, szemrehányásokban, elmarasztalásokban volt részünk, amiért nem a liberális nyilvánosság szabályai szerint feministáskodtunk. Mindennek ellenére, a saját józan paraszti eszemre nem hallgatva meggyőztam magam, hogy érdemes a rendszerkritikus feminista elképzeléseket behozni a feminista szcénába.

Egy olyan téma vált hamarosan vízvíasztóvá a feminista közegben, amellyel sosem foglalkoztam korábban és soha nem is érdekelt. Ez úgy történt, hogy egy általam alig ismert transzneműaktivista egy nap eltéréssel felkeresett Bajusz Orsolyát és engem, és szabályosan ki akart kérdezni, hogy mit gondolunk a transztémáról, mert ha nem azt, amit ő, akkor nincs helyünk a feminizmusban. Valószínűleg azért ért utol minket a transzaktivizmus gondolatrendőrsége, mert lájkbűnt vagy kommentbűnt követtünk el a közösségi médiában, és megelőző csapásként meg akartak fenýíteni. Mivel én kikértem magamnak, hogy ez az erőszakos ember kikérdezzen, hamarosan a Facebookon kezdett el hergelni a „transzfób” feministák ellen (ellenünk).

Ezután kezdődött el és durvult el a velünk szembeni lincshadjárat: először személyeskedő hazugságok, majd egyre durvább lejáratások és fenyegetések következtek. Ha csak egy transzneműaktivista hóbortja maradt volna mindez, sosem fajultak volna idáig az események. Nem az a kulcsmomentum, hogy a szóban forgó, magát nőnek valló férfi emellett több nőt szexuálisán zaklatott, más nőket hátba rúgott, többeket öngyilkossággal zsarolt, és nem is az, hogy az egyik nőjogi szervezetet burkoltan fenyegetni kezdte, hogy ha nem veszik fel a bántalmazott nőket segítő telefonos segélyszolgálat operátorának, akkor diszkriminációs pert indít. Attól vált ez veszélyessé, hogy több, magát feministaként meghatározó egyén állt be a pszichiátrián kezelt férfi mögé. A 2016-ban alapított *Genderfészek* csoport fő profilja annak első egy évében a „TERF”-ek (gyakorlatilag kettőnk) szidalmazása és rágalmazása volt. Neveztek minket a csoport tagjai ott és máshol nyilvános posztokban örültnek, elmebetegnek, emberszámba nem veendő lénynek, gyűlölködőnek, mindenfőbnak, uszítóknak, erőszaktevőnek (a cikkeinkkel követtük el a súlyos erőszakot!), gusztustalannak, fideszesnek, fasisztának, nácinak, Schmidt Mária embereinek, akiket arra alkalmaznak, hogy marxista cikkekkkel szétverjék a magyar feminizmust. Még a szexipar fő támogatóival is összeálltak, hogy közös erővel támadjanak. A zárt csoportokban felbátorított bullyk személyes üzenetekben is zaklattak minket. Úgy teltek el évek az életemből, hogy gyomorgöröcsöm volt, amikor megnyitottam az internetet.

Korábban egészen felületesen ismertem a transzneműség körüli feminista vitákat; azért kezdtem el mélyebben utánaolvasni a témának, hogy megértssem azt, ami velünk történik. Korábban én is azon a naiv állásponton voltam, hogy nem ártanak senkinek azzal a transzneműek, hogy a valódi nemüktől eltérő neműnek vallják magukat. Akkor még nem is gondoltam, hogy ez mennyivel bonyolultabb probléma, és erre az döbrentett rá, hogy gondolatbűnök miatt kezdtek el üldözni. Ahogy utánaolvastam a mainstream médiából és a társadalomtudományokból mára kiszorított, egyébként igen pontos feminista kritikáknak, rájöttem, hogy a „genderidentitásra” alapozott jogkövetelések alapvetően érintik nemcsak a nőket és a gyerekeket, hanem általában a gondolat- és szólásszabadságot. Amennyiben a jogkövetelések alapja egy meghatározhatatlan és bizonyíthatatlan belső érzés „elismerése”, amely ellentmond a biológiai valóságnak, akkor a valóság kimondása kerül cenzúra alá. Ezen „transznemű” jogkövetelések logikai végigvitele veszedelmes disztópiába torkolthat, ahogy egyes nyugati országokban ezt egészen előrehaladott állapotban meg lehet figyelni.

Publicisztikákban és személyes vitákban is megpróbáltam feminista fogalomkészlettel elmagyarázni, hol ütközik a nemi önmeghatározás határtalansága a nők jogaival. Természetesen ezeket nem „párbeszéd” követte, hanem újabb ellenem folytatott rágalmozás-, hazugság- és zaklatásdömping. Utólag nagyon megbántam, hogy valaha próbáltam érvekkel bármit is elmagyarázni egy a képzeletvilága szétfoszlása miatt egyre erőszakosabb közegnek. Ennyi év távlatából visszatekintve sokkal jobb kezdeményezésnek tartom a transzszidó műveimet (FERÓ 2018a[2016], 2018b[2016], 2018c[2016]), amelyekben saját beszédmódomban, humorral és kreativitással reflektáltam ugyanezen kérdésekre, nem táplálva azt az illúziót, hogy egy lincshadseregnek érdemes bármit is elmagyarázni.

A „transzinkluzív” aktivisták idővel szabályosan szalmabábot építettek belőlünk, minden nekik nem tetsző megszólalást nekünk tulajdonítottak. Erre alapozva igyekeztek minden nyilvános megszólalásomat megakadályozni. Például ki akartak dobni a Tilos rádiós műsoromból, nőjogi és melegjogi szervezeteket kerestek meg, hogy állásfoglalásban nevezzék gyűlöletbeszédnek a megszólalásaimat, amit egy ellenem indított perben majd felhasználhatnak. Máskor egy volt LMP-s transzneműaktivista öngyilkossággal fenyegetőzve akarta megakadályozni, hogy a Klubrádióban megszólaljak, és voltak olyan „feministák” és családtagjaik, akik különböző médiák szerkesztőségét, sőt, tulajdonosait szólították fel, hogy ne engedjenek az adott médiákban publikálni.

A rengeteg eset közül az egyik legsúlyosabb határátlépést emelem ki, amikor is egy országos médiában rágalmozott meg minket egy ún. újságíró.

Ez azután történt, hogy a transzszidó kisfilmünk bemutatójának helyt adó kiállításmegnyitót megzavarta a fő zaklató transzaktivista, akit Orsolya a megnyitó végeztével kitessékelt a teremből, én pedig szintén távozásra szólítottam fel. Ezután a Facebookon folytatta az áldozatoskodást, miszerint „nácikat felülmúló elvetemült agresszióval” estünk neki, „nemtelenítettük”, bántalmaztuk és fenyegettük. Az *MNO* médiamunkása, Lakner Dávid, a zavart transzaktivista Facebookos kommentjeit tényként hozta le, minket természetesen meg sem keresett a cikk megírása előtt vagy után. Egészen egyértelműen megsemmisítő hadjárat volt ez: a *Genderfészek* networkjébe tartozó médiamunkás minket, közszerepet nem vállaló személyeket egy transzaktivista Facebookos hazugságaival rágalmazott nagy nyilvánosság előtt. Az *MNO*-nak persze hamar kínos lett a cikk és levették, azonban így is több ezer vagy tízezer ember olvashatta a rágalmakat.

Eközben voltak többen az ún. feminista aktivizmusban, akik szintén nem hitték el a transzaktivizmus dogmáit: szinte a teljes nőjogi NGO-közeg. Sokáig szövetségeseinknek tartottuk őket és próbáltunk velük együttműködni, hogy az intézményeik segítségével nagyobb nyilvánosságot kapjanak a genderkritikus feminista nézetek, amelyeket a liberális nyilvánosságban teljességgel elfojtanak. Nem tudatosult bennünk, hogy ezek a liberális networkokban szocializálódott szereplők nem fogják a saját pozícióikat feladni. Nem akartuk észrevenni, hogy soha egy másodpercre sem álltak ki mellettünk, sőt, miközben bűncselekmények sorozatát követték el ellenünk a transzgenderisták, ők még idomígtattak és fegyelmeztettek minket, hogy hogyan kellene közben viselkednünk, milyen stílusban kellene beszélnünk. Az, ahogy lökdöstek a frontvonalba golyófogónak és közben elvárták, hogy a polgári etikettnek megfelelően mosolyogva „higgadt párbeszédet” folytassak egy csorda erőszakos bullyval voltaképpen felháborítóbb, mint a transzgenderisták nyílt támadásai.

Személyesen azt volt a legnehezebb megélni, hogy akiket szövetségesnek, hozzám hasonlóan idealista, elvhű embereknek hittem, azokról kiderült, hogy gerinctelenek számítók. Nem vettem észre, hogy végig rajtam taposva akarták visszaszerezni azokat a forrásokat és azt a befolyást, amelyet a transzneműaktivizmus miatt elvesztettek, miközben ugyanazokban a lejáratódott politikai körökben érvényesültek. A háttérben alkukat kötöttek a „balliberális” pártokkal és különböző ipari lobbikkal, ezért nem volt szabad bizonyos érdekeket megsérteni: például a fehér sapkás pártasszony maffiavezérek és „civil” alvállalkozóik többszörösen együttműködtek a 2019-es EP választás előtti hajrában (FERÓ 2019b). Rá kellett döbbernem, hogy a problémák sokkal mélyebbek, mint eleinte gondoltam: nem csak a transznemű

identitáspolitikával van probléma, hanem a szétesőben lévő hegemoniájukat foggal-körömmel védő érdekkörök utóvédharcaival.

Az egyik nagyon fontos dolog, amire rájöttem, hogy az egyéni felelősséget nem szabad szőnyeg alá söpörni. Bár az egyéni cselekvéseknek a tágabb társadalmi viszonyrendszerek adják meg a keretét, és persze az egyén is ezekkel párbeszédben formálódik, tévedés az egyéni ágenciát (cselekvőképességet) tagadni. A progresszivistá network az ellenünk elkövetett súlyos bűncselekményeket erkölcsileg relativizálta vagy egyenesen letagadta, makrofolyamatokra vagy az elkövetők „internalizált nőgyűlöletére” és ezzel áldozati státuszára fogta a cselekedeteiket, miközben nekünk megsemmisítő erkölcsi ítéleteket osztogattak akár egy a polgári etikettnek nem megfelelő szóért is, még ha azt egy hatfős privát csoportban írtuk is le. Idővel tudatosult csak bennem, hogy aszerint ítélik meg, ki milyen ágenciával, felelősséggel, elnyomottsággal vagy gonoszsággal rendelkezik, hogy mi támasztja alá a narratívájukat. Pedig nem igaz, hogy adott esetben bárki lehetett volna a lincselőim helyében, hiszen láttam, hogy sokan ellenálltak a lincselő tömegnek. Tapasztalatom szerint azok váltak főinkvizítorrá a boszorkányüldözésben, akik valódi tehetség és tudás híján így igyekeztek érvényesülni a nyilvánosságban, vagy attól érezték valakinek magukat, hogy feloldódnak a lincselő tömegben.

Ez a lincskultúra, ahogy idővel rájöttem, nem egy zárvány a tágabb nyilvánosságon belül: mindezt a tágabb nyilvánosság problémái teszik lehetővé, illetve azok szerves részét, sőt lényegi logikáját képezik. Nem véletlen, hogy nem akarta senki a genderaktivizmus körüli problémákat leleplezni a liberális nyilvánosságban, hiszen azzal saját magukat leplezték volna le, lévén ugyanazon hálózat ugyanazon logikája szerint működik a liberális nyilvánosság és a „woke” genderaktivizmus. Ahogy egy a saját közegére (híres apák és anyák rózsadombi gyermekei) reflektáló nyilvánosságfeminista maga is elmondta, a saját társadalmi közegét átható informalitások teszik a nyilvánosságot egy szűk érdekkör játszótérévé:

Az esetek túlnyomó többségében nincs szó szűken vett nepotizmusról, mert *nincs rá szükség*: amit polgári habitusnak hívtok, plusz a társadalmi-bizalmi tőke, amit az ember neveltetése és szülei adnak, lényegében minden további beavatkozás nélkül garantálja, hogy ezerszer jobb esélyekkel juss nyilvánosságközelbe, mint mások. Ebbe belejátszik az is, hogy az idősebb generáció boldog, ha a haverjai gyerekeit tolhatja, plusz az is, hogy ez a kör innen-onnan (táborok, szakkörök, gimnázium, szülői ismeretségek) gyerekkora óta ismeri egymást. És kurva nagy szerepe van ebben az egészben annak, hogy a sajtómunkások kb. zéró minőségérzékkel teszik a dolgukat. Nekem évek reflexiók munkájába telt

megérteni, hogy ebben az országban ilyen szociális környezetből kikerülve az ember tényleg kb. bármit beszélhet, és hogy kizárólag magamat kontrollálhatom azzal, hogy tanulok, olvasok, nemet mondok, mert ezt senki nem fogja megtenni helyettem, senki nem fog „leleplezni.”

Nem pusztán összeér a médiaszereplők, politikusok, és magukat civilnek nevező aktivisták hálózata, ez valójában egyetlen hálózat, egyetlen el nem különült erőter. Egy német politikai alapítvány „genderegyenlőségért” felelős alkalmazottja által szervezett „stratégiai találkozók” például egyaránt voltak jelen pártpolitikusok, akadémikusok, „civil” és „újságírók”. Ugyanő egy személyes beszélgetés során elárulta azt is, hogyan idomítgatja a 444 egyik újságíróját, hogy ne csak az ő tevékenységét promózza, hanem az általa „szakértőnek” kinevezettékét is, például azért a magát „terapeutaként” és „pornószakértőként” hirdető nőét, akinek még BA diplomája sincs. Ugyanazokból a szocializációs közegekből (az egymást gyerekkora óta ismerő budai-belvárosi network mellett egyes szakkollégiumokból és „civil” politikai közösségekből) kerülnek ki az elméletileg egymástól elkülönült szakmák szereplői, és sokkal inkább ez a szocializáció érvényesül, mint a szakmai logika.

Jobban megismerve ezt a közeget megértettem, miért akarják annyira elhitetni az emberekkel, hogy férfiból lehet nő, nőből lehet férfi, hiszen az emberi nemváltás fikciója tökéletesen illeszkedik abba a működésmódba, hogy nem létező tudást, tehetséget, fontosságot és gyakran áldozati és/vagy hősi státuszt akarnak magukénak tudni. Az a titok, hogy ha van elég pénz és intézményi háttér, akkor bármit el tudnak ismertetni elnyomásnak, áldozati státusznak, szakterületnek és szakértelemnek. Azzal nagyon hamar szembesültem, hogy a „leghaladóbbak” egy orbitális belvárosi freakshowt akarnak a progresszió zálogaként eladni, de ezt sokáig anomáliának láttam, nem pedig a progresszivizmus logikájából eredő szükségszerűségnek. Idővel rájöttem, hogy azért sem tűrik meg a humort és az iróniát, mert csak a pátosszal, a kinyilatkoztatott áldozati státusz által megkövetelt tisztelettel, kenetteljes hangnemmel tudják fenntartani a narratívájukat – amint ezt a hangnemet valaki nem fogadja el, összedől a légvárunk.

Olyan naiv voltam, hogy sokáig nem akartam észlelni azokat a jeleket, amelyek teljesen nyilvánvalóvá tették, hogy a belvárosi-budai network számára én eleve egy alacsonyabb kasztba tartozom. Aki kívülről jön ebbe a magának mindent megengedő közegbe, annak eleve körül vannak írva a szereplehetőségei: lehet feláldozható gyalogos katona, esetleg a saját nevében beszélni képtelen *token* elnyomott, vagy ha nem bizonyul elég jó eszköznek, akkor „barbár”, akit civilizálgatnak egy ideig, és ha ez a projekt is befuccsol,

akkor közellenségnek kiáltanak ki. Mindezt azzal a zárt logikával támasztják alá, amely eleve a saját jóságukból indul ki: mindent ehhez képest ítélnék meg, mindenki csak alacsonyabbrendű lehet, aki nem az ő érdekeik szerint és az ő nyelvükkel beszél el a világot. Az már akkoriban is világos volt számomra, hogy azért akartak tönkretenni, mert kibeszéltünk a „progresszív” konszenzusból. Arra kicsit később jöttem rá, hogy azért merték ezt megtenni, mert az ő mércéik szerint senkik voltunk. Nem kapcsolódunk politikai (beleértve a civilnek nevezett) intézményekhez, nem vagyunk része politikai, illetve az ezzel nagy átfedésben lévő belvárosi informális networköknek, és még csak nem is akartuk eljátszani a „higgadt, komoly embert”, hanem egyenesen és taktikázás nélkül mondtuk ki az igazságot. Ez persze fokozatosan történt, hiszen egy időben hatottak rám a maffiamódszereik: volt, hogy a saját gondolataimat is cenzúráztam, egyszerűen elgondolhatatlannak tartottam bizonyos „progresszív” ügyek kritikáját. Eszembe jutnak esetek, amikor elindultam a kritika irányába, de egyből el is hessegettem a tiltott gondolatokat. Lassanként kezdtem elengedni a megfelelési és beilleszkedési kényszert, ekkor kezdtem el hinni a saját gondolataimnak és érzéseimnek.

Voltaképpen ez egy rabságba esés és felszabadulás története: beleestem egy engem jobb esetben kutyaként, rosszabb esetben eszközként használó önjelölt élcsapat fogságába, de idővel sikerült leráznom magamról a láncokat. Ezekben az időkben akkor voltam valóban szabad, amikor a saját erkölcsi és esztétikai mércém szerint cselekedtem, amikor élni tudtam azzal a humorról és kreativitással, amit a savanyú aktivista ítéltőszék gyökerestől próbált meg bennem (ahogy mindenki) kiirtani. Ez a közeg pont attól akart megfosztani, ami a legfontosabb számomra: a kritikai szellemtől, a humortól, a szabadságtól és felszabadultságtól, az életörömtől, spontaneitástól és kreativitástól. El akarták venni az önbizalmamat, hogy ne higgyek a saját értékítéleteimnek, saját erkölcsi mércémnek, és el akarták hitetni, hogy nélkülük semmire sem megyek, csak az ő irányvezetésükkel tudok hasznos munkát végezni. Ha egyedül lettem volna, talán el is hittem volna a legfőbb hazugságukat: hogy *nincs alternatíva*, hogy rajtuk kívül semmi sincs, ami jó és emberi, kizárólag az eredendően démoni és gonosz NER. Minden rajtuk kívül álló tájékozódási pontot el akartak venni tőlem, ezzel pedig a tartást, önállóságot és szabad akaratot is – végső soron mindent, ami emberré tesz.

Amikor kiléptem az aktivizmusból, úgy éreztem, hogy mázsás súly esik le a vállamról. Akkor tudatosult bennem, amit végig éreztem: hogy ebben a közegben mindig volt egy nagyon erős rossz érzés a gyomromban, állandó készenléti állapotban kellett lennem, minden egyes szavamra és mozdulatomra figyelnem kellett, nehogy valami olyat mondjak, ami nem felel meg az elvárásoknak, és ezzel végleg kiírjanak nemcsak a „jó emberek”, hanem

az emberszámba veendő köréből is. Felszabadító volt rájönni, hogy a belvárosi moralitásdrámát nem bármiféle erkölcs alapján, csak az erkölcs nevében játsszák: az, hogy kit kiáltanak ki gyűlölködőnek, gonosznak, mentális betegnek, vagy kormánybérencnek azon múlik, hogy ki nem volt hajlandó a progresszívnek nevezett érdekkör játékszabályai szerint játszani.

Rengeteg negatív hozadéka volt számomra ezeknek az éveknak. Elvesztettem az illúzióimat és a bizalmamat, hiszen az őszinteségemmel éltek vissza. Rettenetesen kiábrándító élmény volt rájönni arra, hogy az a közeg, amitől egyfajta alternatív, underground kultúrát és közösséget reméltem valójában a pozícióhajzásról szól. Ahol alternatív kultúrának kellene lennie, ott a szemforgató kispolgári értékek vannak egyetemesnek kikiáltva. Egy időben rengeteg düh és csalódottság halmozódott fel bennem emiatt. Szerencsére azóta sok olyan embert ismertem meg, akik nem másoknak akarják megmondani a saját politikai érdekeik alapján, hogy mi a jó és a rossz, hanem valóban élnek az őszintén jó és hiteles életet. Most már tudom, hogy ehhez az egyetlen út, ha megszakítok minden kapcsolatot a progresszivisták közzel és újraépítek mindent, amiből az évek során veszteséget szenvedtem: bizalmat, hitet, életenergiát, önbizalmat és őszinte, építő kapcsolatokat. Azzal zárom le végleg ezt a hosszú epizódot az életemben, hogy ezt a tudást megosztom, amivel remélhetőleg másoknak is segítek, akik hasonló helyzetbe kerültek.

Bajusz Orsolya

A politikai ébredés nálam azzal függött össze, hogy sokat éltem Nyugat-Európában, és megtapasztaltam, hogy a valóság teljesen más, mint amit itt mondanak a „Nyugatról”. Ezzel együtt az egész nyugatról importált progresszivisták liberális tudásrezsime is megkérdőjeleztem, és nagyon felszabadító volt rájönni, hogy gyakorlatilag semmi nem igaz abból, amit a liberális (individualista), nyugati mintákat követő médiában természet-kultúra elválasztásról, test és társadalom kapcsolatáról, sőt a testről állítottak. Elkezdtem kortárs filozófiával és társadalomelmélettel foglalkozni, a feminizmushoz is kritikai elméleteken keresztül lett közöm. Azt gondoltam, a feminizmus annak a terepe, hogy ezekből az elméletekből valami praxis legyen, és ez az autoetnográfia annak a története, hogy hogyan estem pofára.

A magyar feminista aktivizmussal az elejétől fogva voltak fenntartásaim, különösen a folyamatos mártírkodással, és áldozatkultusszal kapcsolatban, de egy ponton döntenem kellett, hogy akarom-e: igen vagy nem? Úgy döntöttem, igen, és legyen, ami lesz. A művészetben, taktikus médián keresztül kapcsolódtam be a feminizmusba. Az Abortourism (2013) volt az első

projektünk, egyébként norvég civil alap pénzből, az FKSE-n keresztül. Aztán teltek az évek, és volt, hogy a NER betiltott, cenzúrázott, perelt, és volt, amikor leparancsoltak a Családok Világtalálkozója alkalmából a Várkert Bazar tetejéről. Pontosan ennyi történik, ha egy harminc méteres „Anyaszomorító” feliratú molinóval felmászik az ember a kormánytagok és fundamentalista vezeték világtalálkozójának helyt adó épület erkélyére: megkérik, hogy másszon le. Azt jobban a szívemre vettem, amikor az ARTE TV cenzúrázott: Feró Dalmát és engem szabályszerűen sarokba szorítottak, és Orbán Viktorról akartak a szánkba adni mondatokat. Vagy azt, amikor a svéd PEN Association („Publishing the forbidden texts, which can't be published in their own countries”) is kivágta a cikkeinket a 2018. március 15-i számából. Én az enyémben azt mondtam el, hogy a kultúrharca okozza az igazi károkat, és nem olyan egyszerű az, hogy mindenért azorbán a hibás. A cikkem utána lejött egy magyar oldalon mindenféle különösebb probléma nélkül.

Az igazi konfliktus akkor kezdődött, amikor párunkra rászállt egy „metszetszemléletű”, a „kirekesztés ellen fellépő” „emberi jogi” trollsereg, köztük egy saját magát „transzleszbikusnak” nevező aktivista, aki annyira a megszállottunkká vált, hogy volt, amikor az utcán követett, listát vezetett arról, hol és kikkel látott, az ismerőseimhez odament idegenként rólam kérdezősködni. A lincselőink teljes komolysággal leírták, hogy a saját magukat mindenféle alternatív genderidentitással felruházók egy elnyomott csoport, tehát nem egyetérteni a politikai doktrínájukkal, sőt gúnyolódni azokon nem vélemény, hanem „verbális bántalmazás”, tehát én bántalmazó vagyok. A bántalmazóból pedig „erőszaktevő” majd „közveszélyes elmebeteg” lett.

A családom is folyamatosan gyalázták, a munkahelyemen zaklattak, még a macskámból is mémet csináltak, egyenesen agresszív és gonosz állatnak nevezték. Szerepeltem politikai bulvárbán (szerintem már az összesben), pár óráig fent volt a neten egy igazi fake news cikk, amit a trollsereg kommentjei alapján írt egy újságíró, és arra célozgatott, hogy két év letöltendő kell kapnom kisebbség elleni erőszakért – azt nevezték kisebbség elleni erőszaknak, hogy elzavartunk egy mocskolódo provokatort.

Viszont a saját meséikben hinni akarók helyett az igazi kárt a Dalma és általam naivan szövetségesnek képzelt nőmeneklatúra okozta, akik a saját maguknak tulajdonított morális fölény nevében elvárták volna, hogy mindezt szentként, sőt mártírként tűrjük, a polgári etikett és a liberális nyilvánosság minden szabályát magunkra erőltetve, különben még veszélyeztetjük a „jó” oldal vélt morális fölényét. Ezek azt képzelték, jó golyófogó és balek leszek, és az is voltam egy ideig, tiszta idealizmusból. Nőmeneklatúra alatt a politikai szervezetekhez kapcsolódó, fizetett „civilket”, a társadalmi ügyeket a nyilvánosságban képviselni akarókat és holdudvarukat értem. Ez a közeg sok

szállal kapcsolódik a pártállami nómenklatúrához – például az egyik fő NGO-feminista apja a kulákokat listázó fehér könyvek egyik szerkesztője volt. Volt egy négy évig futó Facebook csoport, amit én alapítottam és moderáltam, napi szinten munkát rakva bele, és ez az illető rögtön célba vett ott engem. Úgy akart magából autoritást csinálni, hogy minden kérdés nélkül, sőt a tiltakozásunk ellenére atyáskodott, basáskodott mások felett. Én akkor értettem meg, mi az a bolsevik mentalitás: beleterpeszkedni valamibe, amit más épített fel évek munkájával és alattomosan eltaposni az illetőt, közben saját magából tekintélyszemélyt csinálva.

Folyamatosan azt éreztem, hogy egy fikciót építenek körülöttem, és ebben nekem szerepet kéne játszanom. Volt, amikor annyira abszurd volt a színjáték, hogy egyenesen a Nemzetbiztonsági Hivatallal fenyegettek meg, mégpedig valami éjjel a bulinegyedben történt balhé miatt, ami ott és akkor a biztonsági őrt nem érdekelte. Aki éppen áldozatot akart magából csinálni (engem bűnbakká téve) azt hazudta magáról, hogy kiemelt személy! Ilyen jogi kategória egyébként valóban létezik, mondjuk ha Orbán Viktor tanúskodik. Épelméjű emberek között a falu bolondja lenne egy olyasvalaki, aki jogi kategóriákat handabandázik össze a saját fontosságáról, de a nómenklatúrát nemhogy az igazság, a valóság sem érdekli. Színpadiasan felháborodva és egymást helyeselve, hergelve ugrottak igazságot osztogatni. Megpróbálni kicsinálni valakit ugyanolyan powertrip, mint előadni, hogy ők itt a megmentők, az igazságosztók, a rend helyreállítói, és patikamérlegen méríkskéltni az igazságot, amit a kutya nem kért. Szabályosan követelték, hogy alázkodjak meg és csússzak-másszak, ahogy ezekben a játszmákban szokás: ha az egyik bevágja magát áldozati pózba, a másiknak minimum mártírt kell magából csinálnia, hogy ezzel helyreálljon a magát jónak, komolynak stb. képzelő oldal (képzelt) morális fölénye. Amikor erre nem voltam hajlandó, olyan őrzöngést rendeztek a nómenklatúra tagjai, hogy már magukat liberálisnak vallók is megsajnálta. Szabályos nárcisztikus düh és pusztítási vágy tört ki ezekből a magukat tisztos polgárasszonykáknak képzelőkből. Szerintem azért, mert ezek a kis nyilvános leszámolások, megalázások, meghurcolások a rituálék, amik egyfelől szadista élvezetet okoznak nekik, másfelől megerősítik azt a képzetüket, hogy be kell állni a sorba, és ha nekik muszáj, nehogy már más megússza. Annyira fontos ebben a közegben a szimbolikus győzelem, a saját vélt morális felsőbbrendűségük visszaigazolódása, hogy mivel én nem voltam hajlandó bocsánatkérésre, a mártírkodó, nemzetbiztonsági hivatallal fenyegetőző „kiemelt személy” képes volt a nevemben bocsánatot kérni saját magától, majd elfogadni az általa saját magának a nevemben felajánlott bocsánatkérést, a nómenklatúra pedig könnyekig meg volt hatva az illető általuk elképzelt emberi nagyságán. Közben

egyesek azért puffogtak, hogy ha bocsánatot kérek, akkor még én számítanék morálisan felsőbbrendűnek! Olyan volt, mintha nem akarták volna eltérni, hogy kicselezzem őket egy ügyes gesztussal (amit ráadásul valójában meg sem tettem soha), és ezzel én is szimbolikus kreditet szerezzek. Elégge mozognak a kapufák a morális futballban!

Mindeközben (mármint miközben a trollok lincseltek és a szövetségesnek képzelt nómeklatúra kutyaként fegyelmezgetett) valaki, akit naivan a barátomnak tartottam hisztérikusan őrmesterkedve hívott fel, hogy most mit fognak óróra gondolni. Mivel együtt dolgozott velem, én „őt szarba rángattam”, ezért „vállaljak felelősséget”, és még ő akart a számba adni szavakat, amikkel nyilvánosan bűnbakot kellett volna magamból csinálnom. Pont a napokban jött ki egy cikk, amit a közös munkánkról írtak, és úgy tette ki a Facebook-falára, hogy az asztalos lányt, az újságírót, és a 3d tervezőt is betaggelte, de engem nem, akinek egyébként az egész az ötlete volt, és aki tudott annyira németül és angolul, hogy el is tudja adni. Mintha valami divatból kiment táskát dobna be undorral a szekrény aljára. Akkor értettem meg, hogy a kultúra és művészet ezeknek az embereknek nem jelent semmi többet, csak a magakelletés rítusait. Lehet, hogy elolvassák a kritikai elméleteket, de nem értik és nem alkalmazzák az előíró és leíró diskurzus közti különbségtételt, csak hajtogatják, hogy „minden politika” és megszerzik a „kulturális tőkét”. Egy karaktergyilkosságban éltem, és ezek az állítólagos „barátaim”, „szövetségeseim” azt várták tőlem, hogy áldozzam fel magam csak azért, hogy ők tovább tetszelegheessenek decens kis belpesti polgárasszonykaként. A cselédmentalitásúak, megfelelőési kényszeresek (akiket előtte évekig kollektíven sajnáltunk és pátyolgattunk) végezték volna el a hataloméhes pszichopáták piszkos munkáját.

A „kiemelt személy” mellett ez a közeg egy sorozatos plagizátort is a pajzsára emelt *token* nőként. Az illető 2018. októberében előadott egy 20 perces konferenciaelőadást, amit mondatról mondatra összerakott három ember (köztük Dalma és én) a neten elérhető szövegekből. Ezt a „baloldali” közeg több szereplője szőnyeg alá akarta söpörni (közte az a „tudományos műhely”, amelyről szó lesz), de végül az illető (szintén plágiumokra épülő) rovatának helyt adó portál közleményt adott ki a plágiumomsorozatról. Nekem pedig (mivel nem engedelmeskedtem, tehát veszélyessé váltam) egy három órás pellengérré állítást rendezett a plágiumot elsunnyogni akaró „tudományos műhely”, megspékelve egy lejárató levéllel. A levél gyakorlatilag egy bűnlajstrom volt, és természetesen eljutott hozzám. A levél alkotója még szabadkozott is, hogy elveszi a megszólítottak idejét a tudományos munkától! Mintha az én kicsinálásom valami alja, de elkerülhetetlen rendfenntartó feladat lenne, amit ő nagylelkűen magára vesz. Úgy írtak rólam, mint aki

mindjárt megőrül, vagy megöli magát, tehát a saját narratívájuk szerint egy ember életével játszadoztak, viszont fel sem merült, hogy ez probléma lenne, maximum járulékos kár. Az én hogylétem nem számított, csak az, hogy ki hasznos báb a „baloldali” hálózatosodásban, hiszen a levél írója is egy szocdemkedő alapítványnak dolgozik. Végleg leesett a maszk a „szövetségeseimről”: ki lett mondva, hogy minden játszma, és mindenki eszköz. Végeredményben én valaki más plágiumai miatt dobtam be végleg a baloldali és feminista törölközőt, és csak azt bánom, hogy nem hamarabb. Az egyik résztvevő másnap levélben próbálta megmagyarázni, mivel van bajuk: „azzal a habitussal, amire jellemző, hogy ha beledobsz egy követ az állóvízbe, akkor nem veszed tudomásul, hogy hullámszik.” Minden ironia nélkül számon akarták rajtam kérni a saját szolgalelkűségüket. Még csak nem is korrupt hatóságoknak, hanem az óbaloldali pártok farvizén evickélő, semmi valódi hatalommal nem rendelkező, senki által semmire meg nem választott, nyilvánvalóan korrupt magánembereknek kellett volna a „parancsait” kérdés nélkül teljesítenem, az igazságérzetem, az emberi méltóságom alárendelni a játszmaiknak, szakmai, emberi, morális határokat áthágni. Nekem ezen a ponton vált világossá, hogy nem csak pár szociopata játszmazik velem, hanem ez az egész közeg a valóságtagadásra, és emberek teljes kihasználására épül.

Ebben a közegben állandó pszichózisban élnek emberek, hazugságok és ellentmondások szövevényében. Nem elveik vannak, hanem készen kapott dogmáik, tele önellentmondással: például a Jobbik a patásördög volt sok évig, később viszont a Jobbikra kellene szavazni „taktikai” (hatalomtechnikai) megfontolásból, mégpedig a morális fölény és szívjóság nevében. Magyar vidéki családanyáknak nincs női princípiuma, de második kerületi férfinak lehet női lelke, veleszületett genderidentitása, inherent nőiesség-érzése, már amennyiben transzneműnek érzi magát. Egy viccet elmesélni számíthat erőszaknak, de ha egy mélyszegénységből, állami gondozásból jövő lánynak Svájcban tíz idegen férfi az arcába veri minden nap, az olyan munka, mint a többi. Ugranak gyámolítani egy hajléktalant, de egymással ott szúrnak ki, ahol tudnak. Egy átlag magyar sokuknál többet keres, nagy részük értelmesebb dolgokkal is foglalkozik, de a nómeklatúra énképének része a kiemelt státusz. Akik ezeket tették velem végeredményben semmi valódi hatalommal nem bírnak, és ezért is volt az egész annyira színpadias és túlzó.

A minket támadók bűnbakot, a szövetségeseink mártírt akartak belőlünk csinálni. Volt, aki azt várta, hogy szentként tűrjünk: elmagyarázta, hogy „mint egy királynő”, a fejünket felemelve menjünk tovább, ha szarral dobálnak. Aki szarral dobál egy királynőt, a testőrök elintézik. Aztán ez az illető végül majdnem saját magából csinált mártírt, mert szívvrohamot kapott egy „vitán” (ahol még csak nem is ő volt a lincselő transzgenderisták fő célpontja). Az

energiám és a tudásom kellett volna ennek a közegnek, de undorodtak kicsit tőlem, és megvetettek. Szerintem meg sem fordult a fejükben az a lehetőség, hogy én csak idealizmusból viselem el a műsorukat. Annyira sokat képzeltek magukról, hogy azt hitték, saját magam ellen tudnak fordítani, és ugyanezt a gázlángolást csinálják az egész országgal, amit velünk is csináltak. Ők akarják megmondani, mi a valóság, mit szabad érezni, mondani, gondolni, ki a jó ember. Végül abba buktak bele, hogy ők is elhitték a saját hazugságaikat: azt, hogy azért nem követem a képmutatásukat és játszmáikat, mert ügyetlen vagy gyenge lennék – az eszükbe sem jutott, hogy azért, mert nem akarom. Közben azt gondoltam, amíg meghallgatnak, addig jó, mert tudok nekik ismereteket közvetíteni, aztán ha nem bírom tovább, borítom a bilit. Hatalmas naivitás volt. Úgy reagáltak azokra, amiket elmondtam nekik, mintha természetfilmet néznének – bólogattak, hogy igen-igen, aztán minden ment tovább ahogy addig, vagyis annyi változott, hogy el akartak hallgattatni.

Az is lehetővé teszi az ilyen csoportosan elkövetett lincshadjáratokat, ún. mobbingokat (a mi történetünk Dalmával kicsit sem egyedi eset, talán annyi új volt benne, hogy hosszan tartott és a támadóink több fronton is nyilvánossá tették), hogy identitárius propaganda annyira dominálja a művészeti közeget, hogy valakit kicsinálni, hatalmaskodni igazibb volt, mint bármilyen művészeti produktum. Az tette lehetővé ezt az egészet, hogy emberek élvezték. Ha a provokátorokat, a trollsereget közösségileg ignorálták vagy leállították volna, ha őket vonták volna felelősségre a zaklatásunkért, akkor nem zaklattak volna. Viszont a vérszag igazibb volt, mint amivel ebben a közegben akár tudástermelés, akár kultúrátermelés címszóval foglalkoznak.

Ami velünk történt, sok szinten volt érdeke embereknek. Egyfelől el volt kenve, szőnyeg alá volt söpörve az érdekkonfliktus, mert a hálózatosodás és a liberális nyilvánosság látszata számított. Közben rá lehetett mutatni a másik oldalra, hogy „ők morálisan alsóbbrendűek”, illetve emberek egyszerűen élvezték a gladiátorjátékot. Akik a tudásom és kreativitásom szívva akarták többnek képzelni magukat, mint amik (kreatívnak, menőnek, alternatívnak), ugrottak élni a lehetőséggel, hogy kutyaként parancsolgatva nekem pöffeszkedjenek mint a rend, a tekintély, az igazság letéteményesei, és ezzel leleplezték magukat, hogy mindig csak eszköznek tekintettek. Azt bánom a legjobban, hogy elfogadtam egy percig is az egyenlőtlen viszonyokat, hogy nem becsültem jobban sem a munkámat, sem magamat. Már látom hova vezet az ingyenmunka, az önkizsákmányolás. Feláldozod magad, és a végén emberáldozat leszel. Ha egy strukturális feltételt meg kell neveznem, ami személyesen engem ebbe bele sodort, az az ingyenmunka.

Naivan azt hittem, a feminizmus olyasmi lesz, mint a művészeti közeg, vagy maximum valami közösségi alapú zöldmozgalom. Ami igazából érdekelt, az a

poszthumanista elméletek praxissá válása. Ehelyett úgy kerültem nagyon közel a politikához, hogy nem fogtam fel, mibe mászok bele. Be kellett látnom, hogy a jobboldali média leírása erről a közegről nagy vonalakban igaz, habár én a következtetéseikkel nem értek egyet. Azt viszont, hogy a „civilek” tényleg lobbik és politikusok bábjai, a saját közvetlen környezetemben tapasztaltam. Én voltam a valódi civil, akit a hivatásos „civilek” ki akartak csinálni és félreállítani, mivel csak azért sem akartam „tudni a helyem”, és útban voltam annak, hogy feminizmus címszóval bukott politikusoknak, önjelölt megmondóembereknek és külföldről pénzelt lobbistáknak ácsoljunk társadalmi munkában platformot.

III. Következtetések

Ennek az autoetnográfának a feminizmus a terepe, de a valódi témája napjaink hegemoniaküzdelme. Elemzésünkben a következtetéseinket pontokba szedjük aszerint, milyen, a hegemoniaküzdelemben érintett intézményes szférára vonatkoznak, és a vonatkozó szakirodalommal dialektikába állítjuk.

III.1. A progresszív hálózatok

Amikor bekerültünk a feminista és baloldali szcénába, azokat több, egymástól ideológiailag elkülönülő, egymással felületesen érintkező csoport összességének gondoltuk. Az ott eltöltött évek alatt azt fejtettük fel, hogyan érnek össze ezek a különbözőnek tűnő csoportok a személyes kapcsolatok és az ideológia szintjén is. Összefoglaló néven progresszívként utalunk a magukat liberálisként, baloldaliként, illetve progresszívként meghatározókra, mert valamennyien a progresszívek (haladók, felvilágosultak, nyugatosok, toleránsak) vs visszamaradottak (konzervatívok, maradiak, előítéletesek) morális dichotómia mentén osztják fel a világot és benne az országot.

Amikor elkezdtünk reprodukzív kérdésekkel foglalkozni, világos volt számunkra, hogy a Szovjetunió bukása után megszilárduló transznacionális liberális hegemonia és az azzal szemben megjelenő jobboldali ellenhegemonia küzdelme folyik a szemünk előtt (MOUFFE 2005). Idővel rájöttünk, hogy a liberális hegemonikus hálózatok sokkal kiterjedtebbek, mint gondoltunk, és hogy azok, akiket e kettős hegemonia kritikájában a szövetségeseinknek gondoltunk valójában egészen mélyen be vannak ágyazódva a liberális hálózatokba. A feminizmusban eltöltött éveink alatt e hegemonikus hálózatok aktorait (politikai, akadémiai és kulturális szereplőket, médiamunkásokat, NGO-munkásokat) és a közöttük lévő viszonyrendszert, valamint az ideológiai munkájukat figyelhettük meg.

A liberális hegemonia kifejezés félrevezető lehet, mert korántsem csak magukat liberálisnak tartó szereplőket foglal magában. A liberális hegemonia ugyanis saját fennmaradása érdekében rendkívül sok kritikát tudott semlegesíteni, transzformálni és magába olvasztani, többek között a 60-as években kibontakozó felszabadító eszméket és a hozzájuk is kapcsolódó kritikai elméletek egy részét (Watkins 2018). A jobboldali ellenhegemonikus törekvések megerősödése nyomán a centrumban a liberális hegemonikus hálózatok egy része egyre több elemet vett át és illesztett saját logikájába a

baloldali kritikai diskurzusokból a saját a tábora kiszélesítése érdekében, mindenekelőtt a gazdasági egyenlőtlenségek kérdéseit (Feró 2020). A liberális hegemonikus utóvédharcok ezen csapása Magyarországon is megjelent a 2010-es évek elejétől: mind több, a liberális hálózatokban résztvevő szereplő kezdett el baloldali retorikát folytatni. Ebben a közegben mozogva hamar észrevettük, hogy a kritikai elméletek alapvető elemeit (a szubjektiváció központi kérdés és vele az identitás kritikáját, a nyilvánosság kritikáját, az adott társadalmi formációk és az azok megragadására használt analitikus kategóriák partikularitását) ezek a (neo-)marxisták, szocialisták vagy anarchisták jellemzően nem értik, és továbbra is a centrum progresszív ügyrendjét importálják. Például nem értik, hogy a „nemi identitás” (ahogy semmilyen identitás) nem születik az emberrel, hogy a „rassz” nem egy történelmen és társadalmi kontextusokon átívelő jelenség és nem lehet az USA-ból magyar kontextusra egy az egyben áttüntetni, és hogy a jelenleg fennálló érdekkonfliktusok átmoralizálása a jelenlegi kettős hegemonia fenntartását szolgálja. Évekig próbáltunk velük együttműködni, végül tudatosult bennünk, hogy a kritikai elméleteket is liberális premisszáik alapján értelmezik és a liberális hegemonia utóvédharcainak küzdelmeiben használják fel (ld. Feró 2020), amelyekben a liberális szubjektumot akarják megtestesíteni és hozzá a liberális módozatoknak megfelelő nyilvánosságokat kreálni: „szakértők”, „komoly emberek” akarnak lenni.

A számunkra releváns feminista diskurzus (a női felszabadító mozgalom, valamint a posztstrukturalista alapokon nyugvó feminizmus jelentős része) ezzel szemben azt elemzi, hogy a liberális szubjektum, a „komoly ember” narratíva miért eredendően antifeminista, ahogy a liberális diskurzusban idealizált nyilvánosság alapjául szolgáló, a modernitással megjelenő privát/nyilvános megkülönböztetés is a nők alárendelésének eszköze (ld. pl. Pateman 1980, 1983). Rosi Braidotti megfogalmazása szerint „történelmi tény, hogy a posztmodern kor nagy emancipációs mozgalmait az újjáéledő ‘Másik’ hajtja és táplálja: a nőjogi mozgalom, az antirasszizmus és dekolonizációs mozgalmak, az atomellenes és a környezetvédő mozgalmak a modernitás strukturális Másikjának a hangjai” (2013: 37).² Ezeknek a feminista elemzéseknek központi része a testről való „józan ész” tudás patriarchális és férfiközpontú eredetének leleplezése, a tudománykritika, a jogrendszer kritikája, a pszichológia és a pszichiátria kritikája, valamint a nyilvánosság ideáljának a kritikája is.

Ez a feminizmus, ahogy a fentiekből kiderülhetett, szembemegy a „feminista” mozgalmakat támogató transznacionális hálózatok érdekeivel.

2 A szerzők saját fordítása

Ezért a progresszív hálózatok számára a valódi feminista kritika megjelenése kétszeresen is veszélyes, mert egyfelől lebukhatnak, hogy valójában csak a saját rituáléiknak, és semmi másnak nem szakértői,³ másfelől nehezebben tudnak a mező képviselésében (mint „a nőjogok” letéteményesei) koalíciókat kötni. Ezért inkorporálják a kritikai diskurzusokat (jellemzően a nyelv szintjén) a liberális ontológiai alapokra helyezett világképükbe. Ennek egyik legjobb példája, hogy a bullyingunkban élenjáró csoport az identitáspolitika kritikájára válaszul bevette a kapitalizmust a „metszetszemplétű” elnyomáslistája egyik dimenziójának (ld. MÉSZÁROS 2018), más csoportok pedig a „szegény nők” képviselésével igyekeztek megoldani a felmerülő képviselési válságot (FERÓ megjelenés előtt).

A képviselési válságból felmerülő konfliktusokat az átmoralizált világképük kiterjesztésével kezelték, ennek egyik fontos alátámasztásául pedig az ágencia sajátos értelmezése szolgált. Az egyéni ágenciát a mikrofolyamatok elméleti meghatározatlansága, illetve az elméletek vulgarizálása következtében könnyebben lehet az aktuális helyzetnek megfelelően értelmezni: azt, hogy ki az áldozat és ki az elkövető, kinek van ágenciája és kinek nincs úgy beszél el, ahogy nekik éppen kényelmes. Például az egyik NGO-feminista úgy beszélt el ellenünk folyó több évnyi bullyingot, hogy az ellenünk bűncselekmények sorozatát elkövető „metszetszemplétű” feminista valójában áldozat, mert mélyen internalizálta a nőgyűlöletet, mi viszont agresszorok vagyunk, mert a saját privát kommunikációinkban csúnya szavakat használunk. Ehhez eszközt tud adni a makroszociológia determinizmusa, amiből könnyen le lehet vezetni az egyéni ágencia tagadását és ezzel alá lehet támasztani a tekintélyelvűséget. A belvárosi moralitásdrámák során az elmélet gyakorlatilag legitimációs ideológiává válik, amely nevében pszichologizálnak, ítéleznek és szerepeket osztanak.

Ezekben a moralitásdrámákban központi szerepet kap az az emberkép, amelynek e miliő tagjai meg akarják magukat és másokat feleltetni. Mindezt ebbe a miliőbe kívülről érkezőként a saját bőrünkön tapasztaltuk meg: a saját énhatáraink, a saját lehetőségeink, a saját képességeink megtapasztalása tabusítva volt, hiszen eleve eszközként kezeltek. Nem volt szabad negatív érzelmeket átélnünk, valódi sérülékenységet (nem áldozati pózt) mutatnunk, kockázatot vállalnunk, mivel mindenhol körülvelt a rosszindulat és a folyamatos ítékezés. A negatív érzéseket patologizálták, állandóan fegyvelmeztették, sőt pszichológushoz küldözgették egymást is, ezért is volt

3 Ld. hasonló témában például Tomcat és Mérő László, illetve Tomcat és György Péter vitáját (<https://www.youtube.com/watch?v=xXfXdkw92oA> és https://www.youtube.com/watch?v=YMk902hA_CQ)

tabu már a káromkodás is, ami állandó fojtott feszültséghez vezetett. Viszont díjazták, ha valaki látványosan földig alázta magát „vezeklésképpen”, amiért megsértette a szabályaikat, mert a politikai tevékenységük az idomulásra és vele a szegyenre és a bűntudatra alapszik, és az alapvetően morális világképüket ezek a rituálék tartják fenn. Azt tapasztaltuk, hogy olyan mélyen hat az érzésekre ez a közeg, hogy düh nélkül, a kétségbeesés, csalódás átélése nélkül az ember nem tudja kiborítani a bilit és elvágni ezt a mérgező közeget magától.

Arra a következtetésre jutottunk, hogy azért tudtunk saját integritásunkat megőrizve, habár sok veszteség árán kilépni ebből a közegből ellentétben számos más, szerencsétlenebbül járt bűnbakkal, mert annyira más kulturális háttérrel és habitussal rendelkezünk, hogy egy idő után elviselhetetlenné vált számunkra az érzések ezen ökonómiája. A kizárólag a makroszintre összpontosító szociológia nem tudja megmagyarázni, hogy kik és miért maradnak benne a progresszív hálózatokban, kik és miért lépnek ki belőlük, kik és miért maradnak távol tőlük egész életükben. Egy ponton túl világossá vált számunkra, hogy a legfontosabb töréspontot köztünk és a korábban szövetségeseinknek vélték között a progresszív szcéna különböző ideológiai irányzatokhoz tartozó, különböző témákkal foglalkozó és elméletileg egymástól elkülönült mezőkben tevékenykedő tagjait összekötő habitusbéli mintázat jelenti. Ez a habitus pedig nem független attól a tényről, hogy a szcéna tagjai egy kiterjedt ismeretségi-baráti-rokoni kört alkotnak, akik jelentős része ugyanazokhoz az egymást generációk óta ismerő családokhoz tartozik, ugyanazokban a kulturális és politikai intézményekben szocializálódott, és ugyanazokat az állásokat adja át egymásnak. Tudományos tanulmányban tudomásunk szerint nem foglalkoztak azzal, amit Farkas Attila Márton (2008) egy publicisztikában ragadott meg:

Szinte minden esetben ugyanazt a sorsmintát találjuk a magyarországi liberális értelmiségnél: hithű moszkovita szülők (esetleg nagyszülők), a gyerek (vagy unoka) előbb szélsőbalos, a rendszer baloldali ellenlábas, később reformkommunista, majd a rendszerváltással liberális. Némely idősebb generációhoz tartozó ex-moszkovita (pl. Heller Ágnes, Tardos Márton) saját személyes életükben élték meg ezt az átalakulást. (...) Az a szörnyű gyanúja támad az embernek, mintha a legújabb magyar liberalizmus alig lenne több (kulturális értelemben legalábbis), mint radikális, szektás bolsevik családok frusztrált csemetéinek ressentimentje. Megtagadták szüleiket, őszintén szakítottak azok világával, mégis folytatták azok harcát a lenézett-rettegett „bugris” magyar társadalom ellen, továbböröktvén ezzel az összes kulturális mintát. Ezért hogy ebben a harcban épp kitől remélnék segítséget és

oltalmat, legalább annyira érdektelen, mint hogy ez a harc épp mely eszme nevében folyik. Hogy Ferenc Ferdinánd Bécséből, Lenin és Sztálin Moszkvájából, Clinton New Yorkjából vagy Bush Washingtonjából kell az új eszmét és gyakorlatot importálni, amivel majd megváltoztatják a „rossz magyar mentalitást”, és „fölszámolják az elmaradottságot a fejekben is”, teljesen mindegy. Ugyanazt csomagolják újra, mint az élelmiszerhamisítók, akik gagyi konzervek címkéit ragasztgatják át.

A félperifériás öngyarmatosítás (KJOSSZEV 2000[1999]; FARKAS 2011) egyik stratégiája ez, amely az országot félgymati státuszban tartó idegen hatalmakat szolgálja ki némi részesedésért cserébe. Saját tapasztalatunk is Farkas fent idézett publicisztikájával esik egybe, miszerint sokkal inkább a hatalmi viszonyok tekintélyelvű elfogadása és kiszolgálása, az aktuális centrum imádata és a magyar társadalom lenézése, semmint az adott ideológiák iránti meggyőződés a legfontosabb mozgatórugója ennek a miliónek (ld. még: HADAS 2020; LOMAX 1997).

A tekintélyelvű, a „barbársággal” és „gonoszszággal” szemben a „modern, európai civilizáció” nevében fellépő progresszívek népművelő tevékenysége alapvetően a globális hierarchikus rend fenntartását szolgálja (FERÓ és BAJUSZ 2018). A progresszivisták aktivizmus egyik emblemikus példája, Mérő Vera Facebook oldala legénybúcsús ajándékokat és „pajzán” boroscímkéket próbál cenzúrázni, pedig az európai kultúrkörnek mindig is része volt az obszcenitás, miközben ugyanennek a „közösségnek” az átmoralizált világképébe befér a digitálisan terjesztett pornó és a 21. századi szexipar. Ez is egy példa a rengeteg értelmetlen dogmára és önellentmondásra. Mintha a civilizatorikus „élcsapathoz” való tartozás feltétele lenne, hogy hazugságokat fogadnak el és véd- és dacszövetségben védelmeznek, hogy ezzel morálisan felsőbbrendű élcsapattá legitimálják egymást, akik többek és jobbak az átlagembereknél, a magyaroknál. Ezt a tekintélyelvűséget kéri számon mindenkin, aki kívülről kerül ebbe a budapesti, közügyekben résztvevő „értelmiségbe”. Autoetnográfiaink arról a folyamatról szól, ahogy ezeket a manipulációkat fokozatosan felismertük.

III.2. Tapasztalat, elmélet és praxis viszonya

A hegemoniaküzdelmet leggyakrabban politikai krízisként értelmezik, de mi szeretnénk rámutatni, hogy egyben tudáskrízis is: ontológiai és episztemológiai krízis. Ebben a feminizmus annak a terepe lehetne, hogy új tudások jöjjenek létre és váljanak praxissá, hiszen a feminista kritika a tudástermelést és módjait is vizsgálat tárgyává tette, valamint az olyan ontológiai elválasztásokat és hierarchiákat is megkérdőjelezte, mint például a természet/kultúra. Azonban a liberális hegemoniatörekvések nem kerültek el a feminista tudástermelést sem, hiszen a hegemoniaküzdelmek egyik központi kérdése mindig is a tudástermelés volt. A terepen azt tapasztaltuk, hogy a feminizmus eszméjét a tudáskrízis fenntartására használták fel: a létező feminista aktivizmus a modernitás hierarchikus dichotómiáit (civilizáció/barbárság, kultúra/természet, stb) legitimálja, már a második világháború utáni amerikai szexológia által feltalált gender fogalom használatával is (ld. REPO 2015; FERÓ 2019a).

A feminista kritika számára a második hullám kezdete óta központi kérdés volt a tapasztalat, elmélet és praxis viszonya. A nyugati újbóloldali mozgalmakból a 60-as évek végétől kinövő női felszabadító mozgalom az intézményesen elfogadott tudások megkérdőjelezésére és a nők tapasztalati tudásának módszeres elemzésére alapozta praxisát (HANISCH 2006). Természetesen e feministák reflektáltak arra, hogy a tapasztalat is diskurzív térben jön létre, nem a társadalmi viszonyrendszertől független adottság. Tapasztalat, elmélet és praxis bonyolult viszonyát, amely a többi radikális mozgalom egyik fő kérdése is volt, az azóta majdnemhogy egyeduralkodóvá vált identitáspolitikák a végletekig leegyszerűsítették. Az utóbbi fél évszázad hegemoniaküzdelseinek egyik fontos mozzanata volt, hogy az amerikai radikális felszabadító mozgalmakat hamar instrumentalizálni kezdték a kormányzati szervekkel együttműködő filantróp (elit) szervezetek, amelyek NGO-k, valamint a társadalomtudományos kutatás és oktatás finanszírozásával alakították nem csak a politikai mozgalmakat, hanem a tudástermelést és a társadalmi képzeletet is (WATKINS 2018). Ezeknek az identitáspolitikáknak a különböző változatait exportálták Magyarországra is a rendszerváltást követően, de főleg a 2000-es évektől, elsősorban az NGO-hálózaton keresztül (GHODSEE 2004). A mai magyarországi „feminizmus” ezért gyakorlatilag ipari és politikai lobbik érdekeit képviseli – ha volna valódi feminizmus, akkor kritikával közelítenének többek közt a gyógyszeripari cégek és a szexipar lobbijához, valamint a balliberális érdekkörökhöz, nem azoknak kihelyezett női tagozataként működnének. A magyar kontextusban az

utóbbi években népszerűvé váló világrendszerelemzés többek közt e liberális feminizmusokkal is szembehelyezkedik, azonban teljesen determinisztikus, az egyéni ágenciával és felelősséggel nem tud mit kezdeni, ezért alkalmatlannak bizonyult arra, hogy a tudásválságot enyhítő praxis legyen belőle.

Ebben a válságidőszakban próbáltunk releváns tudást praxissá tenni, amit minden eszközzel próbáltak megakadályozni a hegemon struktúrákba beágyazódott, a hegemoniaválság miatt egyre erőszakosabbá váló aktorok. A tapasztalat, amit ezekben az években szereztünk, relevánsabbnak bizonyult bármilyen elolvasott elméletnél, tanulmánynál, vagy megfigyelésnél. A tudatipar kiteljesedett formájában ugyanis azt próbálja elérni, hogy az ember ne higgyen a saját tapasztalatának és értékítéletének, mindent csak a hitelesnek nevezett forrásokból higgyen el. A terepen világosan láttuk, hogy hiába olvas valaki sok elméletet és sok kutatást, ha nem tud szelektálni köztük, és csak akkor hisz el valamit, ha „hiteles forrás” (azaz olyan tekintélyszemély vagy intézmény, aki/ami be van ágyazódva a politikai hálózatokba, például valamilyen NGO vagy alapítvány székében ül, szerepel a médiában, stb) mondja, akkor soha semmit nem fog megérteni a világból. A megfelelően értelmezett tapasztalatnak ezért a mi esetünkben különösen fontos szerepe volt, hasonlóan a női felszabadító mozgalom kezdeti időszakához.

III.3. „Minden politika”

A budapesti progresszív aktivizmusban gyakran hallhatjuk, hogy minden politika. Ez az állítás bizonyos kritikai elméletek félreinterpretálásán nyugszik: egyrészt a második hullámos feminizmus „a személyes egyben politikai is” jelmondatának kiforgatásán, másrészt a politika szó különböző jelentéseinek összezsúfoltatásán.

A „személyes egyben politikai is” a női felszabadító mozgalom jelszava volt, és arra utalt, hogy a személyes mindig politikai térben jön létre, ezért a nők személyes tapasztalatainak közös vonásait a nők és férfiak közti egyenlőtlen viszonyrendszer kontextusában kell értelmezni (HANISCH 2006). A mai hegemon elismeréspolitikában azonban a személyest adottnak véve vonja be a politikába, a személyes politikai konstruáltságának elemzése helyett a személyes legkülönbözőbb vetületeire közvetlenül építve politikát. Például a transzneműek nemi identitásának okait sem teszik vizsgálat tárgyává, sőt tabusítják azok elemzését, ehelyett veleszületett identitásként értelmezik és ekként alapoznak rá politikai követeléseket (FERÓ 2020). Olyan értelemben állítják, hogy a személyes egyben politikai is, hogy a testi és mentális hibákból és problémákból (a kövérségtől a zsíros hajon át a perverzióktól) áldozati

státuszt kreálnak azok egyéni, társas és társadalmi-politikai okainak és összefüggéseinek vizsgálata helyett, hogy aztán az azokra épített követeléseiket kivetítsék a nyilvánosságba.

A másik torzítás a „minden politika” állításban az ideológiai formációk és a politikai mező logikájának összezsúvósztatása. A „minden politika” ebben a milióban nem azt jelenti, hogy mindenben ideológiák működnek, hanem hogy mindenhol a politika logikája működik. Ahol az elméletileg különálló logikával bíró mezőket a politika logikája mozgatja, ott nem egyszerűen mezőharcról beszélhetünk, hanem valóban minden pusztán az érdekek érvényesítéséről szól. Ahol ilyen értelemben minden politika, ott nincsen szakmaiság, mert nem különülnek el a mezők egymástól. Ahogy tapasztaltuk, valóban elméletileg különböző mezők szereplői stratégiáznak közösen, így nem csoda, hogy minimális kivételtől eltekintve nincs valódi újságírás, csak médiakontentgyártás, nincs valamirevaló kultúra, és alig van színvonalas társadalomtudomány. Így lesz a kritikai elméletekből a lobbik és lobbikat kiszolgáló hálózatok érdekeinek szolgálata.

III.4. Kultúra

A politikai mező logikájának univerzalizálása természetesen a kulturális és tudományos mezőt is érinti. Habár ideológiák működnek a kulturális szférában, politika és kultúra más praxisok voltak az antikvitástól kezdve: a művészeti közegekben mindig magas volt a belépési küszöb, például az avantgárdok és neoavantgárdok, ahogy a nevük is jelzi, kis, zárt elitista közegek voltak.

A művészet eszközkészlete viszont mára kikerült az intézmények falai közül, illetve mosódik el a határ test és média között. Mindennek vannak globális folyamatokhoz és a magyar történelmi örökségből fakadó szerkezeti sajátosságokhoz kapcsolódó okai. A globális okok között szerepelnek az olyan trendek, mint a részvételiség privilegizálása, a közösségi média szerepének felértékelődése, az Instagramra készült műtárgyak, vagy a virtuális megnyitók. A művészeti kánonok, különösen az új média kánonjának alakításában a globális politika aktív szerepet vállalt: a Soros alapítványok vállaltan politikai célokkal érkeztek a régióba és vállaltak aktív szerepet az új média (eszközök, használatuk, médiaformátumok) elterjesztésében a hazai művészek között (lásd például Báthly megjelenés előtt). Olyan szintekig forrt össze az új média a Soros alapítvánnyal, hogy a Képzőművészeti Egyetem Intermédia tanszékének a mai napig intermedia.c3.hu a doménneve. Magyarországon már ez előtt összeért politikai és kulturális mező, amikor KISZ-titkárokat ültettek kulturális intézményekbe, és amikor a rendszerváltáskor a hatalmat birtokló

nómenklatúra szerkesztőségekbe, felügyelőbizottságokba mentette pozícióit (SCHIFFER 2020; BRAUN 2020; RÉVÉSZ 2008). A vizuális művészetnek azért is van jelentősége a politika számára, mert a képeknek nincs olyan egyértelmű szintaxisa, mint a verbális nyelvnek, illetve gyorsabban dolgozza fel az agy, és közvetlenebbül kelt érzéseket, tehát jobban lehet vele manipulálni és visszaélni (pl. BARTHES 1977; THORPE et al 1996).

Angol nyelvű személyes beszámolók, esszék leírták már a *cancel culture* negatív következményeit (pl. POWER 2019; POWER 2020; TIPLADY 2019; Weiss 2020; Govinda 2020). A brit Arts Professional több mint 500 kulturális szektorban dolgozó részvételével végzett felmérést (FREEDOM of EXPRESSION SURVEY 2020), amelyből többek között kiderül, hogy tízből nyolc válaszdó cenzúrázza saját, a „baloldali” ortodoxiától eltérő véleményét. A művészet politikai propagandaként való használatához két jelenség járul hozzá különösképpen: egyrészt az áldozatkultusz (CAMPBELL és MANNING 2018), amit szociálpszichológiai kutatások összekapcsolnak a szociopátiával, manipulációval, jogosultságérzettel (Ok et al 2020; Gabay et al 2020), másrészt a Facebook által is generált bűnbakképzés (KRISZ 2020). A Facebook első befektetője Peter Thiel a Stanfordin a bűnbakképzés mechanizmusait részletesen leíró René Girard tanítványa volt – ebből lehet arra következtetni, hogy a lincselések, meghurcolások nem csak úgy megtörténnek, hanem ezt a platformot erre (is) fejlesztették. Vannak, akik egyenesen vallásként beszélnek a *cancel culture*-ról (BEINER 2020; LIMBERG és ARSOV 2020), amelynek része az áldozati rituálé. Nagyjából egyetértve ezzel az értelmezéssel hozzátennék, hogy a résztvevők erősen ritualisztikus, a világ rendjét (és benne az adott egyén és csoport helyét) elbeszélő eseményekről beszélnek „párbeszédként”, „diskurzusként”. Ezzel is elfedik a saját tevékenységük ritualizált mivoltát, és azokat az affektív regisztereket, ahol a valódi politikai munka zajlik (BAJUSZ megjelenés előtt).

A magyar terepen azt láttuk, hogy azok az emberek, akiknek minden politika, a kultúrára is a diskurzív játszmák sorozataként, a státuszküzdelem, a magakelletés rítusaiként, eszközeiként és terepeiként tekintenek. A hegemon hálózatban a magukat baloldalinak vallók a kultúráról a marxista diskurzust követve gyakran úgy beszélnek, mint felépítményről, és ezzel láthatatlanná, elemzésen kívülé teszik az interszubjektív és mikro szinteket, illetve az affektív regisztert. Ha minden az elismerés (ami a tőke is), akkor a következőképpen működik a miliő belső logikája: ha a megfelelő helyen a megfelelő emberekkel a megfelelő módon nyilvánítod ki a megfelelő jelzéseket, akkor te is fontos ember lehetsz. Te ebben a világban szubjektumként egy társadalmi kódokból álló, jelzések és identitáslemek regiszterén létező, ide-oda billegő kis tákolmány vagy. Ami ágenciája egy

egyénnek lehet, az kívülről érkezik, és a közösség ruházza rá, mégpedig ritualizált gyakorlatokon (kultúrafogyasztás, tudástermelésben való részvétel) keresztül.

A politikai játszmák logikájából következik az emberek instrumentalizálása is: mivel a szubjektivitás gyakorlatilag fegyverként van kezelve, egyes progresszívek kesztyűbábnak használnak embereket. A művészethez kapcsolódó „alternatív” közegekben is találunk naiv, lelkes embereket, akik alkalmazni tudják a művészet eszközkészletét (BAJUSZ 2019). A művészetet eszköznek tekintők nem értik, sőt, művészetnek tartják és performatívvá teszik a mikro-makro elválasztás összemosását, amire példa, hogy egyszer (az autoetnográfiainkban is szereplő emberek) szó szerint intézményesdi játékot rendeztek, ahol például „középgeneráció”, „Ludwig Múzeum” és „gazdasági függés” szó szerint egymás hátára mászhatott (Hódi 2015). Intézménynek képzelni magunkat korrekt magyar kifejezéssel: pöffeszkedés. Ez a groteszk önfelnagyítás illik az üres, amorális, és performatív szelfhez, mivel nincs határ egyén és intézmény között.

A társadalomtudományokban eközben egészen általános tendencia az affektív, szomatikus tapasztalatok felé való fordulás, és a karteziánus dualizmus meghaladása. A feminizmus is csak posztmodern olvasatában társadalmi konstruktivista (ld. pl. BIEVER et al 2007). Mostanság az affektuskutatás és hibrid tudományok, posztthumán médiaelméletek előtérbe kerülésével meg lehetne próbálni meghaladni az esszencializmusokat: a biológiai determinizmust és a társadalmi konstruktivizmust. A mi értelmezésünkben a feminizmus ennek a praxisa lehetett volna.

III.5. Tudomány

A feminista és baloldali hálózatokban elsősorban egyes *gender studies* kutatók és oktatók, időnként más társadalomtudósok, „baloldali” kutatócsoportok és szellemi műhelyek tagjainak tudományos és nem-tudományos mezők közti transzfereit, határsértéseit, határmegvonásait, vagy azok hiányát, azaz összefoglaló kifejezéssel a határmunkálatokat (Gieryn 2006 [1983]) figyelhettük meg. Ezek a kérdések korántsem csak a *gender studies* vagy a gyakran kritikainak nevezett társadalomtudományok területét érintik. Nem szeretnénk a tudományos mező autonómiáját misztifikálni: az egymástól elméletileg elkülönült és különböző logikával rendelkező mezők a valóságban gyakran veszítenek viszonylagos autonómiájukból. A *gender studies* esetében, annak történelménél fogva azonban fokozottan felmerül ez a probléma.⁴

A *gender studies* határmunkálataiból mi a politikai aktivizmus és a genderkutatás közti határok körüli küzdelmekre láttunk rá. Megfigyelésünk szerint a politikai mező egyes szereplői (NGO-k és politikai alapítványok alkalmazottai, intézményekhez nem köthető aktivisták) felügyeletet igyekeznek gyakorolni a tudományos mező felett (többek közt „genderügyekben”), illetve a tudományos mező egyes szereplői sem tesznek különbséget a tudományos és a politikai mező között a „minden politika” fentebb említett logikájának megfelelően. Egyes politikai aktivisták, például a *Genderfészek* csoport hangadó tagjai sosem csináltak titkot belőle, hogy feljogosítva érzik magukat arra, hogy elszámoltassák a tudományos mező szereplőit, sőt megmondhassák, mi a (jó) tudomány és mi nem (persze saját politikai agendájuk alapján), valamint az érzéseiket és identitásukat közvetítetlen tudományos igazságként fogadtassák el. A tudományos mező egyes szereplői pedig engednek a zsarolásnak vagy maguk is beleállnak a politikai küzdelmekbe.

4 A *gender studies* például a hozzá kapcsolódó alterületekkel (például a szexualitás-stúdiumokkal) amerikai finatróp szervezetek intézményesítették azzal a nem titkolt céllal, hogy saját politikai érdekeiket érvényesítsék (Watkins 2018). A *gender studies* képzések Magyarországon és más posztoszocialista országokban a „demokráciába való átmenet” egyik fő letéteményeseként amerikai szervezetek és alapítványok „árnyékhálózatának” közreműködésével, ösztöndíjak és konferenciák bőséges támogatása révén jelentek meg nem csak helyi privát amerikai egyetemeken, hanem a térség állami egyetemein is (Zimmermann 2007). A társadalmi nemek tanulmánya és a politikai mező szereplői közti intenzív kapcsolatokat talán a 2000-es évek második felében a Dobrev Klára vezette UNIFEM Magyar Nemzeti Bizottság szemlélteti legjobban, amelyben pártpolitikuskok és NGO-feministák mellett számos társadalmi nemek tanulmánya kutató is részt vett. Ezekről a pártpolitikai kapcsolatokról nem tudtunk, amikor benne voltunk a „feminista” közegekben.

Az online *gender studies*, illetve feminista társadalomtudományos csoportok működése, ahol a szakma fél-formális kommunikációja zajlik, sok mindenre rávilágít ezekből a dinamikákból. Ezek közül némelyik csoport a valóságban pont ugyanúgy működik, mint a politikai csoportok: a hegemoniaküzdelmek logikája érvényesül szakmai kommunikáció helyett. Ez azt jelenti, hogy a lincselésben élenjárók a „személyes érintettség” („transzneműség”), illetve a „jó emberség” (azaz a transzpolitika követeléseinak elismerése) okán érzik magukat felhatalmazva arra, hogy a tudomány kérdéseiben döntőbírák legyenek. A saját politikai agendájuk elfogadtatása érdekében az „érdekes elméleti vitákat” gyakran állítják szembe az „emberi életetekkel”, amelyeket ők hivatottak képviselni. Az „érintettség” fétiszizálásán és a vita morális regiszterbe tolásán keresztül a tudományos mezőn kívüli szereplők erőviszonyai képeződnek le közvetlenül ezekben a közegekben. A becsméréssel és szalmabábpítéssel (a transzneműaktivisták elemző, tudományos szövegeket neveztek minden alátámasztás vagy magyarázat nélkül intellektualizált gyűlölködésnek, mentális maszturbációnak vagy ostoba fosnak, a szerzőiket gonosz trollnak), valamint a tudományos diskurzus lehetetlenné tételével szemben nem lépett fel senki ezekben a csoportokban. Eközben elismeréspolitikai kampányok, sőt női magazinok címlapfotói (amennyiben transznemű személy került rájuk) teljesen legitim, sőt népszerű témák voltak, olyannyira, hogy egyes csoportokban ezek tették és teszik ki a kommunikáció nagy részét.

Azonban nem csak egyes genderaktivisták tesznek úgy, mintha a tudományos és politikai mező egy és ugyanaz lenne, hanem számos genderkutató sem (volt) képes az elméletileg különböző logika mentén szerveződő erőter között különbséget tenni – például voltak, akik elfogadták, hogy a politikai mező szereplőinek elszámoltathatók, és voltak, akik maguk is részt vettek a karaktergyilkosságokban. Nem annyiról van szó pusztán, hogy ideológiák működnek a tudományban is és ettől semmilyen társadalomtudomány nem lehet mentes, hanem arról, hogy egyértelműen érvényesülnek a politikai intézmények és aktorok érdekei az általuk termelt, és magukat pajzssá tevő szubjektivitásokon keresztül az elméletileg tudományos közegekben is.

Vannak olyan szereplők, akik számára olyannyira nincsenek határok az elméletileg különböző logikájú mezők között, hogy a tudományt nem többnek, mint a hegemoniaküzdelem egyik színterének tekintik. Például az egyik „tudományos műhely” számára a morálisan felsőbbrendű pozíció látszatának fenntartása a politikai csatározásokban fontosabb volt, mint jelteni az ELTE etikai bizottságának egy plágiumsorozatot. Olyannyira átjárható a tudományos és politikai mező közti határ, hogy egyes szereplők a politikai

intézményeknél szerzett politikai tőkéjüket probléma nélkül konvertálják tudományos tőkére, többek közt a politikai pártok és alapítványok konferenciáit és köteteit és rajtuk keresztül a médiát ugródeszkaként használva. Van ezek közt a szereplők közt olyan, aki privát beszélgetésben büszkén számolt be róla, hogy a „tudományos” tevékenysége is politikai stratégiázás – az „adok egy kicsit ennek az oldalnak, egy kicsit annak az oldalnak”, „taktikázom, melyik folyóiratnál és konferencián mennyi fér bele”, és „idézem xy-t, hogy ezzel elnyerjem az identitáspolitikai tábor jóindulatát” logika mentén. Azt láttuk testközelből, hogy mi történik, ha a hegemoniaküzdelem totálissá válik és teljesen maga alá gyűri a kulturális és tudományos szférát – és e tekintetben a jelenlegi kormányzatból indított offenzíva logikája lényegében nem különbözik attól, amit az ún. progresszív szereplők közt tapasztaltunk.

IV. Általános következtetés, avagy a posztstrukturalista és poszthumanista elméletekből praxis: magyarrá válni (becoming-Hungarian)

Azokban az években, amikor szó szerint tönkre akartak tenni azért, mert kritikai elméleteket értelmeztünk, átértéztük azt a dühöt, ami kollektíven lázadásra késztet embereket, és megértettünk valamit a magyar jobboldalt mozgató dinamikából. Ugyanoda jutottunk el, mint a lakosság nagyobb része: hogy a NER egy borzalom, de van nála rosszabb. A végére megértettük, hogy a „progresszívek” transznacionális aktorok piszkos munkáját végzik el többnyire aprópénzért és szimbolikus elismerésért (Bajusz 2019), és mivel egyéni szinten ez az egész az egóhoz köthető, nagyon nehéz nem hogy felszámolni, de akár csak kikerülni is ezt a közeget. Vannak emberek, akiknek ennyire telik, ennyi igényük van, és ezt a szintjét értik csak a világnak. Minél jobban megismertük a Budapest belvárosából a politikai és ipari lobbik érdekeinek megfelelő ítéleteket osztó aktivistákat, annál világosabban kezdtük el látni, hogy sok Fidesz-szavazó pont azért választja a NER-t, mert ezt a progresszivista álszentséget elutasítja, és elhiszi, hogy rajtuk kívül csak a Fidesz van.

A történetünk elején nőként (feministaként, feminista diskurzusokat használva) foglalkoztunk modernitáskritikával és liberalizmuskritikával, de autoetnográfiaink végére magyarként, kelet-európaiként jutottunk el oda, hogy a létező feminizmus azért vállalhatatlan mind a kettőnk számára, mert a (kulturális) imperializmus eszköze. Feminizmus címszóval várják el az emberektől a morális fölény feltételévé tett önerőszakot, minden indulat és túlradó érzelem elfojtását, minden helyi és tradicionális dolog megvetését, vagyis a társadalmi közegük elforgácsolását. Ennek a programnak az elutasítása (amit a magyarok többsége kollektíve művel) a gyakorlatban létező modernitáskritika, és itt kapcsolódik össze a mi feminista törekvéseinkkel: végső soron a valódi feminista program a materiális valósághoz való relációk újragondolásáról szól, vagyis utat ad kimenekülni a posztmodern társadalmi konstruktivisták vámpírkastélyának játszmáiból.

Irodalom

- Arts Professional (2020): Freedom of Expression Survey. Interneten: <https://www.artsprofessional.co.uk/pulse/survey-report/pulse-report-freedom-expression> (letöltve 2020. 08. 31.)
- BAJUSZ Orsolya (2019): A cukiság mint depolitizáló tényező: két magyar esettanulmány. *Replika* 112: 189–215.
- BAJUSZ Orsolya (2018): On the volume of József Böröcz. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* 9(2): 213–217.
- Roland Barthes (1977): Rhetoric of the Image. In.: *Image, Music, Text*. Stephen HEATH (szerk.) New York: HILL AND WANG, 32–51.
- Alexander BEINER (2020): Sleeping Woke: Cancel Culture and Simulated Religion. *Medium.com*. Interneten: <https://medium.com/rebel-wisdom/sleeping-woke-cancel-culture-and-simulated-religion-5f96af2cc107> (letöltve 2020 08. 31.)
- Joan L BIEVER - Cynthia De LAS FUENTES - Lisa CASHION - Cynthia FRANKLIN (1998): The social construction of gender: A comparison of feminist and postmodern approaches. *Counselling Psychology Quarterly* 11(2): 163–179.
- Rosi BRAIDOTTI (2013): *The Posthuman*. Cambridge: POLITY PRESS.
- BRAUN Róbert (2020): Pokorni, Rajk és Donáth: Sorstalanság/sorsközösség 2.0. *Index.hu*. Interneten: https://index.hu/velemeney/2020/05/01/pokorni_rajk_donath_sorskozosseg_publicisztika/ (letöltve 2020 08. 31.)
- Pierre BOURDIEU (1989): In Wacquant, L. 'Towards a reflexive sociology: a workshop with Pierre Bourdieu'. *Sociological Theory* 7(1), pp 26–63.
- Bradley CAMPBELL-Jason MANNING (2018): *The Rise of Victimhood Culture Microaggressions, Safe Spaces, and the New Culture Wars*. PALGRAVE MACMILLAN.
- Amanda COFFEY (1999): *The Ethnographic Self. Fieldwork and the Representation of Identity*. London: SAGE.
- Carolyn ELLIS (2004): *The Ethnographic I. A Methodological Novel about Autoethnography*. Oxford: AltaMira Press.
- Carolyn Ellis - Bochner Arthur P. (2000): Autoethnography, personal narrative, reflexivity. In *Handbook of qualitative research*: Norman K. DENZIN - Yvonna S. LINCOLN (szerk.). Thousand Oaks, CA: SAGE., 733–768.
- Carolyn ELLIS - Tony ADAMS - Arthur P. BOCHNER (2011): Autoethnography: An Overview. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 36(4): 273–290.
- Elizabeth ETTORRE (2016): *Autoethnography as Feminist Method: Sensitising the feminist 'I'*. London: ROUTLEDGE.
- Frantz FANON - Richard PHILCOX (1952): *Black skin, white masks*. New York: GROVE PRESS.
- Farkas, Attila Márton (2008) Egy komisszár hősiessége II. *Gondola.hu*. Interneten: https://gondola.hu/cikkek/62175-Egy_komisszar_hosiessege_II_.html (letöltve 2020. 08. 31.)
- FARKAS Attila Márton (2011): Szittyá nacionalizmus vs. birodalmi progresszivismus. *Replika* 75: 169–199.

- FERÓ Dalma (Rosenfeld Mirjam Ráhel néven) (2018a[2016]): Transzsszidó kiáltvány. *Feró Dalma blogja*. Interneten:
https://ferodalma.blog.hu/2018/12/12/transzsszido_kialtvany (letöltve 2020. 08. 31.)
- FERÓ Dalma (Gottmayer Lea Sára néven) (2018b[2016]): Válasz a Transzsszidó kiáltványra. *Feró Dalma blogja*. Interneten:
https://ferodalma.blog.hu/2018/12/12/valasz_a_transzsszido_kialtvanyra (letöltve 2020. 08. 31.)
- FERÓ Dalma (Gottmayer Lea Sára néven) (2018c[2016]): Csak a szabad piac tudja elhozni az identitásszabadságot és a történelem végét. *Feró Dalma blogja*. Interneten:
https://ferodalma.blog.hu/2018/12/12/szabad_piac_identitasszabadsag_tortenelem_vege (letöltve 2020. 08. 31.)
- FERÓ Dalma (2019a): Gender és igazság(osság), gender mint posztigazság(osság). *Replika* 112: 167–186. <https://doi.org/10.32564/112.14>
- FERÓ Dalma (2019b): Miért nincs Magyarországon baloldal? *Azonnali*. Interneten:
https://azonnali.hu/cikk/20190522_miert-nincs-magyarorszagon-baloldal (letöltve 2020. 08. 31.)
- FERÓ Dalma (2020): The post-politics of recognition in hegemonic struggles. *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 6(1): 43–66.
- FERÓ Dalma - BAJUSZ Orsolya (2018): Progressivist Gender-Based Activism as a Means of Social Antagonism in Hungary Through Two Case Studies. *Sociologija* 60(1): 177–193.
- FERÓ Dalma et al (2013): Nincs külön buziügy. *Népszabadság* 2013. július 10. Interneten:
http://nol.hu/velemeney/20130710-nincs_kulon_buziugy_emberi_ugy_van-1399171 (letöltve 2020. 08. 31.)
- FISHER Mark (2018 [2013]): Kilépés a vámpírkastélyból. *Aszem*. Interneten:
<https://aszem.info/2018/05/mark-fisher-kilepes-a-vampirkastelybol/> (letöltve 2020. 08. 31.)
- Rahav GABAY -Bopaz HAMEIRI -Tammy RUBEL-LIFSCHITZ - Arie NADLER (2020): The tendency for interpersonal victimhood: The personality construct and its consequences. *Personality and Individual Differences* 165, 110–134.
- Thomas GIERYN (2006[1983]): Határmunkálatok és a tudomány elhatárolása a nem-tudománytól: feszültségek és érdekek a tudósok szakmai ideológiáiban. *Replika* 54–55, 119–133.
- Kristen GHODSEE (2004): Feminism-by-Design: Emerging Capitalisms, Cultural Feminism, and Women’s Nongovernmental Organizations in Postsocialist Eastern Europe. *Signs* 29 (3): 727–753.
- MANICK Govinda (2020): The not so liberal arts. *Spiked Online*. Interneten:
<https://www.spiked-online.com/2020/03/04/the-not-so-liberal-arts/> (letöltve 2020. 08. 31.)
- GRAMSCI Antonio (1977[1947]): *Az új fejedelem*. Budapest: Magyar Helikon.
- HADAS Miklos (2020) On the Hungarian National Habitus. *Historical Social Research* 45 (1): 129–152.
- Carol HANISCH (2006): The personal is political: The women’s liberation classic with a new explanatory introduction. Interneten:
<http://www.carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html> (letöltve 2020. 08. 31.)

- HÓDI Csilla (2015): Akarsz „középgeneráció” lenni? Te meg lehetnél a „gazdasági függés”!, *tranzitblog.hu*. Interneten: http://tranzitblog.hu/akarsz_kozepgeneracio_lenni_te_meg_lehetnel_a_gazdasagi_fugges_a_helyzet_muhely_onelemzesjateka_az_a/ (letöltve 2020. 08. 31.)
- Nicholas L. HOLT (2003): Representation, legitimation, and autoethnography: An autoethnographic writing story. *International Journal of Qualitative Methods* 2 (1): 18–28.
- Alexander KJOSSZEV (2000[1999]): Megjegyzések az önmagukat kolonizáló kultúrákról. *Lettre* 37. Interneten: <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00021/kjossz.htm> (letöltve 2020. 08. 31.)
- Sam KRISS (2020): Appeasing the Gods of Posting *thebellows.org*. Interneten: <https://www.thebellows.org/appeasing-the-gods-of-posting/> (letöltve 2020. 08. 31.)
- Barbara LASLETT (1999): Personal narratives as sociology. *Contemporary Sociology* 28(4): 391–401.
- Peter LIMBERG - Arsov LUBOMIR (2020): The Cancel God. *www.highexistence.com*. Interneten: <https://highexistence.com/cancel-god/> (letöltve 2020. 08. 31.)
- Bill LOMAX (1997): The strange death of ‘civil society’ in post-communist Hungary. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics* 13(1): 41–63.
- MÉSZÁROS György (2018): Az LMBT+ identitások és mozgalom politikai gazdaságtana a félperiférián. *Fordulat* 21(2): 215–241.
- Chantal MOUFFE (2005): *On the Political*. New York: Routledge.
- Angela NAGLE (2017): *Kill All Normies: Online Culture Wars from 4chan and Tumblr to Trump and the Alt-Right*. London: Zero Books.
- Ekin OK - Yi QIAN - Brendan STREJCEK - Karl AQUINO (2020): Signaling virtuous victimhood as indicators of Dark Triad personalities. *Journal of Personality and Social Psychology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/pspp0000329>
- Carole PATEMAN (1980): „The Disorder of Women”: Women, Love, and the Sense of Justice. *Ethics* 91(1): 20–34.
- Pateman, Carole (1983): Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy. In *Public and Private in Social Life*. S.I. BENN és G.F. GAUS (szerk.). London: CROOM HELM, 118–140.
- Nina POWER (2019): Cancelled. *ninapower.net*. Interneten: <https://ninapower.net/2019/04/06/cancelled/> (letöltve 2020. 08. 31.)
- Nina POWER - MILLER, DC (2020): ‘Supernatural Toxicity’ podcast epizód. Interneten: <https://open.spotify.com/episode/5z3ztHkFFKLgRM0pBzmyQK?si=F1Ps2GhxRrKKdeuLNpHCLw> (letöltve 2020. 08. 31.)
- Jemima REPO (2015): *The Biopolitics of Gender*. Oxford: OXFORD UNIVERSITY PRESS.
- RÉVÉSZ, Béla (2008) Pártállami intimszféra. *Beszélő*. Interneten: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/partallami-intimszfera> (letöltve 2020. 08. 31.)
- SCHIFFER, András (2020) „Tetszettek volna forradalmat csinálni!” – Schiffer András a ma 30 éves MDF–SZDSZ-paktumról. *Válasz Online*. Interneten: <https://www.valaszonline.hu/2020/04/29/schiffer-30-eves-mdf-szdsz-paktum/> (letöltve 2020. 08. 31.)
- SPARKES, A. C. (1996): The fatal flaw: A narrative of the fragile body-self. *Qualitative Inquiry* 2: 463–294.

- SPARKES, A. C. (2000). Autoethnography and narratives of self: Reflections on criteria in action. *Sociology of Sport Journal* 17: 21–43.
- TIPLADY, Jonty (2019): Semi-Automatic Angel: Notes on „Cancel Culture” and Post-Cancellation Rococo. Interneten: <https://xn--wgiaa.ws/3-jonty-tiplady-notes-on-cancel-culture> (letöltve 2020 08. 31.)
- Simon Jonathan THORPE - Denis FIZE - Catherine MARLOT (1996): Speed of processing in the human visual system. *Nature* 381(6582): 520–522.
- Susan WATKINS (2018): Which feminisms? *New Left Review* 109: 5–76.
- Bari WEISS (2020): Resignation letter. *bariweiss.com*. Interneten: <https://www.bariweiss.com/resignation-letter> (letöltve 2020 08. 31.)
- Susan ZIMMERMANN (2007): The Institutionalization of Women’s and Gender Studies in Higher Education in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: Asymmetric Politics and the Regional-transnational Configuration. *East Central Europe/ECE* 34–35(1–2): 131–160.

Sápos Aranka - Iveta Jeleňová

A magyar nyelv használatának ismerete Kassán (Közigazgatási, bírósági eljárás során)

Abstract

In 2017, the NGO Fórum Maďarov v Košiciach/Kassai Magyarok Fóruma" [*Forum of Hungarians in Košice*] conducted a questionnaire survey on the use of Hungarian and the fluency of the language among people speaking Hungarian (as a mother-tongue), who – at the time of the survey or earlier – lived, worked or studied in Košice. This paper analyses the secondary data obtained from the survey. Understanding the need to raise awareness on the issue, the authors realised that the findings of the survey cannot be generalised, however they provide an insight into the issue, pointing out possible specific phenomena (processes). This paper focuses on the knowledge of the relevant legislation on the use of the mother tongue of ethnic Hungarian citizens in administrative proceedings, specifically in oral communication with the offices and courts of Košice. The proportion of ethnic Hungarians in the city population did not reach the legal thresholds for the use of Hungarian when communicating with the authorities. For most of the surveyed ethnic Hungarians in Košice, communicating in Slovak with the authorities was not an issue, according to their self-assessment, they spoke Slovak language at an advanced level or as their mother tongue. Most of them were fluent in Slovak, but would have preferred to use their mother tongue in official procedures. Nevertheless, a significant proportion of them had no or inaccurate knowledge of their right to speak their own language. This paper also provides basic information on the evolution of the Hungarian ethnic population in Košice, based on data from the Statistical Office of the Slovak Republic. The absolute headcount and proportion of the Hungarian community in Košice decreased significantly (*tragically*) in the second half of the 20th century as a result of political and economic developments, and its share in the total population of the city is below 3% (2.85%). The existence (future) of the Hungarian community depends on the preservation of its language and culture and the maintenance and strengthening of its current position. The results of the survey clearly indicate that the Hungarian community in Košice will face significant challenges in the coming period.

Keywords: language use, nationality distribution, legal knowledge, public administration

Abstrakt

A Kassai Magyarok Fóruma nonprofit szervezet 2017-ben kérdőíves felmérést végzett a magyar nyelven beszélő (magyarul tudó) a felmérés idején vagy korábban Kassán élő, dolgozó, tanuló személyek nyelvhasználati szokásairól és ismereteiről. A tanulmány a felmérés során nyert másodlagos adatokat elemezte, tudatosítva, hogy az így nyert megállapítások nem általánosíthatók, de betekintést engednek a problémakörbe rámutatva esetleges specifikus jelenségekre (folyamatokra), de szükségét érezve a figyelem felkeltését a téma iránt.

A tanulmány a magyar nemzetiségű lakosok anyanyelv használatára vonatkozó jogszabályok ismeretére összpontosított hivatalos közegben, pontosabban Kassa önkormányzati hivatalaiban folytatott szóbeli kommunikáció és bírósági eljárások során. A magyar nemzetiségű lakosok aránya a város népességen belül nem érte el a jogszabályba foglalt küszöbértéket a magyar nyelv használatához hivatalos közegben. A felmérésben részt vett kassai magyar nemzetiségűek jelentős részének a szlovák nyelvű kommunikáció hivatalos közegben nem okozott akadályt, önbesorolás alapján szlovák nyelvismeretüket felsőfokúnak, anyanyelvi szintűnek ítélték meg. Többségük folyékonyan beszélt a szlovák nyelvet, de anyanyelvét szívesebben használta volna a hivatalos eljárások során. Ennek ellenére jelentős részük nem ismerte vagy pontatlan ismeretekkel rendelkezett nyelvhasználati jogairól.

A tanulmány a kassai magyar nemzetiség létszámának alakulásáról is nyújt alapismereteket a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának adatai alapján. Kassa magyar közösség abszolút száma és aránya a 20. század második felében politikai, gazdasági folyamatok következményeként jelentősen (*tragikusan*) csökkent, aránya a város összlakosságán belül 3 % alatti (2,85%).

A magyar közösség léte (jövője) összefügg nyelvének és kultúrájának a megőrzésével és jelenlegi pozíciójának a megtartásával, megerősítésével. A felmérés eredményei egyöntetűen arra utalnak, hogy az elkövetkezendő időszakban a kassai magyar közösség előtt jelentős kihívások állnak.

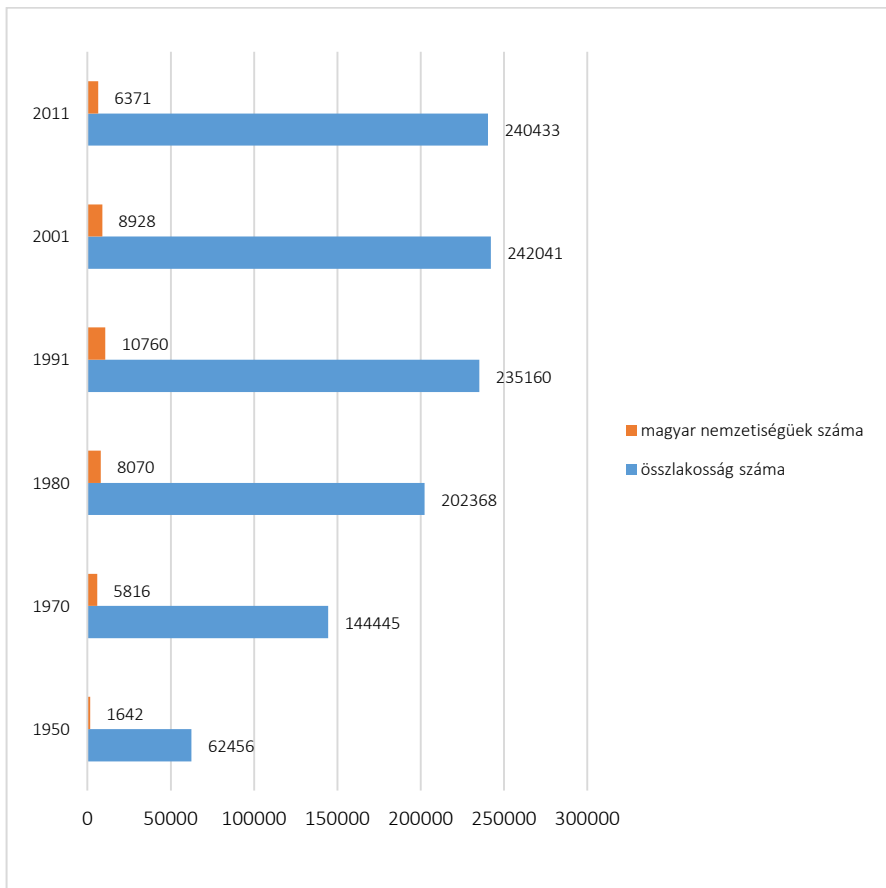
Kulcsszavak: nyelvhasználat, nemzetiségi megoszlás, jogi ismeretek, közigazgatás

Kassa arculatát évszázadok során az itt élő lakosság etnikai, nemzeti összetétele és az ebből adódó sokszínű kultúrák alakították. A 19. és 20. század folyamán a magyar és a szlovák politikai, értelmiségi elit arra törekedett, hogy a *„nyelvíleg, kulturálisan heterogén várost kisajátítsa, nacionalizálja.”* (FICERI 2020, 26:6) Napjainkban is folynak véleménycserék a város etnikai összetételének alakulásáról a statisztikai adatok jelentős eltérései miatt *„míg a szlovák oldal a kétnyelvűség okaként a magyarosítást hangoztatja, addig a magyar fél a kétnyelvűség többség általi asszimilációs célokra való felhasználását hangsúlyozza a különböző szociális közegekben-környezetben.”* (FICERI 2019, 28)

Kassa, Szlovákia második legnagyobb és legjelentősebb városa s egyben geográfiai ellenpólusa is az ország fővárosának, Pozsonynak (Bratislava), vezető szerepe az ország keleti régióiban megkérdőjelezhetetlen. Kassa a két világháború között még hagyományos polgári városként élte mindennapjait,

de a kommunista vezetés politikájának következtében a második világháború utáni négy évtizedben „*munkásvárossá*” alakult át. Negyven év leforgása alatt, 1950-1991 között Kassa összlakosságának száma megháromszorozódott, 71 831 lakosú városból 235 160 fős város lett (Čičváková, Kašková, Kostiščová 2019, 5). A dinamikus lakosságszám növekedése mögött főleg az 1960-as évek elején fokozatosan üzembe helyezett Kelet-szlovákiai Vasmű részlegei által biztosított munkalehetőségek és az ebből adódó betelepülések álltak. Magyar nemzetiségűeket (magyar családokat) is vonzott a városba a Vasmű által kínált munkalehetőség. Főleg az a 60-as években épített (átadott) Terasa-, Tóparti lakótelepeken utaltak ki számukra lakást. Nemcsak a Vasmű biztosított munkalehetőséget, hanem a mellette létesülő ipari létesítmények is (BOBKOVÁ, SÁPOSOVÁ 2019, 155).

A magyar nemzetiségű lakosok száma, összlétszámon belüli aránya a dinamikus növekedésével nem *tudott lépést tartani*, annak ellenére, hogy 1991-ig a magyar nemzetiségű lakosok száma duplájára nőtt 1970-hez viszonyítva (1. ábra). 1991 után a város lélekszámának növekedése viszont jelentősen lelassult, a lakosság összlétszáma 1991 és 2001 között inkább stagnált, mint növekedett. A 2011-es népszámlálás csekély növekedést rögzített a 2001-es adatokhoz képest, közel 4 és fél ezer fővel gyarapodott a város lakossága, 236 093-ról 240 433 főre (Čičváková, Kašková, Kostiščová 2019, 5). A lakosság demográfiai mozgásához, összetételének (mennyiségi és minőségi mutatóinak) az alakulásához a város közigazgatási határainak a módosításai is hozzájárultak (egyes környező falvak városhoz csatolása). A város lakosságszámát növelte, de a magyar nemzetiségűek számának alakulását nem befolyásolta.

1. ábra: Kassa összlétszáma és magyar nemzetiségű lakosok száma (1950-2011)

Forrás: Čičváková, Kašková, Kostičová (2018), Majo, Šprocha (2016, 50-52), Gyönyör (1980, 75, 250), Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (Štatistický úrad Slovenskej republika).¹

¹ Bilancia podľa národnosti a pohlavia - SR-oblasť-kraj-okres, m-v
[om7002rr]http://datacube.statistics.sk/#/view/sk/VBD_DEM/om7002rr/v_om7002rr_00.00.00.sk. Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (Štatistický úrad Slovenskej republika). Bilancia podľa
62

A Szlovák Köztársaság statisztikai hivatalának 2018-as adatai alapján, Kassa jelenlegi nemzetiségi összetétele a következő képet mutatja:

1. Táblázat

Kassa nemzetiségi összetételé, 2018

Nemzetiség		%
összslakosság	238 593	100
szlovák	180 972	75,85
cseh	1 713	0,72
morva	129	
sziléziai	1	
magyar	6 788	2,85
roma	4 725	1,98
lengyel	423	
német	697	0,29
ruszin	1 582	0,66
ukrán	1 126	0,47
orosz	225	
zsidó	55	
görög	104	
bolgár	98	
román	108	
osztrák	40	
vietnámi	453	

Forrás: Čičváková, Kašková, Kostiščová 2019, 16

A legnagyobb számú nemzetiségi közösséget a magyarok alkotják a város összslakosságának a 2,83%-át teszik ki. A város második legnépesebb számú nemzetiségi csoportja, a roma lakosság, arányuk az összslakosságon belül 1,98%. További három nemzetiség száma haladja meg az ezer főt, a cseh, a ruszin és az ukrán. A Szlovák Nemzeti Tanács Tt. 401/1990 sz. törvénye alapján Kassa 1990. október 1-től független és önálló önkormányzati területi egység.

A város területé 22 önálló városrésze tagolódik saját helyi önkormányzattal. 1996. július 26-ás érvénybe lépő Tt. 221/1996 sz. törvénye a Szlovák Köztársaság területi és közigazgatási elrendezéséről a város négy járásra oszlik.

JÁRÁS I	Džungla – Dzsungla, Kavečany – Kavocsán, Sever – Észak-lakótelep, sídlisko Ťahanovce – Téhányakótelep, Staré Mesto – Óváros, Ťahanovce – Hernádtihany
JÁRÁS II	Lorincík – Szentlőrincke, Luník IX – Luník IX-lakótelep, Myslava – Mislóka, Pereš – Peres, Pol'ov – Pólyi, Sídlisko KVP – Kassai Kormányprogram-lakótelep, Šaca – Saca, Západ – Nyugat-lakótelep
JÁRÁS III	Sídlisko Dargovských hrdinov – Dargói Hősök-lakótelep, Košická Nová Ves – Kassaujjfalu
JÁRÁS IV	Barca – Bárca, Juh – Dél-lakótelep, Krásna – Abaszéplak, Nad Jazerom – Tóhát-lakótelep, Šebastovce – Zsebes, Vyšné Opátske – Szilvásapáti

2. ábra: Kassa városrészei és a városrészek besorolása járásonként

Forrás: Čičváková, Kašková, Kostiščová

2019, 7

A legnépesebb magyar közösség a Nyugati városrészben él (1235 fő), közel ezer fős magyar közösség él az Óvárosban (985) és a Déli városrészben (971).

A magyar nemzetiségű lakosok száma Kassán 1991-ig növekvő tendenciát mutatott, a 70-es évekhez viszonyítva számuk 1991-re megduplázódott (1. ábra). 1991 után a 2011-es népszámlálásig a kassai magyar nemzetiségűek száma jelentősen csökkent, a veszteség - 4389 fő.

2. Táblázat

A magyar nemzetiségű lakosok száma és aránya
városrészek szerint, 2018

	Lakosság létszáma	Magyar nemzetiségűek száma	Magyar nemzetiségűek aránya %
Džungla - Dzsungla	721	8	1,00
Kavečany - Kavocsán	1 348	4	0,2
Sever - Észak-lakótelep	20 151	691	3,00
Sídl. Ťahanovce - Téhány-lakótelep	21 936	479	2,18
Staré Mesto - Óváros	20 796	985	4,73
Ťahanovce - Hernádtihany	2 532	32	1,26
Lorinčík - Szentlőrinc	811	13	1,60
Luník IX - Luník IX-lakótelep	6 596	46	0,69
Myslava - Mislóka	2 475	31	1,25
Pereš - Peres,	2 061	38	1,84
Pol'ov - Pólyi	1 219	1	0
Sídlisko KVP - Kassai Kormányprogram-lakótelep	23 490	641	2,72
Šaca - Saca	5 969	65	1,08
Západ - Nyugat-lakótelep	39 658	1 235	3,11
Sídl. Darg. Hrdinov - Dargói Hősök-lakótelep	25 804	653	2,53
Košická Nová Ves - Kassaujfalu	2 883	46	1,59
Barca - Bárca	3 756	48	1,27
Juh - Dél-lakótelep	22 692	971	4,27
Krásna - Abaszéplak	5 884	57	0,96
Nad jazerom - Tóháti-lakótelep	24 443	694	2,83
Šebastovce - Zsebes,	746	3	0,40
Vyšné Opátske - Szilvásapáti	2 623	50	1,90

Forrás: Čičváková, Kašková, Kostiščová 2019, 17

A 20. század második felét meghatározó politikai, gazdasági folyamatok² a kassai magyar lakosság számának alakulására negatívan hatottak. A helyi magyar közösségnek erősen megcsappant létszámmal is sikerült megőriznie a város etnikai palettáján (az államalkotó szlovák nemzet utána) a legnagyobb számú nemzetiségi közösség helyét.

A kassai magyar nemzetiségűek számának negatív alakulása (főleg a 20. század második felében) és arányának jelentős csökkenése az összlakosságon belül komolyabb odafigyelést igényel a kassai magyar közösség képviseletétől. Időszerű annak a kérdésnek a feltevése, hogy képes lesz-e a helyi magyar közösség az elkövetkezendő időszakban megtartani anyanyelvét és magyarul kommunikálni nemcsak a magánéletben (családon belül, baráti körben), hanem további színtereken történő kommunikáció során is.

A magyar nyelv használta esetében alapvető tényezőként kezelendő továbbá, hogy maga magyar nemzetiségű lakosok mennyire ismerik nyelvi jogaikat és miként tudják mindezt kamatoztatni a gyakorlatban is.

²Jogfosztottság, meghurcoltatások, deportálások, telepítések, reszlovakizáció, gazdaságpolitika, közigazgatási reformok (...), stb. a magyar nemzetiségű lakosság számának és társadalmi pozíciójának a meggyengítésére szolgált.

I. Az adatgyűjtés módszere

Annak érdekében, hogy részletesebb képet kapjunk a magyar nemzetiségi lakosok anyanyelvének használatára vonatkozó jogszabályok ismeretéről, a Kassai Magyarok Fóruma polgári társulás 2017-ben készült (végrehajtott) kérdőíves felmérésének másodlagos adatait használtuk fel. A kérdőíves felmérés a magyarul beszélő helyi vagy valamikor Kassán élő (tartózkodó) lakosok, dolgozók és tanulók nyelvhasználati szokásaira összpontosított.

Érdeklődésünk a magyar nemzetiségű egyének hivatalos közegben szóbeli kommunikáció során használt nyelvére irányult, egy olyan városban, hol a magyar nemzetiség aránya nem éri el a nemzeti kisebbségek nyelvének hivatalos közegben - önkormányzattal folytatott szóbeli hivatalos kommunikációban - való használatára vonatkozó, a jogszabály által meghatározott küszöbértéket. Figyelemmel kísértük továbbá a nyelvhasználati jogok ismeretét a bírósági eljárások esetében is. A kapott adatok nem reprezentatívak, de tekintettel a minta nagyságára betekintést adhatnak kérdéskörhöz kapcsolódó helyi jelenségekről, gondokról.

I.1. Mintacsoport jellemzői

744 válaszadó kitöltött kérdőíve került elemzésre. A válaszadók alsókorhatára 16 év, a kérdőívet kitöltők megközelítőleg egyharmadának az életkora 27-40 év (32,6%) és közel egynegyede 16-26 év közötti volt (23,6%). A választott adatgyűjtési módszert a kérdőív felépítése is tükrözte, a válaszadók 89%-a online töltötte ki a kérdőívet, 11% -a pedig tollal papíron. A mintacsoport többséget (55,1%) nőneműek alkották és a válaszadók több mint fele egyetemi végzettséggel (53,1%) rendelkezett. A felmérésben középiskolai érettségivel rendelkezők 36,4%-os arányban vettek részt. A válaszadók nagy többsége anyanyelvként a magyar nyelvet jelölte meg (94,6%). A magyar nyelvet anyanyelvi (C2) szintnek jelölte be Közös Európai Nyelvi Referenciakeret (*Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*, röviden CEFR) a válaszadók 89,9%. A szlovák nyelv ismeretét a válaszadók önbesorolás alapján leggyakrabban a C1 és a C2 (34,1%, illetve 24,7%) kategóriába sorolták be. Teljesen kezdő – minimum szintű (A1) vagy alapszintű (A2) ismerettel a megkérdezettek 5,9 % rendelkezett (Táblázat 3)

3. Táblázat

A magyar és szlovák nyelv ismeretének szintj
e önbesorolások alapján (n = 741)

A nyelvtudás szintje	Magyar nyelv		Szlovák nyelv	
	f	%	f	%
A1 – minimum	0	0,0	17	2,3
A2 – alapszint	4	0,5	27	3,6
B1 – középszint	14	1,9	95	12,8
B2 – haladó	32	4,3	164	22,1
C1 – felsőfokú	22	3,0	254	34,3
C2 – anyanyelvi szint	669	90,3	184	24,8

Forrás: Saját kutatás

1.2. Kérdőív

A 34 tételes kérdőív a válaszadók viszonyára a magyar nyelvhez, a magyar nyelv különböző szintereken való használatára keresi a választ és a környezet közvetlen reakcióját vizsgálja a magyar nyelv használatakor.

A felmérés kérdéssorából a szerzők által választott két tételre összpontosít. A tételek a magyar nyelvhasználatot szabályozó jogszabályok ismeretére fókuszálnak 1) polgári-, büntetőeljárások folyamán és 3) a hatóságokkal folytatott kommunikációban.

A válaszadók a kérdésekre öt, ill. négy lehetséges (előre megadott) feleletből jelölhettek meg egyet, a választható feleletek megfogalmazása inkább a népesség általános szókincséhez igazodott, mint a szakszöveghez (szakkifejezésekhez).

1.3. Statisztikai elemzés

Analýza dát bola realizovaná pomocou metódy deskriptívnej štatistiky, koeficienta asociácie Cramerovo V a chí-kvadrátového testu nezávislosti.

Az adatok elemzésére a deskriptív statisztika módszerével, Cramer-féle Vegyüthető és a khi – négyzet teszt függetlenség vizsgálatával került sor.

Az egyes módszerek alkalmazásakor tiszteletben tartottuk a felhasználás feltételeit. Az adatokat feldolgozására az IBM SPSS Statistics v24. program szolgált. Az adatállományon belül hiányzó adatok is előfordultak, ezért egyes esetekben feltüntetjük az elemzésekbe bevont válaszadók számát is.

II. Az elemzés eredményei

Az első kérdés a nemzeti kisebbségek nyelvének, ténylegesen a magyar nyelvhasználat feltételeire vonatkozott a polgári eljárások során. A helyes választ válaszadók 15,4% -a tudta, 63,7% -a pedig a „nem tudom” feleletet jelölté meg (Táblázat 4). A büntetőeljárások esetében a „nem tudom” válaszadók aránya 2,5 % magasabb volt. A magyar nyelv jogos használatát abban esetben, ha az érintett fél nem beszéli a szlovák nyelvet a válaszadók 14,5 % tudta. Érdemi kapcsolat a kérdésekre adott válaszadók életkora vagy végzettsége között az eredmények alapján nem mutatható ki.

4. Táblázat

Magyar nyelvű kommunikáció feltételeinek ismerete a bírósági eljárások folyamán

Milyen feltételek mellett lehet használni a magyar nyelvet a kassai bíróságokon?	Polgári peres eljárás		Büntetőjogi eljárás	
	f	%	f	%
egyáltalán nem használható	69	9,6	57	8,0
korlátozott használat	54	7,5	56	7,8
korlátlanul használható, de csak akkor, ha az illető fél nem beszéli a szlovák nyelvet	110	15,4	104	14,5
korlátlanul használható, függetlenül attól, hogy az illető fél beszél-e szlovákul	27	3,8	25	3,5
nem tudom	457	63,7	473	66,2
összesen	717	100,0	715	100,0

Forrás: Saját kutatás

Egy további kérdésből pedig kiderült, hogy a magyar nemzeti kisebbséghez tartozó kassai lakosok, mely esetben használhatják a magyar nyelvet szóbeli kommunikációban a helyi államigazgatási szervek vagy a helyi önkormányzati szervek ügyosztályain. Az anyanyelv használatáról hivatalos eljárás során a Tt. 184/1999 sz. törvényének a 2. § rendelkezik: (8) „A Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárai azon településen, amely nem

teljesíti az (1) bekezdésben³ foglalt feltételeket, szóbeli kommunikáció során használhatják a kisebbség nyelvét, ha azzal a közigazgatási szerv és az eljárás résztvevői egyetértenek.”⁴

A feleletek alapján a válaszadók 22,9 % ismeri a jog által adott lehetőséget (Táblázat 5). A modális választ a "nem tudom"- ot, a válaszadók 61,8% jelölte meg.

5. Táblázat

Magyar nyelvű szóbeli kommunikáció
az állami és helyi hatóságok ügyosztályain (n=713)

Magyar nemzetiségű ügyfél	f	%
nincs joga a magyar nyelv használatára	47	6,6
csak akkor jogosult a magyar nyelv használatára, ha az érintett tisztviselő és az eljárásban esetlegesen érintett harmadik fél beleegyezik a magyar nyelv használatába	16 4	22, 9
joga van a magyar nyelv korlátlan használatára	62	8,7
nem tudom	44 0	61, 8

Forrás: Saját kutatás

Az 6 táblázat adatai alapján a 71 évesnél idősebb válaszadók 36,7 % ismeri nyelvhasználati jogait a közigazgatási szervekkel folytatott szóbeli kommunikáció során.

A kérdésre adott válaszok függőségének és a válaszadók életkorának elemzése a khi-négyzet függetlenségi teszt segítségével nem mutat kapcsolatot e két változó között ($\chi^2 = 15,20$, $df = 15$, $p = 0,437$). Analogicky nebol odhalený vzťah medzi poznaním práva používať maďarský jazyk v ústnom styku a najvyšším dosiahnutým vzdelaním respondenta ($\chi^2 = 7,10$, $df = 6$, $p = 0,311$). Analógiai megközelítés révén a magyar nyelv szóbeli kommunikációjában való használatának ismerete és a válaszadók legmagasabb végzettsége között nem derült ki kapcsolat ($\chi^2 = 7,10$, $df = 6$, $p = 0,311$).

³ Ha a település a magyar nemzetiségű lakosságának az aránya nem éri a 20%-os küszöböt. 2021-es népszámlálás után érvénybe lép a 15 %-os küszöbérték. 2. § A kisebbség nyelvének használata a hivatalos érintkezésben

(1) Ha a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó, adott településen állandó lakhellyel rendelkező állampolgárai két egymást követő népszámlálás szerint a település lakosságának legalább 15%-át alkotják, e községben a hivatali érintkezés során joguk van a kisebbségi nyelvet használni.

Tt. 184/1999. Törvény a nemzeti kisebbségi nyelvek használatáról. Kelt: 1999. július 10.

⁴A kisebbségek nyelvhasználatot további közegekben, mint pl. bíróság, választások, oktatás, névhasználat, anyakönyv, televízió, rádió... stb. további törvények határozzák meg.

6. Táblázat

A magyar nyelv szóbeli használatának az ismerete az állami és helyi hatóságokkal folytatott kommunikáció során korcsoportok szerint (%)

Korcsoport	A magyar nemzetiségű ügyfélnek joga van a magyar nyelv használatához				N
	korlátlanul	*belegyezéssel ⁵	nincs joga	nem tudom	
16 - 26 éves korig	9,5	23,2	4,8	62,5	168
27 - 40 éves korig	6,3	20,6	6,3	66,8	238
41-től 50 éves korig	9,7	21,0	7,3	62,1	124
51-től 60 éves korig	14,9	20,9	7,5	56,7	67
61-től 70 éves korig	7,6	25,8	9,1	57,6	66
71 felett	8,2	36,7	8,2	46,9	49
összesen	8,7	22,9	6,6	61,8	712

Forrás: Saját kutatás

A következő kérdés a negatív visszacsatolással kapcsolatos tapasztalatokat azonosította, melyekkel a válaszadók korábban (a múltban) találkoztak (az időszak vagy gyakoriság további meghatározása nélkül).

A válaszadók egy vagy több környezetet jelölhettek meg, hol a legtöbb negatív vagy sértő visszajelzést kapták. 709 válaszadóból 71 számolt be ilyen jellegű tapasztalatról a magyar nyelv irodai, rendőrségi vagy bírósági használata miatt, mindez 10,0% -ot jelent (Tábluka 7).

Megmutatkozott, hogy a válaszadók életkora és a negatív visszajelzések között a magyar nyelv hivatalokban - irodában, rendőrségben vagy bíróságon történő használata miatt közepesen függő ($\chi^2 = 29,52$, $df = 5$, $p < 0,001$, Cramer $V = 0,204$). A negatív visszajelzést a magyar nyelv használata miatt inkább a fiatalabb életkorral rendelkező megkérdezettek tapasztaltak.

*Megjegyzés: csak abban az esetben nyílik lehetőség a magyar nyelvű kommunikációra, ha az érintett tisztviselő és az eljárásban esetlegesen érintett harmadik fél belegyeznek a magyar nyelv használatába

7. Táblázat

Negatív visszajelzések (helyszínei: hivatal, rendőrség, bíróság)
életkor szerint (%)

Korcsoportok	Negatív visszajelzés		n
	feltüntette	nem tüntette fel	
16 - 26 év	19,1	80,9	173
27 - 40 év	11,3	88,7	230
41 - 50 év	4,8	95,2	125
51 - 60 év	3,0	97,0	66
61 - 70 év	1,5	98,5	68
71 év felett	6,7	93,3	45
összesen	10,0	90,0	707

Forrás: Saját kutatás

Elemzésre kerültek arra a kérdésre adott feleletek is, hogy a válaszadók hol fogadnák örömmel a magyar nyelv zavartalan használatnak a lehetőségét.

A helyi hatóságokkal (közigazgatási szervekkel) a magyar nyelvű kommunikációt a válaszadók 18,8% -a részesítette előnyben (Táblázat 8). Magasabb preferencia csak az egészségügyi ellátáshoz kapcsolódott.

8. Táblázat

Helyszínek, hol a válaszadók zavartalanul szeretnék
használni a magyar nyelvet (%)

Helyszínek	F	%
Egészségügyi ellátás (orvosi rendelők, kórház)	261	37,8
Helyi önkormányzat, városi hivatalok	130	18,8
Szolgáltatások	119	17,2
Turisztika	61	8,8
Közművelődés	55	8,0
Kereskedelem	28	4,1
Közlekedés	12	1,7
Sport	10	1,4
Egyéb	15	2,2

Forrás: Saját kutatás

III. Értékelés

A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezménnyel (EURÓPA TANÁCS 1995; 2016) összhangban minden egyénnek joga van a kisebbségi nyelvét nemcsak a magánéletben, hanem nyilvános közegben is használni. Az állami vagy a hivatalos nyelv védelmét és támogatását célzó törvényeket úgy kell megfogalmazni, hogy megfeleljenek ennek a törvénynek. Kassa nem tartozik azon községek vagy városok köze, hol a törvény értelmében a nemzetiségek hivatalos kommunikáció során használhatják nyelvüket.

Ez kevesebb teret enged a magyar nemzetiségű kassai lakosok számára a formális, hivatalos közegben a magyar nyelv használatára.

A tanulmány első lépése arra irányult, hogy felmérje, a válaszadók ismereteit nyelvhasználati jogaikról és a magyar nyelv szóbeli kommunikációban történő használatára vonatkozó törvényt Kassa államigazgatási vagy önkormányzati hivatalaiban. A Tt. 204/2011 sz. törvény 2. §-nak 8 bekezdése, mely kiegészíti és módosítja a Tt. 184/1999 törvényét a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatáról, a magyar nemzetiségű egyének hivatali kommunikációban Kassán, és azokon a településeken, melyek nem teljesítik az említett törvény 2. § 1 bekezdésébe foglalt feltételeket, nyelvét a helyi államigazgatási szerv, a területi önkormányzati szerv és a jogi személy által létrehozott területi önkormányzat előtt csak akkor használhatja, *ha azzal a közigazgatási szerv és az eljárás résztvevői egyetértenek.*⁶ A válaszadók 22,9%-a ismerte e bekezdés megfogalmazását. A törvényt esetleg egyes részeinek nem ismerése többféleképpen igazolható. Az emberek általában csak alkalmanként látogatják az irodákat, hivatalokat, és a legfiatalabb válaszadók (a válaszadók 26,3%-a 16-26 éves korcsoportba tartozott) még nem biztos, hogy rendelkeztek ilyen jellegű tapasztalattal. A nemzeti kisebbség nyelvhasználatára vonatkozó szükséges információk után esetleg abban az esetben érdeklődnek, ha erre szükségük van.

Egy másik lehetséges magyarázat a kétnyelvűség vagy a többnyelvűség, különösképpen a szlovák nyelv megfelelő szintű ismerete, így az államigazgatási szervekkel való szlovák nyelvű kommunikáció nem maga a nyelv miatt jelent kihívást a válaszadók számára. A válaszadók 81,2%-a a szlovák nyelvet a CERF alapján B2 szinten ismeri. Ez is hozzájárulhatott

⁶ Tt. 184/1999. Törvény a nemzeti kisebbségi nyelvek használatáról <https://torvenytar.sk/zakon-66>

ahhoz, hogy a válaszadók 77,1% nincs tisztában a nemzeti kisebbség nyelvhasználatára vonatkozó jogokkal az államigazgatási vagy önkormányzati hivatalokban folytatott kommunikáció során. Tíz válaszadóból hat közvetlenül kijelentette, hogy nem tudja a feltett kérdésre a választ. A válaszadók 8,7%-nak a meggyőződése, hogy a korlátlanul használhatják a nemzeti kisebbség nyelvét, ez ellentmondásokat válthat ki, konfliktusokhoz vagy jogaik állítólagos megsértéséhez vezethet, ha nem használhatják a magyar nyelvet.

A magyar nyelvnek a bíróságon polgári vagy büntetőeljárások esetében még nagyobb azok aránya, akik nem ismerik nyelvhasználati jogaikat, a válaszadók 84,6% -ra ill. 85,5%-ra vonatkozik. Ezekben az esetekben azoknak a hányada is jelentősebb, kik kijelentették, hogy nem tudják a választ. Viszonylag alacsony az aránya azoknak a válaszadóknak, kiknek meggyőződésük, hogy a magyar nyelv használata korlátlan, száz válaszadóból körülbelül hárman-négyen. Tekintettel arra, hogy sok embernek, még idős korban sincs személyes tapasztalata a polgári eljárások különösen a büntetőeljárások terén, nem meglepő, hogy a válaszadók nem ismerik a tolmáchoz való jogot, abban az esetben, ha a nem beszélnek az eljárás nyelvét.

Az eredmények azt mutatják, hogy a válaszadók 10% -a magyar nyelv használata miatt már találkozott negatív visszajelzéssel a hivatalokban, a rendőrségen vagy a bíróságon. A negatív reakcióval kapcsolatos tapasztalatokról főleg a fiatalabb válaszadók számoltak be. Nem egyértelmű és további vizsgálatot igényelne, hogy ezek a visszajelzések az érintett hatóságok, rendőrségek, bíróságok munkatársaitól, vagy az eljárásban részt vevő további egyénektől esetleg a jelenlevőktől származtak („érkeztek”). A felmérésből az sem derült ki, hogy a válaszadó mikor szembesült negatív tapasztalattal, és hogy elszigetelt vagy ismételt tapasztalatról van-e szó. Épen a negatív visszacsatolással járó kellemetlen érzések járulhatnak hozzá a magyar nyelv kisebb mértékű (ritkább) használatához az egyes szintereken. *„...anyanyelvének használata miatt kínos helyzetbe kerül, rendreutasítják, megszegyenítik, nem értik meg ott, ahol az elvárható lenne, s végül elhiszi a kisebbségi, hogy a többségi nyelv ismerete nagyobb értékkel ruházza fel személyiségét, mint az anyanyelv ismerete.” (Lőrincze 1981, 64).*

A válaszadók többsége a szlovák nyelvet folyékonyan beszélte, így minden helyzetben szövegkörnyezettől függően tudták alkalmazni. Ennek ellenére a válaszadók 18,8% üdvözlőné a magyar nyelv korlátlan használatának a lehetőségét a helyi hatóságokkal folytatott kommunikációban. A pozsonyi magyar közösséghez tartozó 5 magyar családdal Satinská (2016) által készített interjúból az derült ki, hogy a megkérdezetteknek (válaszadóknak) a magyar nyelv használatával kapcsolatban nyilvános közegben főleg a második

világháború utáni időszakban és a 20. század 90-es éveiben voltak tapasztalataik.

A tanulmány fő korlátja maga az adatgyűjtés módszere, mely torzíthatja a mintát. A Kassai Magyarok Fórumának facebook-oldalán megjelent (közölt) kérdőívet főként a kassai magyar közösség helyzete, sorsa iránt érdeklődő felsőfokú végzettséggel rendelkező egyének töltötték ki. A szövegben legmagasabb végzettséggel rendelkező válaszadókhoz kapcsoló megállapítások kerültek bemutatásra, de szükséges megjegyezni, hogy a középiskolai érettségivel nem rendelkező egyének képviselte az elemzett mintában szignifikánsan alacsonyabb volt, mint az érettségivel vagy egyetemi végzettséggel rendelkező válaszadók száma. Mivel az elemzett mintát önkéntes válaszadók által nyertük, a kapott eredmények nem általánosíthatók Kassa viszonylag heterogén magyar nemzetiségű lakosságára. Kassa kulturális sokszínűsége elfogadott tény, a város mindezt, pozitív jelenséggént fogadja el. A kulturális diverzitás elfogadásának egyik kihívása egyben annak elfogadása, hogy mindenkinek joga van a nyilvános helyen saját anyanyelvét vagy bármilyen más nyelvet használni. A kassai magyar közösség kétnyelvű közegben él, számára a szlovák nyelvű nyilvános kommunikáció (beleértve a hivatalos színteret is) természetes, nyitott a más nyelvű kultúrák iránt, de törekszik megőrizni nemzeti identitását és anyanyelvét.

Maga a nemzetiség is felelősséggel tartozik identitásáért, kulturális fennmaradásáért és ennek további fejlődéséért. Nemcsak jogai, hanem kötelességei is vannak. A magyar nyelv megtartó erejét nem szabad kétségbe vonni, háttérbe szorítani, hanem tovább kell erősíteni, hogy *„a magyarajkú emberek egymás között ne más nyelven beszéljenek utcán, hivatalokban, üléseken; hogy a szülők ésszerűnek lássák anyanyelven taníttatni gyermekeiket, hogy kisebbségeink számára származásuk ne legyen nyűg és teher... (LŐRINCZE 1981, 64).”* A kassai magyar közösség képviselte figyelemmel kíséri a magyar nemzetiség nyelvhasználatának lehetőségeit a különböző szintereken. A kassai magyar nemzetiségű lakosság előregedése, születések számának csökkenése, mortalitás növekedése, vegyes házasságok, a lakosság mobilitása a természetes asszimiláció felgyorsulásához vezet. Felvetődik a kérdés, képes lesz-e a jövőben megtartani a kassai magyarság nemzeti és kulturális fennmaradását, jelenlegi pozícióját. 2021-es év Szlovákiában a *népszámlálás éve*, melynek eredményei a magyar nemzetiségű közösségek hivatalos érintkezés során használt nyelvhasználati jogára is hatással lesznek. A népszámlálás után érvénybe lép a Tt.184/1999 sz. törvény 2 §-nak 1 bekezdése: *„Ha a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó, adott településen állandó lakhellyel rendelkező állampolgárai két egymást követő népszámlálás szerint a település lakosságának legalább 15%-át alkotják, e*

községben a hivatali érintkezés során joguk van a kisebbségi nyelvet használni.”
(A Tt. 184/1999. számú törvénye a nemzeti kisebbségi nyelvek használatáról.1999. július 10.)⁷

⁷ módosítva: a Tt. 318/2009. sz. törvényével
módosítva: a Tt. 204/2011. sz. törvényével
módosítva: a Tt. 287/2012. sz. törvényével

Irodalom

- Council of Europe (1995) Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report. Online: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c10cf>
- Council of Europe (2016) The Framework Convention: A key tool to managing diversity through minority rights. Thematic commentary No. 4. Council of Europe. Online: <https://rm.coe.int/16806a8fe8>
- ČIČVÁKOVÁ, E. – KAŠKOVÁ, A. – Kostiščová, A. (2019) Krajské mesto Košice 1918, Košice: Štatistický úrad Slovenskej republiky Pracovisko ŠÚ SR v Košiciach, 61
- FICERI, O. (2019) Potrianonské Košice. Bratislava: Veda SAV, 336
- FICERI, O. (2020) The traitorous national periphery: the legacy of identity politics of imperial Hungary in a new eastern metropolis of Czechoslovakia – Košice/Kassa, European Review of History: Revue européenne d'histoire, 27:6, 824-846
- LÓRINCZE, L. (1991) A magyar kultúra terjesztése. In A „Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok” újjászületése Nyelvünk és Kultúránk - az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének tájékoztatója, 1991:81
- Nariadenie vlády č. 221/1999 Z. z., ktorým sa vydáva zoznam obcí, v ktorých občania Slovenskej republiky patriaci k národnostnej menšine tvoria najmenej 20 % obyvateľstva Online: <https://www.epi.sk/zz/1999-221>
- SATINSKÁ, L. (2016) Nezviditeľnenie a zjemnenie: reflexie verejného používania maďarčiny u bratislavských viacjazyčných trojgeneračných rodín. *Slovenský národopis*, 64:1, 32-46
- SIMON, Sz. (2013) Szlovákiai magyarok és újabb nyelvtörvények, Fórum Társadalomtudományi Szemle, Somorja, 2013:2, 109-122
- SIMON, Sz. (2002) Szlovákiai magyarok és nyelvtörvények. In Kontra, M. – Hattyár, H. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 25-52
- Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín v znení neskorších predpisov. Online: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1999/184/vyhlasene_znenie.html
- Zákon č. 204/2011 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín v znení zákona č. 318/2009 Z. z. a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony. Online: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2011/204/>
- ZLATÁ, D. (2006) Jazyk a jazykové menšiny. Kulturologická analýza jazykovej politiky ako súčasti širšej kultúrnej politiky, Praha: FF UK, 52

Udvarvölgyi Zsolt András

Vihar előtti csend, 1978. Magyar diplomáciai források Iránról

Absztrakt

Írásomban röviden megvizsgálom – a teljesség igénye nélkül – az 1978-ban, Iránról készített magyar diplomáciai jelentéseket, a küszöbön álló iszlám forradalom, az iráni társadalomban feszülő társadalmi elégedetlenségek és az országban élő magyar kolónia helyzetének tükrében. Teheráni, moszkvai és budapesti követjelentéseket, értékeléseket idézek, különös tekintettel az esélyek latolgatására és az Iránban várható radikális változások Magyarországra gyakorolt hatására. Álláspontom szerint a magyar diplomácia óvatosan, körütekintően járt el, azonban mélyszélesen alábecsülte a változások erejét és gyorsaságát.

Kulcsszavak: Iráni Császárság, nagykövetség, Külügyminisztérium, Teherán, Moszkva, jelentés

Abstract

In my writing, I will briefly examine, without claiming to be exhaustive, the Hungarian diplomatic reports on Iran made in 1978 in the light of the impending Islamic revolution, social discontent in Iranian society, and the situation of the Hungarian colony in the country. I cite the diplomatic reports and evaluations from Tehran, Moscow and Budapest, with special regard to the pondering chances and the impact of the expected radical changes in Iran on Hungary. In my opinion, Hungarian diplomacy acted cautiously, but deeply underestimated the strength and speed of change.

Key-words: Imperial State of Iran, embassy, Ministry of Foreign Affairs, Tehran, Moscow, report

I. Bevezetés

Az ősi múltra visszatekintő, hatalmas kiterjedésű, közel-keleti regionális középhatalom Irán (Perzsia) a 20. század hetvenes éveinek végére mély válságba került. Az 1941-ben apja, *Reza Pahlavi* sah (1878-1944) lemondását követően a „Pávatrónra” lépő *Mohammad Reza Pahlavi* (1919-1980) 1962-ben indított modernizációs programja, ill. nagyívű reformtervei (az ún. „fehér forradalom”) hamar kisiklottak, a társadalom széles rétegei elégedetlenné váltak a sah-rendszer represszív, ellentmondásos intézkedéseivel szemben. A nyugatbarát sah országát kemény kézzel irányította, az olajkonjunktúrát azonban rosszul használta ki. A Pahlavi család fényűző életmódja, a rendszer pocskoló látványberuházásai, irdatlan

összegeket felemésztő fegyverkezési programja, erőltetett szekularizációs politikája, ill. az országban élő több tízezres amerikai és nyugat-európai kolónia -a tradicionális iszlám társadalomtól mélyen eltérő- életvitele feszültséget szültek az országban. A megfélemlített, frusztrált, szétszakadt társadalom jelentős része a síita iszlámban keresett megnyugvást. Felértékelődött a síita papság, különösen a főpapok, az ún. ajatollahok szerepe, az ország 1978-ra a forradalom szélére sodródott. Az iráni társadalom jelentős hányada az ekkor már iraki, majd franciaországi emigrációban élő *Ruhollah Muszavi Khomeini* (1902-1989) ajatollahra hallgatott.

Ebben a viharos környezetben, a recsegő-ropogó sah-rendszer utolsó hónapjaiban Iránban dolgozó magyarok (diplomáták, külkereskedők, mérnökök, energetikai, vízügyi és agrár szakemberek, kamionsofőrök, pilóták, különféle beruházásokon dolgozó munkások, stb.) is szemtanúi, sőt elsenvedői voltak a történéseknek.

Magyarország 1939-ben vette fel a diplomáciai kapcsolatokat Iránnal (Törökországból akkreditált követtel), melyet 1951-ben megújítottunk, nagyköveti szintre emeltünk és 1964-ben megnyitottuk nagykövetségünket Teheránban. Az 1979-es iszlám forradalom győzelmét követően Magyarország azonnal elismerte az újonnan létrejött Iráni Iszlám Köztársaságot.¹ Krajcsír Lukács történész kiváló és alapos, de inkább a forradalom kitörését követő eseményeket feldolgozó írásában megvizsgálta, miképp látták az iráni eseményeket a magyar diplomáciában. Szerinte *„a döntéshozók és az elemzők szintén teljesen másképp értelmezték a folyamatokat, mint a Teheránban 1964 óta működő magyar nagykövetség dolgozói. Például Mikó József nagykövet² először még azt jelentette, hogy az »egész egy vallási köntösbe*

¹Magyar Kereskedelmi és Iparkamara (2020): Piaci útmutató az Iráni Iszlám Köztársaságról. Letölthető: <https://mkik.hu/8.old>. (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)

²Dr. Mikó József (Kerekegyháza, 1924. márc. 4. – Bp., 2010.) Iskolai végzettség: fa- és fémipari szakiskola, ELTE ÁJK levelező tagozat (1957). Szakképzettség: jogász. Tanulmányai befejezését követően a Dunai Repülőgépgyárban dolgozott (1942-1944). Községi jegyző (1945-1950). A ceglédi járási tanács elnöke (1950-1952). A BM Helyi Tanácsok Főosztályán, majd a Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkárságán osztályvezető (1952-1954). Budapest Főváros Tanácsa VB titkára (1954-1961). A Külügyminisztérium munkatársa, az új-delhi nagykövetség I. o. tanácsosa, első beosztottja (1961-1966). A X. Területi osztály helyettes vezetője (1966-1967). Rk. és meghatalmazott nagykövet 1966, a lagosi nagykövetség vezetője (1967-3-8; 1967-4-18; 1972-4-14), akkreditálva Sierra Leonében (1970-5-21; 1971-4-16; 1972-9-23). A Diplomáciai Testületet Ellátó Iroda vezetője (1972-1976). A teheráni nagykövetség vezetője (1976-5-31; 1976-10-2; 1981-3-20), akkreditálva Afganisztánban is (1976-7-6; 1976-12-13; 1979-2-2). A Diplomáciai Testületet Ellátó Iroda vezetője (1982-1987). Nyugállomány (1987). in: Baráth Magdolna - Gecsényi Lajos összeáll. és szerk.: Diplomáták a változó világban. Főkonzulok, követek és nagykövetek. 1945-1990. Budapest, MTA BTK TTI, 2015. Letölthető:

bújtatott politikai-szociális megmozdulás», de később már Khomeini befolyását döntőnek nevezte, s rámutatott arra, hogy az irániak előbb követik a mollák utasításait, mint bármilyen más ellenzéki politikusét. Ezzel szemben Budapesten úgy vélték, hogy »attól, hogy az egyház bizonyos elemei kiemelkedő szerepet vállaltak a megmozdulásokban, még nem jelentheti azok reakciós jellegét. A közép- és kispapság, sőt a vezető papság egy része is Irán történelmében játszott objektív pozitív szerepet a mindenkori államhatalommal szemben«. Ráadásul szerintük az iráni események hátterében a CIA, Irak, vagy akár a PFSZ (Palesztin Felszabadítási Szervezet) állhatott. Ugyanis az elméletük az volt, hogy az egyre durvuló erőszakot felhasználva az Egyesült Államok letaszítja a sahot a »Pávatrónjáról«, és Washingtonhoz sokkal hűségesebb jobboldali-katonai kormányzatot ültet a helyére.”³

Ha egy kicsit visszaforgatjuk az idő kerekét, érdemes megvizsgálni az iráni forradalmi idők kezdő évét, 1978-at is, ugyanis figyelemre méltó és végzetes következményekkel járó események már ekkor is történtek az országban. Iránban 1978 januárjától kezdve egyre intenzívebbé váltak a tüntetések, a nép és különösen a fiatalok elégedetlensége lépten-nyomon tetten érhető volt, augusztustól már sztrájkok bénították meg az országot. Természetesen jól dokumentált és alaposan feltárt az iráni császári pár 1978 májusi magyarországi látogatása. Jellemző a Kádár-korszak diplomáciájának szűklátókörűségére és olykor rossz helyzetfelismerő képességére, hogy a bukás előtt mindössze nyolc hónappal került sor eme grandiózus körútra hazánkban, amely a sah egyik utolsó hivatalos külföldi programra volt. (1978 májusában Mohammad Reza Pahlavi hazánkban kívül más kelet-európai szocialista országokba is ellátogatott.) Joós Attila minden részletre kiterjedő publikációjában foglalkozott a sah sikeres programjával. Írásában felvázolta, hogy „*Mohammad Reza Pahlavi 1978. május 19-én érkezett Magyarországra felesége társaságában. A repülőtéren Puja Frigyes külügyminiszter és Losonczi Pál, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke fogadta az uralkodópárt, innen egyenesen a Hősök terére mentek, ahol a sah elhelyezett egy koszorút a hősi halottak emlékművén. Ezután a parlamentbe indult a két delegáció, hogy megkezdje a tárgyalásokat, majd pedig díszvacsorával zárták a felek az estét. A következő napon Komárom megyébe utaztak a Bábolna Állami Gazdaság tanulmányozása céljából, majd visszatértek Budapestre, ahol az est*

https://www.academia.edu/40608325/Bar%C3%A1th_Gecs%C3%A9nyi_Diplomat%C3%A1k
(Utolsó megtekintés: 2021.09.24.)

³Krajcsír Lukács: Egy fedélzetten az ajatolláhhall – Magyarország és az iráni iszlám forradalom. in: Napi Történelmi Forrás online folyóirat. 2019.02.11. Letölthető:

https://ntf.hu/index.php/2019/02/11/egy_fedelteten_az_ajatollahhal_magyarorszag_es_az_irani_iszlam_forradalom/ (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)

fénypontjaként Ádám György, az Eötvös Loránd Tudományegyetem akkori rektora díszdoktorrá avatta az uralkodópárt. Május 21-én ellátogattak a Dunakanyarba, Esztergomban megtekintették a Keresztény Képtár tárlatát, délután pedig a sah folytatta tárgyalásait a fővárosban, miközben hitvesét a Magyar Nemzeti Galériába kísérték Losonczi Pál feleségének társaságában. Kádár János az utolsó napon, május 22-én fogadta Reza Pahlavit egy közel kétórás beszélgetés erejéig, ahol mindketten kifejtették a két ország kapcsolatainak fontosságát.”⁴

1978 forró nyarán felgyorsultak az események az országban. Augusztus 19-én az iraki határ mentén fekvő városban, Abadánban ismeretlenek felgyújtották a Rex Filmszínház épületét. A máig tisztázatlan körülmények között kitört tűzben majd tömegpánikban több mint 400 ember veszítette életét. A tragédia a forradalmi események katalizátora lett. Másnap tömegek vonultak ki az utcákra a sahot és titkosrendőrségét, a hírhedt SAVAK-ot okolva a tragédiáért.

Az országban állandósult a zavargás és rettegés. 1978. szeptember 8-án, a „fekete pénteken” egy teheráni tüntetést katonai sortűzzel vertek szét. Az emberek több száz halotról beszéltek. Valójában több tucatnyi halálos áldozat volt inkább. (Később a hivatalos vizsgálata 88 halottat ismert el, akiket Jaleh téren és környékén öltek meg.) Az viszont igaz, hogy többségük fiatal volt. Mindez az ország szívében, a fővárosban. A helyzet menthetetlen volt.⁵

⁴Joós Attila: Reza Pahlavi magyarországi látogatása 1978-ban. 2020.02.23. in: Újkor.hu Letölthető: <https://ujkor.hu/content/reza-pahlavi-magyarorszag-i-latogatas-a-1978-ban> (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)

⁵Lásd: presshelsinki: Szeptember 8.: „fekete péntek” Iránban (1978). 2019. szeptember 8. in: Helsinki Figyelő. Letölthető: https://helsinkifigyelo.blog.hu/2019/09/08/szeptember_8_fekete_pentek_iranban_121 (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)

II. Teheráni jelentések

Áttekintve a teheráni magyar nagykövetség 1978. évi jelentéseit, egyet kell, hogy értsek Kiss Andrással, aki az amerikai-iráni kapcsolatokat feldolgozó nagyívű és alapos tanulmányában leszögezi, hogy *„a levéltári forrásokból arra következtethetünk, hogy a Kádár-rendszer diplomáciai tevékenységét mindig is a körültekintés és óvatosság, a fogadó ország maradéktalan tisztelete, a más ország belügyébe való be nem avatkozás jellemezte.”*⁶

1978. július 2-án kelt Teheránban Dr. Mikó József nagykövet 1978. évi nagyköveti beszámoló jelentése Irán politikai, gazdasági és kulturális helyzetéről.⁷ Mikó leszögezte, hogy *„az 1977. évi beszámoló jelentés elkészítése óta Irán bel-, gazdasági és külpolitikai stratégiai alapvető céljai lényegében nem változtak. A császár az általa kitűzött stratégiai célokat azonban egyre nehezebben tudja megvalósítani, a beszámoltatási időszakban Irán szinte egész társadalmi életében változó erősségű, de folyamatos feszültségek, válságjelek voltak tapasztalhatóak. A császárnak egyre nehezebb fenntartani az egyszemélyi, centrikus, monarchikus irányítási, vezetési rendszerét. Több vonatkozásban kényszerült liberalizálódási folyamatot egyrészt elindítani, másrészt a már kialakult állapotokat tudomásul venni. Irán politikai és gazdasági tevékenységében – az utóbbi időben – egyre több éles ellentmondás került felszínre, melynek következtében a császárt is több személyes kudarc érte.”*⁸ Úgy vélem, eme óvatoskodó, általánosságok szintjén mozgó beszámoló nem tükrözte a teljes valóságot, hiszen a sah-rendszer órái az év közepére már meg voltak számlálva és küszöbön állt az óriási társadalmi kataklizma.

A későbbi események tükrében fontosnak tartom részletesebben idézni a jelentés 4. sz. mellékletét, amely a teheráni magyar kolóniáról szól az 1978. június 1-i állapotnak megfelelően. Eszerint *„a teheráni magyar kolónia összlétszáma 68 fő. Ebből 44 felnőtt, 24 gyermek. A 44 felnőttből 29 dolgozó, 15 htb. feleség. A 24 gyermekből 13 iskoláskorú (mind jár iskolába), 11 még nem érte el az iskolás kort. A 13 iskolás gyermekből 1 egyetemista, 2 a szovjet nagykövetség iskolájába jár (ez csak 4-ik osztályig van), a többi 10 angol nyelvű nemzetközi iskolákban tanul. A gyerekek tanulmányi előmenetele kivétel nélkül kielégítő, a leggyengébb eredmény is megfelel az otthoni*

⁶ Kiss András: Amerikai-iráni kapcsolatok – történelmi távlatból. in: Archívnet 20. évf. 1. sz. (2020). Letölthető: <https://archivnet.hu/amerikai-irani-kapcsolatok-tortenelmi-tavlatbol> (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)

⁷ MNL OL XIX-J-1-j Irán 004324-25, 13/2/1978/Szt.

⁸ Uo.

közepesnek. A 68 fő 21 családra és 2 egyedülálló dolgozóra oszlik. A nagykövetségen 6 család van, 8 dolgozóval, 4 htb. feleséggel, 4 iskolás és 1 óvodás korú gyerekkel. A kereskedelmi kirendeltségen 2 egyedülálló nő dolgozó, továbbá 15 család van, ami 21 dolgozót, 11 htb. feleséget, 9 iskolás és 10 kisebb gyermeket jelent. A 44 felnőttnek kereken 50%-a, 22 fő párttag. Ebből 19 dolgozó, 3 htb. Így a 29 dolgozónak több mint 50%-a párttag.

Teheránon kívül, Irán egyéb városaiban még jelentős számú magyar szakember dolgozik. A jelentés megírásának időpontjában a shirazi vágóhíd beüzemelésén 10 magyar szerelő dolgozott, közülük csak egy családotstul. A gorgani farm építésén 25 szakember dolgozik, akik közül 9 tartózkodik kint családotstól. Ezek az adatok rövid időn belül változni fognak, mivel egyrészt erre a nyárra esik a kiküldöttek többségének váltása, másrészt egy nagyméretű farm építés indul rövidesen Makauban. Meg kell jegyezni, hogy a nyár folyamán esedékes hazarendelések és új kihelyezések miatt a teheráni kolónia összetétele is feltehetően jelentősen változni fog.

A kolónia helyzetét általában a jó elvtársi viszony, segítőkészség jellemzi. Kisebb átmeneti súrlódások természetesen előfordulnak, de ezek alapvetően nem befolyásolják a hangulatot. Egyedül a Hungarocamion felszámolt vegyes-vállalatánál jelentkezett annak utolsó hónapjaiban bizonyos feszültség, ami Hidasi Imre és családja tavaly nyári disszidálása után tetőzött. Ez a feszültség is legnagyobb részt a vállalat felszámolása, illetve megmentésére irányuló eredménytelen kísérletek miatt keletkezett. Ezek a problémák a vállalat felszámolásával⁹- legalábbis a teheráni kolónia számára – automatikusan megszűntek.”¹⁰ Mindezen sorok is alátámasztják, hogy Iránban ekkor népes magyar kolónia élt és dolgozott, ugyanis – a viszonylag nagy földrajzi távolság, ill. a teljesen eltérő politikai berendezkedés és szövetségi rendszerben való részvétel ellenére - a Kádár-rendszer Magyarországnak vonzó külkereskedelmi és beruházási partnert jelentett az Iráni Császárság. A sahnak és kíséretének májusi magyarországi látogatásától, az itt odaajándékozott díszdoktori címeiktől, nagyszabású vadászatoktól és traktáktól is a magyar külgazdasági célok elérését remélték a vendéglátók. A nagykövet 1978. november 22-én (két és fél hónappal a „fekete péntek” után!) szükségesnek tartotta jelenteni a Központnak az iráni események néhány külföldi reakcióját.¹¹ A figyelemreméltó, informatív,

⁹ A vegyesvállalat történetéről lásd bővebben: Szabó Attila: Az Iráni-Magyar Közlekedési Társaság (1975-1979). in: Archívnet 5 évf. 2. sz. (2005). Letölthető: https://archivnet.hu/gazdasag/az_iranimagyar_kozlekedesi_tarsasag_19751979.html (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)

¹⁰ MNL OL XIX-J-1-j Irán 004324-25, 13/2/1978/Szt.

¹¹ MNL OL XIX-J-1-j Irán 0013/27/2, 27/1/78.

bár – meglátásom szerint - kissé összezsapott jelentés felvázolta, hogy „*Irán külpolitikája a belső lázongások hatására feltűnően lelassult az utóbbi hónapok folyamán. A magas szintű látogatások feltűnően megritkultak és az iráni külpolitikai tevékenység főleg arra irányult, hogy a császár biztosítsa maga és rendszere számára szövetségeseinek a támogatását. Az Egyesült Államok adminisztrációjának és személyesen Carternek¹² jelentős szerepe volt abban, hogy Iránban 1978-ban felgyorsult a liberalizáció. Az amerikai elnök emberi jogok politikájának – aminek alkalmazását nyomatékosan követelte a császártól – jelentős, bár nem egyedüli szerepe volt az iráni ellenzék aktivizálódásában.*

Az Egyesült Államok számára viszont nagyon veszélyes lenne egy instabil rendszer Iránban. Az országnak földrajzi helyzete, a térségben legerősebb és legkorszerűbben felfegyverzett hadserege az egyetlen olyan hatalommá tették, mely képes volt ellátni Amerika csendőrének szerepét a Perzsa-öböl térségében. (...) A belső zavargások állandósulása és a sztrájkok kitörése arra készítette Cartert, hogy nyilvánosan több ízben is támogatásáról biztosítsa a sahot. Ugyanakkor titkos csatornákon arra szólította fel Washington a császárt, hogy mielőbb vessen véget a lázongásoknak és állítsa vissza az olajtermelést. A katonai kormányzat bevezetéséről állítólag már korábban is folytak konzultációk Washington és Teherán között, a Fehér Ház azonban sokáig ellenezte ezt a megoldást. Nyugati diplomaták szerint Amerikának megrendült a bizalma a császárban és csak addig fogja személyét támogatni, amíg nem talál jobb, de szalonképes alternatívát.”¹³ Utólag már szinte lehetetlen lenne rekonstruálni, hogy a nagykövet - vélt vagy valós - jólétesültsége honnan származott, a nyílt forrásokon, teheráni szóbeszédiken, diplomata pletykákon kívül rendelkezett-e stabil kapcsolattal bármely nyugati ország képviselőjén. Mikó kitért más országok Irán-politikájára is: „A nyugat-európai tőkés országok közül csak Anglia támogatta és támogatja leghatározottabban a császárt. Ennek magyarázatát elsősorban az olaj adja. (...) Franciaország úgy tűnik, hogy több esélyre játszik. Míg Párizs hivatalosan támogatásáról biztosítja a császárt, addig befogadja Khomeini ayatollát, a rendszer és személy szerint a sah legdühöttebb ellenségét.”¹⁴

Figyelemreméltó, hogy a jelentés viszonylag bő teret szentel a Kínai Népköztársaság tevékenységének is: „*Feltétlenül meg kell említeni Kína magatartását. Peking az utolsó két évben fokozta aktivitását Teherán irányába, jó szövetségest látva a császárban szovjetellenes politikájához. Így nem keltett*

¹² James Earl „Jimmy” Carter (1924-) amerikai politikus, Georgia kormányzója, az Egyesült Államok 39. elnöke 1977-1981 között.

¹³ MNL OL XIX-J-1-j Irán 0013/27/2, 27/1/78.

¹⁴ Uo.

feltűnést, hogy a KNK nem az iráni dolgozók jogos követeléseit, hanem a rendszer elnyomó tevékenységét üdvözlte. Az Új Kína Hírügynökség szeptember 11-én közzétett egy közleményt, - mint azt a Kayhan International ismerteti, amelyben »megerősíti támogatását a rendszer számára a statárium bevezetése után.« A közlemény a szeptember 8-i, úgynevezett Fekete Péntek eseményeit úgy minősíti, hogy azt »külföldi pénzzel támogatták és külföldön tervezték«. Az AFP kommentátora megjegyzi, hogy Hua Kuo-feng¹⁵ pártelnök látogatása óta »Peking erős támogatást tanúsít Irán számára«, mert úgy véli, hogy az »iráni feszültség a Szovjetunió érdekeit szolgálhatja.«¹⁶

Úgy vélem, 1978. november végén már nem kellett túl nagy bölcsesség és éleslátás az alábbiak megállapításához sem: *„Itteni diplomaták általában egyetértenek abban, hogy Reza Pahlavi hatalma már soha nem lesz a régi, és ha napjai még nem is, de évei meg vannak számlálva. A nagy tőkés hatalmak támogatását már csak addig élvezheti, amíg megfelelő alternatívát nem találhatnak helyette.”¹⁷* A jelentés tévedett. A sah napjai meg voltak számlálva...

II.1. A Központ értékeli az iráni belpolitikai helyzet

1978. november 23-án a budapesti Külügyminisztérium illetékesei - az addig beérkezett források alapján - értékelték az iráni belpolitikai helyzetet.¹⁸ Alapos, részletes munkát tettek le az asztalra, amelyet az alábbiakban idézek:

„A múlt év végén kirobbant iráni válság fokozatosan kiterjedt az egész országra. Ez év második felétől széles körű tömegmegmozdulásokra került sor, melyek majdnem megbénították az ország életét. A válság alapjaiban rendítette meg a sah hatalmát, az abszolút monarchiát. A császárt és a kormányt támadó tömegmozgalmak – amelyekben eleinte domináltak a vallási és anarchista elemek – egyre szervezettebbé váltak és az ún. Nemzeti Front irányításával egyre hatékonyabban élnek az összehangolt tömegmozgalom és a széles körű sztrájkok fegyverével. A sztrájkok kiterjednek a legdöntőbb gazdasági területekre, majd az olajtermelésre is, amely súlyosan érinti az iráni gazdaságot, mivel a nemzeti jövedelem 70 %-a az olajtermelésből adódik. A felvásárlási láz magasra emelkedett, a tőke menekül az országból, az államnak pénzügyi nehézségei keletkeztek.

¹⁵ Hua Kuo-feng (1921-2008) kínai kommunista politikus, a KKP elnöke 1976-1981, a KNK miniszterelnöke 1976—1980 között.

¹⁶ MNL OL XIX-j-1-j Irán 0013/27/2, 27/1/78.

¹⁷ Uo.

¹⁸ MNL OL XIX-j-1-j Irán 002904/15/1978. Szig. titk.

Az utóbbi időben a tüntető tömegek egyre nyíltabban követelik: iszlám köztársaságot és iszlám kormányt létrehozni, a Pahlavi dinasztiónak távoznia kell; a rendkívüli állapotot azonnal meg kell szüntetni; a SAVAK titkos rendőrséget fel kell oszlatni és a még börtönben lévő politikai foglyokat azonnal szabadon kell bocsátani; haladéktalanul biztosítani kell a gyülekezés és szólásszabadságot, stb.

A sztrájkolók gazdasági követeléseinek jelentős részét teljesítették, de a politikai követeléseket nem. Ennek következtében állandósultak a tömegtüntetések. Ilyen körülmények között engedményekre kényszerült a sah. Az Egyesült Államok tanácsára a sah még megkísérelte a politikai megoldást. Kormányátalakításokat hajtott végre és kísérleteket tett az ellenzék megosztására. Az uralkodó politikai kísérletei ellenére kiújultak a tüntetések és súlyos atrocitásokra került sor. Nincs kizárva, hogy ebben a sah keze is benne volt, hogy ürügyet teremtsenek a rend kemény eszközökkel történő helyreállítására. Ekkor katonai kormány alakult az amerikai vezérkari akadémián végzett Azhari tábornok vezetésével. A császár fő támasza a hadsereg és a titkos szolgálat. Teheráni nagykövetségünknek vannak olyan információi is, hogy a tüntetők felszólították a hadsereget, hogy ne lőjenek a tömegekre, tagadják meg az engedelmességet. Ilyen jelenségek, bár előfordultak, de a hadsereg egyelőre kiáll a császár mellett. Iránban széles körű népi összefogás történt a különböző erők részéről a nemzeti demokratikus célok kivívása érdekében. A mozgalom jellege antifeudális, célja az abszolút monarchia megdöntése, a sah távozásra késztetése, és a külföldi befolyásos beavatkozás felszámolása.”¹⁹ Ezt követően a jelentés kitér a jelenlegi forradalmi helyzet kiváltó okaira, összegzi az elmúlt harminc év történéseit, különös tekintettel a már említett „fehér forradalom” gazdasági és társadalompolitikai következményeire:

„Az iráni mozgalom gyökerei visszanyúlnak Irán rövidebb történelmi múltjába. A levert és elfojtott haladó mozgalmakat tulajdonképpen sohasem sikerült megsemmisíteni. A Pahlavi dinasztia a II. világháború alatt és azt követően bel- és külpolitikai válságba került, fellángolt az azerbajdzsáni és a kurd demokratikus mozgalom, amelyek jelentős kihatással voltak az országra. 1953-ban a Moszadik²⁰-féle polgári, nacionalista kormány idején a császárt rövid időre elűzték (3 napra), majd amerikai segítséggel tért vissza Iránba, és véres kegyetlenséggel fojtott el minden mozgalmat.

¹⁹ Uo.

²⁰ Mohammed Moszadek (1882-1967) ügyvéd, politikus, Irán miniszterelnöke 1951-1953 között. A CIA által megszervezett puccsal távolították el a hatalomból. Házi őrizetben hunyt el 1967-ben.

Az ország gazdasági elmaradottsága, a néptömegek elégedetlensége arra készítette a sahot, hogy egy alulról jövő robbanást megelőzzön, ezért 1962-ben meghirdette az ún. »fehér forradalmat«, amely hat pontból állt, és a lényege egy korlátozott földreform kártalanítással, az állam által irányított és ellenőrzött, de a magántőke egyre nagyobb mértékű aktivitására számító iparosítás, valamint a dolgozó osztályok helyzetének bizonyos javítása. A cél tulajdonképpen az volt, hogy az abszolút monarchia keretei közé szorított és ellenőrzött kapitalizálódási folyamat beinduljon. Az olajbevételek növekedésével kialakult a sah becsvágyó programja, amelyet sem az egyház, sem a tömegek nem voltak képesek követni és még inkább növelte a társadalmi ellentéteket. Az olajjövedelmek ugrásszerű növekedésével a sah meghirdette, hogy 20 éven belül felépíti a »nagy civilizációt«. Célul tűzte ki, hogy ez idő alatt Irán a vezető államok közé emelkedik, s regionális hatalommá válik. A sah rendszere azonban az olajválság óta felhalmozott hatalmas pénzüsszegeket nagyméretű és költséges fegyverkezési program megvalósítására (USA adatok szerint 12 milliárd dollárt költött erre) a tömegek elnyomására használta fel. Az új burzsoázia gyorsan gazdagodott a tömegek rovására, elharapózott a korrupció, a dolgozó osztályok helyzete lényegében nem változott, elmélyült a társadalmi igazságtalanság és végsőkéig kiéleződött az osztályharc.”²¹ A hetvenes évek végén természetesen nem volt figyelmen kívül hagyható egy magyar diplomáciai összegző-értékelő jelentésből a szovjet nézőpont, iránymutatás sem, amelyhez általában igazodni kellett. A Szovjetunió és az általa irányított szövetségi rendszer (Varsói Szerződés, KGST) véleménye az iráni folyamatokról, változásokról - egy évvel a szomszédos Afganisztánban történő beavatkozás előtt - ambivalens volt, az Iránnal szomszédos nagyhatalom kivárá álláspontra helyezkedett:

„A szovjet KÜM-ben kapott tájékoztatás szerint a sah nem volt felkészülve az ellene irányuló mozgalomra, alábecsülte az ellenzék, és különösen a papság befolyását és erejét. A muzulmán papságra morálisan és anyagilag érzékeny csapást mért a sah által meghirdetett modernizálási program, mivel egyrészt az ifjúság jelentős része kezdett elfordulni a vallástól, másrészt pedig az olajbevételekből az egyház nem részesedett megfelelően. Az ellenzék soraiban jelenleg a papság a politikailag legszervezettebb erő.

A többi ellenzéki erők felhasználták a papság aktivitását, ami végül egyesült fellépéshez vezetett a sah ellen. Az ellenzéki csoportosulások között az egyetlen összekötő kapocs a sah-ellenesség.

²¹ MNL OL XIX-1-j Irán 002904/15/1978. Szig. titk.

Szovjet vélemény szerint a sah jövője bizonytalan, feltétlen változás fog bekövetkezni, de egyelőre nehéz megmondani, hogy ez milyen lesz. Az elkövetkezendő politikai változások eredményeként a dolgozó osztályok képviselőinek is szerepet kell biztosítani a politikai életben, a baloldal erői jelentősek Iránban, hagyományokkal rendelkeznek, bár jelenleg a felszínen nehéz megítélni a befolyásukat. Az utóbbi években az iráni munkásosztály számban és szervezettségben jelentősen megerősödött, amelyet mutat a kibontakozó sztrájkmozgalom, tehát potenciálisan ez jelentős tényező. A hadsereg szerepével kapcsolatban úgy vélik, hogy a katonák nem fognak sokáig alázatosak maradni, már most is előfordultak olyan esetek, amikor nem voltak hajlandók a tömegbe lőni. Említésre méltó esemény, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója alkalmából, első alkalommal adtak lehetőséget a Szovjetunió nagykövetének, TV-üzenetre. A nagykövet hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió megérti az iráni nép szabadságra és függetlenségre irányuló törekvéseit, de nincs szándékában az iráni ügyekbe beavatkozni. Iráni részről a szovjet nagykövet nyilatkozatát támogatásként értékelték. Irán stratégiai helyzete miatt az események kimenetele nem közömbös a térség stabilitása szempontjából. A fejlemények érinthetik a nagyhatalmak érdekeit. A Szovjetunió, amelynek 2000 km-es közös határa van Iránnal, egyelőre a kivárás álláspontján van, de nagy figyelmet szentel az iráni eseményeknek. Minden negatív fejlemény hátrányosan érintheti a Szovjetunió érdekeit és a konfliktus kiszélesedése, vagy a külső beavatkozás veszélyeztetné a Szovjetunió biztonságát. Brezsnyev²² elvtárs ezt nyíltan kifejezésre juttatta legutóbbi nyilatkozatában.”²³ Szintén figyelemreméltó és tartalmas a magyar értékelés az Egyesült Államok Irán politikájáról:

„A labilissá vált iráni belső helyzet érzékenyen érinti az Egyesült Államokat. Irán az Egyesült Államok legfontosabb helyi szövetségese és az amerikai stratégiai rendszer egyik legfontosabb bázisa a térségben. Az Egyesült Államokat, az amerikai tőkét, az amerikai olajmonopóliumokat is zavarták a sah törekvései az olajárak emelésére, valamint a sahnak az a szándéka, hogy a térségben nagyobb szerephez jusson. Kissinger²⁴ nyilatkozata szerint az iráni válság kialakulásához hozzájárult az is, hogy Carter elnök túlhajtotta az emberi jogok kérdését. Most az iráni belső helyzet felbomlása, Irán meggyengülése, súlyosan érinti azokat az amerikai közel-keleti stratégiai terveket, amelyeket

²² Leonid Iljics Brezsnyev (1906-1982) földmérő, katonatiszt (vezérőrnagy), szovjet kommunista politikus, a Szovjetunió Kommunista Párta KB első titkára, majd főtitkára (1964-1982), a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke (1960-1964, 1977-1982).

²³ MNL OL XIX-J-1-j Irán 002904/15/1978. Szig. titk.

²⁴ Henry Alfred Kissinger (1923-) amerikai diplomata, politikus, nemzetbiztonsági főtanácsadó 1969-1975, külügyminiszter 1973-1977 között.

Camp Daviddal kívánt erősíteni. Különös figyelmet érdemel, hogy az iráni válság kicsúcsosodása időben egybeesik az afganisztáni eseményekkel és a Camp David-i különutas tárgyalásokkal. Az Egyesült Államok és Carter elnök személyesen, több nyilatkozatban teljes támogatásról biztosította sahot, olyannyira, hogy sajtóhírek szerint a fegyveres beavatkozást is fontolóra vették. Szovjet elvtársaktól kapott tájékoztatás szerint az amerikaiak nyilvánvalóan rendelkeznek olyan második vonalbeli garnitúrával, amely változás esetén a sah alternatívájaként jöhet szóba. Jelen pillanatban úgy tűnik, hogy ez csak a hadsereg lehet. Ez azonban kevésbé felel meg az amerikai elképzeléseknek, éppen ezért is támogatják a császárt. A világviszonylatban is jelentős iráni olajkincs miatt és Irán stratégiai szerepére való tekintettel várható, hogy az Egyesült Államok mindent megtesz a sah megmentése és iráni befolyásának biztosítása érdekében.”²⁵ Két hónappal később bebizonyosodott, az Egyesült Államok nem tett meg mindent a sah megmentéséért és iráni befolyásának biztosításáért. Sőt saját állampolgárainak időben történő és biztonságos kimentéséért sem, de ez már egy másik történet... Visszatérve a magyar összegző értékelésre, a dokumentum kitér Irán két fontos szomszédjából, Pakisztánból és a – szintén recsegő-ropogó – Afganisztánból származó információkra is:

„A közelmúltban Budapesten járt afgán kereskedelmi miniszter, aki a Párt Központi Bizottságának is a tagja, az iráni válsággal kapcsolatban kijelentette, hogy a sah és rendszere már nem menthető meg, minden szervezett politikai erő szembekerült vele. A vallási vezetők ugyan nem haladó személyiségek, de antiimperialista beállítottságúak, és a sah bukása után, csak a Nemzeti Fronttal együtt tudnak majd kormányozni, amelyen belül tevékenykednek az egyébként nagy vérvesztéseget szenvedett kommunisták is. A sah uralmának fenntartását afgán részről egy-két évnél hosszabb időre elképzelhetetlennek tartják. A pakisztáni Szocialista Párt elnöke az iráni helyzetről elmondta iszlamabadi nagykövetségünkön, hogy szerintük a sahnak mindenképpen távoznia kell. A tömegharcok mindenképpen nyomást gyakorolnak majd az új katonai vagy polgári vezetésre, amely – szerintük – könnyen »afgán típusú« fejleményekhez vezethet, mert felgyorsulhat a hadsereg polarizációja. A Tudeh Párt ugyan megosztott, de megbízható értesüléseink szerint Qum környékén és Azerbajdzsán iráni részén a legjelentősebb politikai erő. A pakisztáni Szocialista Párt vezetői szerint a katonai vezetés gyakorlatilag már átvette a sah hatalmának egy részét. Erre utal a sah bejelentése, miszerint kivizsgálhatja családja ügyeit, ez nyilvánvalóan nem eredhet a sahtól.”²⁶

²⁵ MNL OL XIX-J-1-j Irán 002904/15/1978. Szig. titk.

²⁶ Uo.

Az értékelés végén – az összegzést követően - megfogalmazódik a roppant körültekingtő, óvatostkodó magyar álláspont is:

„Megállapítható, hogy az iráni mozgalom mérete és jellege azt mutatja, hogy az iráni társadalomban érnek a feltételek a változásra. Bár a mozgalomban a vezető szerepet a vallási erők játsszák, mégis az iráni eseményeket elsősorban nem vallási, hanem politikai, gazdasági és a szociális jogokért való küzdelem motiválja. Az események a kormányváltásokkal felgyorsultak és a katonai kormány is csak ideiglenes megoldás lehet, a sah helyzete bizonytalan.

*A közel-keleti helyzetre való kihatásai szempontjából, a térsége gyakorolt hatása, valamint az amerikai stratégiai rendszer gyengítése miatt **az iráni események rendkívül nagy fontosságúak. A Magyar Népköztársaság részéről egyelőre szintén a kivárás álláspontja a legcélszerűbb.** A jelenlegi zavaros helyzetben nehéz lenne megítélni az események kimenetelét. A mozgalom pozitív vonásai mellett látni kell, hogy **fennáll a veszélye egy reakciós katonai vagy iszlám állam létrejöttének is, amely, ha ideiglenes jellegű lenne is, igen káros volna a térség politikai érdekei szempontjából. Úgy véljük, hogy államközi kapcsolatainkat változatlanul tovább kell folytatni, ezzel egyrészt biztosítjuk kapcsolatainkat, másrészt nem keltünk olyan benyomást, hogy ilyen vagy olyan módon beavatkoznánk az iráni események menetébe.**”*

A teheráni magyar nagykövetség az év hátralévő szakaszában, majd az 1979-es iszlám forradalom alatt és után is ennek az álláspontnak a tükrében végezte jelentő munkáját.

III. Hogyan látták a szovjetek? Szűrös Mátyás moszkvai magyar nagykövet jelentése

Úgy vélem, érdemes még kitérni rá, hogy Dr. Szűrös Mátyás²⁷ nagykövet aláírásával, de Pintér Gyulát²⁸ tüntetve fel előadónak a moszkvai magyar nagykövetség 1978. november 21-én jelentést küldött az iráni belpolitikai helyzet szovjet értékeléséről.²⁹ Az iráni forradalmi események menetét, az azt kiváltó okokat pontosan rögzítették Moszkvában:

„Fenti témáról a MID³⁰-ben folytatott beszélgetés alapján a következőket jelentem: A jelenlegi iráni események gyökerei messzire visszanyúlnak. Mohamed Reza Pahlavi sah reformintézkedéseinek – melyet a »fehér forradalom« címén indított be 1963-ban – reakciójaként Teheránban tüntetések és gyújtogatások zajlottak le. A reformintézkedések ellen, vallási alapon, de sah ellenes jelszavakkal, ekkor jelent meg először az iráni közélet politikai küzdőterén Ruhalla Komaini ayatollah (Sic!) síita vallási vezető. A rendbontókat akkor szétverték, a síita felekezet főméltóságát pedig száműzték. Komaini (Sic!) először Törökországba, majd onnan Irakba emigrált. 1975-ben az iráni-iraki kapcsolatok normalizálása után, Bagdadnak terhessé vált a síita főpap jelenléte,

²⁷ Szűrös Mátyás (Püspökladány, 1933. szept. 11.-) 1953-tól Moszkvában tanult, 1959-ben szerzett oklevelet diplomácia szakon a moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében. A Külügyminisztériumba került, 1960-ig előadó, 1962-ig főelőadó beosztásban dolgozott. 1962-ben három évre a berlini magyar nagykövetség III. osztályú titkára lett. 1964-ben a Nyugat-Berlinről írt disszertációját megvédve egyetemi doktori címet szerzett a budapesti Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetemen. 1965-től az MSZMP KB Külügyi Osztályának a referense, 1974-1975 között külügyi osztályvezető-helyettes. 1975-ben ismét Berlinbe küldték, ezúttal rendkívüli és meghatalmazott nagyköveti rangban a magyar nagykövetség vezetője lett. 1976-ban Berlinből Moszkvába vitt az útja, 1982-ig vezette a magyar diplomáciai képviselőket a Szovjetunióban, szintén rendkívüli és meghatalmazott nagyköveti rangban. Hazatérve az MSZMP KB Külügyi Osztályán folytatta munkáját, 1982-1983 között az osztály vezetője, majd 1983-tól hat esztendőn át a KB külügyi titkára. 1988. szeptembertől egy évig az Országgyűlés MSZMP-csoportjának a vezetője. 1989. márciusban a parlament elnökévé választották, ezt a közjogi tisztségét az új törvényhozás megalakulásáig viselte. Tiszteből fakadóan 1989. október 23-án ő kiáltotta ki a köztársaságot, amelynek 1990. májusig ideiglenes elnöke lett. 1985-2002 között országgyűlési képviselő is volt. Lásd: Dr. Szűrös Mátyás országgyűlési életrajza, 1996. Letölthető: <https://www.parlament.hu/kepviselo/elet/s015.htm> (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)

²⁸ Pintér Gyula (?-?) magyar diplomata, a varsói, majd a moszkvai magyar nagykövetség ideiglenes ügyvivője.

²⁹ MNL OL XIX-J-1-j Irán 002904/16., 213/SZT/1978.

³⁰ MID = Külügyminisztérium (orosz nyelvű rövidítése)

aki Párizst választotta emigrációja következő állomásának. Komaini 1963-tól kezdve állandó harcot folytatott a sah uralma ellen. Tevékenysége aktivitásának fokozódását sokan fiának 1977 év végén az iráni titkosrendőrség utasítására történő meggyilkolásának tényéhez kötik. Valóban tény, hogy az iráni zavargások a főpap fiának meggyilkolása után kezdődtek Kum városában. A mecsetből kitóduló tömeg tüntető felvonulása, majd gyűjtogatása kizárólag vallási jelszavak égisze alatt zajlott, de sah ellenes élel. A tüntetés leverésének halálos áldozatai is voltak. A mohamedán vallás³¹ szerint a halottakra negyven nap múlva visszaemlékeznek. S valóban, a kumi események után is negyven napra Tebriz városában megismétlődtek, majd bizonyos megszakításokkal az ország különböző városaiba permanenssé váltak a rendszer ellenes tüntetések. A mohamedán vallást sértő reformokkal elégedetlenkedő hívők tömegeihez fokozatosan más rétegek is csatlakoztak, saját elégedetlenségükkel. A nemzeti burzsoázia elégedetlenségét az őket is szűk korlátok közé szorító minimális politikai jogok gyakorlásának lehetősége váltotta ki. A közép és kis burzsoázia sérelmezte az országba beáramló nagymennyiségű importárú okozta konkurenciát, amellyel nem tudott megbirkózni. Az egyetemi ifjúság és az értelmiség jelentős rétege, köztük sok egyszerű ember elégedetlenségét a magas fogyasztói árak, az infláció növekedésének gyors üteme, a sokakat sújtó lakáskérdés megoldatlansága, stb. okozta.

Az események első szakaszában a legnyugodtabb réteg a parasztság és a munkásosztály, főleg az olajmunkások voltak. Az előbbiek még a földreform során, de azt követően is kaptak valamit a sah rendszerétől, az utóbbiak pedig főleg az olajmunkások privilegizált helyzetben voltak mind a bérezésüket, mind pedig a társadalmi biztosításukat és egyéb szociális juttatásukat illetően. Ennek tulajdonítható az a tény, hogy először a zavargások a városok utcáin zajlottak, de az üzemekre és a falvakra nem terjedtek ki. Az események második szakaszában azonban ezek a rétegek is csatlakoztak a sah rendszerével elégedetlenkedőkhöz.

Az iráni események váratlanul érték a világ közvéleményét, az USA-t, de magát a sah-ot is. Az első szakaszban a sah félmegoldást jelentő intézkedésekkel igyekezett az elégedetlenkedőket leszerelni. Ma már egyértelműen megállapítható, hogy a sah lebecsülte azt a gazdasági, szociális és politikai potenciált, amely a vallási követeléseket hangoztató hívő tömegek mögött az egész társadalomban felhalmozódott. Az események második szakaszában a vallási jelszavakon túlmenően gazdasági, szociális, politikai, sőt antiimperialistának is felfogható jelszavak is megjelentek a tüntető tömegek

³¹ A vallás helyes elnevezése: iszlám. Az iszlám vallás hívói a muszlimok. A „mohamedán” korábban elterjedt, de pontatlan és helytelen elnevezés.

követelései között. Magasabb bért, magasabb életszínvonalat, a politikai bebörtönzöttek szabadon bocsátását, a demokratizmus kiszélesítését, szabad választásokat, az amerikaiak hazaküldését stb. követelték a tüntető tömegek. Az országban kialakult helyzetért a régi vezetőket okolták és felelősségre vonásukat szorgalmazták.”³² Ezt követően a jelentés szinte napról-napra mutatja be 1978 késő nyarának- őszeinek iráni krónikáját:

„Augusztus 26-án Dzsamid Amuzgar³³ miniszterelnök benyújtotta kormánya lemondását. A sah a lemondást elfogadta és Dzsafar Sarif-Emamit³⁴, a szenátus elnökét bízta meg az új kormány megalakításával. A változás nem hozta meg a várt eredményt. A miniszterelnökön túlmenően más vezetőket is korrupcióval vádoltak. A nép megérezte, hogy az elégedetlenségben egységes, s hogy a sah kénytelen engedményeket tenni. Szeptember 7-én Teheránban széleskörű sztrájkot és utcai tüntetést szerveztek, melynek leverése 150-200 halálos áldozatot és ezernél is több sebesültet követelt. A következő napon a fővároson kívül még 11 városban bevezették a rendkívüli állapotot. A „véres csütörtök”³⁵ után olyan események következtek, melyek Irán történetében teljesen ismeretlenek voltak. A sztrájk általánossá vált, olyannyira, hogy még az állami hivatalok tisztviselői is abbahagyták a munkát, pedig - a hadseregen kívül - ők voltak a rendszer legjobban fizetett emberei. A lakosság úgyszólván valamennyi rétege fellázadt a sah rendszere ellen. Nemzeti koalíciós kormányt, a Savak titkosrendőrség szétverését követelték. Az újságok nem jelentek meg, s minden bizonnyal a rádió feletti ellenőrzés is kicsúszott a rendszer kezéből, mert állandóan sztrájkokról és a tüntetésekről közvetített. Sarif Emami miniszterelnök leváltását követelték, azzal az indokkal, hogy még véresebb kezű diktátor, mint elődje. November 6-án a sah a számára kínálkozó utolsó lehetőséget is megragadva katonai kormány megalakításával bízta meg Gholam Reza Azhari³⁶ tábornokot. A korábbi politikai vezetésnek mintegy 50 tagját, köztük Hoveida³⁷ volt miniszterelnököt (1965-1977 között), továbbá az iráni titkosrendőrség, s Savak korábbi vezetőjét, valamint Karim Sambadzsit, a Nemzeti Front főtitkárát is letartóztatták. A sah szöveget intézett a néphez, ami hangvételében sok szempontból beismerő és ígéretes volt. Elismerte, hogy az elégedetlenségnek van alapja, megígérte a nemzeti koalíciós kormány későbbi

³² MNL OL XIX-J-1-j Irán 002904/16., 213/SZT/1978.

³³ Dzsamsid Amuzegar (1923-2016) iráni politikus, miniszter, Irán miniszterelnöke 1977-1978 között.

³⁴ Dzsafar Sharif-Emami (1910-1998) iráni politikus, rövid ideig Irán miniszterelnöke 1978-ban.

³⁵ Valószínűleg a korábban már említett „fekete péntek”-ről van szó a jelentésben.

³⁶ Gholam Reza Azhari (1912-2001) iráni katonatiszt, tábornok, Irán miniszterelnöke 1978. november 6. és december 31. között.

³⁷ Amir-Abbas Hoveida (Hoveyda) (1919-1979) iráni politikus, pénzügyminiszter, miniszterelnök 1965-1977 között.

megalakítását, az opposzíciónak és az egész nemzethez szól, mert mint mondta, veszélyben az ország függetlensége. A katonai kormányban a tíz miniszter közül csak három volt polgári személy, amit néhány nap múlva még 5 és november 17-én plusz nyolc polgári miniszterrel bővítettek ki. Így külsőleg a nemzeti koalíció mázát húzták rá a katonai kormányra, ami lényegében teljes egészében a sah híveiből áll. A katonai kormány vaskézrel fogott hozzá a rendcsináláshoz, ami időlegesen bizonyos stabilizálódást, konszolidálódást eredményezhet. Ezt azonban nehezíti az a tény, hogy Komaini főpap is szól az iráni népnek és a sahkal ellentétben arra mozgósított, hogy ne ismerjék el a katonai kormányt, akadályozzák meg annak tevékenységét és folytassák az ellenállást. Még veszélyesebb volt Sariat Madari³⁸ Kum-i főpap fenyegetése, aki »dzsihad«-ot, vallási háborút helyezett kilátásba a sah megdöntésére. A »szent háború« megosztaná az eddig egységes magatartást tanúsító hadsereget is, és mindenki ellen irányulna, aki nem mohamedán, beleértve az amerikaiakat és más külföldieket is, akik az országban tartózkodnak.³⁹ Majd a dokumentum az iráni belpolitikai forrongás és instabilitás hűsbavágó és az egész világot érintő - tekintettel az olajexport helyzetére - gazdasági és biztonságpolitikai következményeit vázolja fel:

„Az iráni eseményeket a nyugati országok nagy figyelemmel és fokozódó aggodalommal kísérik. Nyugtalanúságukat egyrészt az váltja ki, hogy meglazul a Rabat-Kairó-Tel Aviv-Rijad-Teherán tengely, másrészt, hogy az iráni olajexport csökkenése problémákat okoz a világpiacra. Irán a világ negyedik legnagyobb olajtermelő országa, de Szaúd Arábia után a második legnagyobb olajexportáló ország. Az iráni olajexport fő iránya az USA, Japán, és Nyugat-Európa. Az elmúlt évben az USA 40 millió tonna olajat, Japán kb. hasonló mennyiséget importált Iránból. A nyugat-európai országok közül az NSZK 1977-ben 15,7 millió tonnával a legnagyobb európai importőr, de jelentős Anglia, Olaszország, és a többi európai ország importja is. A fentiekben túlmenően a Dél-Afrikai Köztársaság és Izrael is olajszükséglete zömét Iránból szerzi be. A belső zavargások és az olajmunkásokra is kiterjedő sztrájkok következtében az olajtermelés a szokásoshoz viszonyítva az ötödére csökkent, ami jelentősen éreztette hatását a nemzetközi olajpiacon. Kétségbeesett nyugati sajtópublikációk azt jósolták, hogy ha a helyzet hamarosan nem változik, az 1973-1974. évi arab olajembargóhoz hasonló helyzet alakul ki. De még mértéktartóbb szerzők is az olaj világpiaci árának gyors emelkedésével ijesztgettek. Az olajtermelő arab országok olajtermelési kapacitásaikat nem használják ki teljes egészében, így a kiesést viszonylag rövid idő alatt pótolni

³⁸ Mohammad Kazem Shariatmadari (1906-1986) iráni nagyajattollah (síita főpap, vallási vezető).

³⁹ MNL OL XIX-J-1-j Irán 002904/16., 213/SZT/1978.

tudják, ha akarják. Ilyen irányú esetleges erőfeszítéseikért azonban biztos, hogy a jelenleginél magasabb árat fognak követelni.

Érthető módon az USA is aggódik az iráni helyzet politikai és gazdasági következményei miatt és ezért is támogatja a sah megrendült uralmának megerősödését, stabilizálódását. A segítségnyújtásnak azonban vannak bizonyos korlátai, ami mindenki számára egyértelművé vált Brezsnyev elvtársnak a Pravda tudósítója kérdésére november 19-én adott válaszából.

Az iráni belső helyzetről érkező napi hírek azt mutatják, hogy a sah helyzete a katonai kormány megalakítása után valamelyest javult, de továbbra is veszélyekkel terhelt. Egyesek szerint a decemberben kezdődő mohamedán ünnepek újabb elégedetlenségi hullámot válthatnak ki, melynek méreteit nehéz előre látni.⁴⁰

⁴⁰ Uo.

IV. Milyen lett volna a magyar „Argo-akció”?⁴¹

Az év végére végérvényesen puszkaporossá vált az iráni belpolitikai helyzet. Főleg a városokban forrongott a tömeg, demonstrációk és tüntetések követték egymást. Felmerült az iráni magyar kolónia részleges vagy teljes evakuálásnak kérdése is. 1978. december 11-én a teheráni magyar nagykövet rejteltáviratot küldött a Központnak a misszióknak a zavargások idejére meghozott biztonsági intézkedéseiről.⁴² A feljegyzésben Mikó nagykövet próbált teljeskörű kitekintést adni az iráni magyar kolónia helyzetéről, azonban részleges evakuálására csak a forradalom kirobbanását követően, 1979-ben került sor:

„Mind én, mind a konzuli beosztott konzultáltunk a szocialista nagykövetségekkel. Kifejezett evakuálási tervet senki sem készített. A barátiakkal folyamatosan kapcsolatban vagyunk, kölcsönösen informáljuk egymást. Vidéki szakértőink esetére megállapodás történt a szovjet főkonzullal, hogy a magyarokat együtt evakuálják a szovjetekkel. Ennek – a lehetőségektől függően – módzatait konzulunkkal megbeszélték, vagy helyből, vagy gyűjtőhelyről. Gyűjtőhely esetén az odajutásról nekünk kell gondoskodni. Erre lehet lehetőséget találni.

A vidéki magyar kolóniák helyzetét felmértük. Legújabb adataink szerint családtagokkal együtt 68 fő van vidéken. Listájukat jegyzék kíséretében áadtuk az itteni külügyben, ahol egy bizottság alakult a külföldiek védelmére. Többször beszéltem Zelli külügyminiszterhelyetttel és Nikui külügyminisztériumi főosztályvezetőhelyetttel - utóbbival a konzuli beosztott is - akik minden segítséget megígértek. Vidéki magyarokkal a kirendeltség folyamatos telefon-kapcsolatban van, egyelőre nincs problémájuk. A Gorganban lévő magyarok ügyével személyesen Kamal tábornok és a helyszínen lévő tábornok helyettese foglalkozik. A vidéki kolóniavezetőt utasítottuk, hogy vegyék fel a kapcsolatot a helyi hatalmi szervekkel. A nagykövetségi dolgozókat

⁴¹ Az Argo-akció. Amerikai thriller, 120 perc, 2012. 3 Oscar-díjas alkotás. Tartalom rövid leírása: „1979-ben az iráni forradalom elűzte a nyugatbarát uralkodót, és kikiáltották az iszlám köztársaságot. November 4-én a forradalmi tömeg megrohanta a teheráni amerikai nagykövetséget, tüzszul ejtette az ott dolgozó 52 diplomatát, kirobbantva a 444 napos tüzszdrámát. Az akció idején azonban hat embernek sikerült megszöknie és elrejtőznie a kanadai nagykövet rezidenciáján. Mindenki tudta, csak idő kérdése, hogy rájuk akadjanak. A CIA "beszivárgási" szakértője, Tony Mendez előáll egy mentőakció tervével.” Lásd: <https://port.hu/adatlap/film/tv/az-argo-akcio-argo/movie-130188> (Utolsó megtekintés: 2021.10.01.)

⁴² MNL OL XIX-J-1-j Irán 0063/54 sz., 182/RT.

kivéve a magyar kolónia rendelkezik érvényes repülőgépjegyekkel. Kérjük a követség teljes állománya és családtagjaik részére sürgősen küldjenek »Open« repülőgépjegyeket, Teherán-Budapest útvonalra, endorzálva »any rata carrier-re«. Itt járt MALÉV pilótával konzultáltunk a charter gép evakuálási célra való felhasználását illetően. Szerintük van rá lehetőség. Kérjük ennek hivatalos tisztázását a központtól, a MALÉV Igazgatóságánál. Kérjük azt is tisztázni, hogy sürgős esetben tud-e a MALÉV azonnal gépet küldeni, vagy barátiakkal próbáljuk megoldani a végveszély esetén való evakuálást.

Elképzelhető, hogy vidékről a családtagokat haza kell küldeni közvetlen veszély nélkül is, mert rosszak az ellátási viszonyok. Értesülésünk szerint a legnehezebb három nap december 9-10-11 lesz. Erre az időszakra feleségemmel együtt beköltöztünk a nagykövetségi épületbe, a folyamatos kapcsolattartás és a munka érdekében, mert elképzelhető, hogy lehetetlen lesz a közlekedés.

Intézkedéseink lényegében megfelelnek egy evakuálási tervnek az utolsó fázis viszont csak az adott lehetőségek tükrében határozható meg. Kéz ízben minden Iránban dolgozónkat megkérdeztük, hogy akarják-e családtagjaikat hazaküldeni, eddig senki sem akart hazautazni. A napokban az események függvényében esetleg javaslatot teszünk e kérdésben. Eddig tett intézkedéseink alapján az evakuálási tervünket elkészítjük.”

V. Epilógus, kitekintés 1979-re

Az 1979. év eseményei már jobban közismertek. A halálos rákbetegséggel küszködő Mohamed Reza Pahlavi 1979. január 16-án elhagyta az országot, Khomeini ajatollah pedig február 1-én megérkezett Teheránba. A repülőtéren és környékén ünneplő milliók várták. Február 9-étől az ország több pontján fegyveres felkelés tört ki, amely a Khomeini vezette erők győzelmével végződött.

Február 13-án megalakult a *Mehdi Bazargan* (1907-1995) vezette ideiglenes kormány, április 1-jén pedig kikiáltották az Iráni Iszlám Köztársaságot, amely magát forradalmi államnak nyilvánította. Ennek jegyében az iráni vezetők a forradalmi iszlám célkitűzéseit alkalmazták a kül- és belpolitikában egyaránt, kiemelt figyelmet fordítva a radikális síita csoportok támogatására.⁴³

Az 1979-es év fordultatos eseményeiről is sűrűn jelentettek a teheráni magyar nagykövetség diplomatái. De ez már egy másik év, amelynek krónikáját jeles magyar szerzők tollából is olvashatjuk,⁴⁴ ill. jómagam is kitértem rá röviden korábbi írásaiban.⁴⁵

⁴³ Kiss András (2020): i.m.

⁴⁴ Pl: Krajcsír (2019): i.m.

Ablaka Gergely: Hol tart a Khomeini ajatollah által meghirdetett iszlám forradalom? (Harminc éves az Iráni Iszlám Köztársaság). in: Kül-Világ. A nemzetközi kapcsolatok folyóirata. (2009) VI. évf. 1. sz. 26-41. old. Letölthető: <https://epa.oszk.hu/00000/00039/00017/pdf/ablaka.pdf> (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)

Róbert László: Allah nevében. Teheráni napló. Budapest, Magvető, 1979.

Gömöri Endre: Irán. Egy amerikai modell bukása. Budapest, Kossuth, 1979.

Makai György: Khomeini Iránja. Budapest, Kossuth, 1983.

⁴⁵ Udvarvölgyi Zsolt: Irán és az afganisztáni terrorellenes háború. in: Galló Béla-Udvarvölgyi Zsolt (szerk.) Új világpolitikai trendek. 1. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2002. 85-96. old.

Udvarvölgyi Zsolt: Az ajatollah halála in: Beszélő 1999. október. 158-160. old.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNL OL XIX-J-1-j Irán 004324-25, 13/2/1978/Szt.
MNL OL XIX-J-1-j Irán 0013/27/2, 27/1/78.
MNL OL XIX-J-1-j Irán 002904/15/1978. Szig. titk.
MNL OL XIX-J-1-j Irán 002904/16., 213/SZT/1978.
MNL OL XIX-J-1-j Irán 0063/54 sz., 182/RT.

Irodalom

- Ablaka Gergely: Hol tart a Khomeini ajatollah által meghirdetett iszlám forradalom? (Harminc éves az Iráni Iszlám Köztársaság). In: Kül-Világ. A nemzetközi kapcsolatok folyóirata. (2009) VI. évf. 1. sz. 26-41. old. Letölthető: <https://epa.oszk.hu/00000/00039/00017/pdf/ablaka.pdf> (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)
- Baráth Magdolna - Gecsényi Lajos (összeáll. és szerk.)(2015): *Diplomaták a változó világban. Főkonzulok, követek és nagykövetek. 1945-1990.* Budapest, MTA BTK TTI, Letölthető: https://www.academia.edu/40608325/Bar%C3%A1th_Gecs%C3%A9nyi_Diplomat%C3%A1k (Utolsó megtekintés: 2021.09.24.)
- GÖMÖRI Endre: *Irán. Egy amerikai modell bukása.* Budapest, KOSSUTH, 1979.
- Joós Attila: Reza Pahlavi magyarországi látogatása 1978-ban. 2020.02.23. in: Újkor.hu Letölthető: <https://ujkor.hu/content/reza-pahlavi-magyarorszag-latogatasa-1978-ban> (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)
- Kiss András: Amerikai-iráni kapcsolatok – történelmi távlatból. in: Archivnet 20. évf. 1. sz. (2020). Letölthető: <https://archivnet.hu/amerikai-irani-kapcsolatok-tortenelmi-tavlatbol> (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)
- Krajcsír Lukács: Egy fedélzetten az ajatollahhal – Magyarország és az iráni iszlám forradalom. in: Napi Történelmi Forrás online folyóirat. 2019.02.11. Letölthető: <https://ntf.hu/index.php/2019/02/11/egy-fedelzetten-az-ajatollahhal-magyarorszaga-es-az-irani-islam-forradalom/> (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)
- Magyar Kereskedelmi és Iparkamara (2020): Piaci útmutató az Iráni Iszlám Köztársaságról. Letölthető: <https://mkik.hu/> (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)
- MAKAI György: *Khomeini Iránja.* Budapest, KOSSUTH, 1983.
- presshelsinki: Szeptember 8.: „fekete péntek” Iránban (1978). 2019. szeptember 8. in: *Helsinki Figyelő.* Letölthető: https://helsinkifigyelo.blog.hu/2019/09/08/szeptember_8_fekete_pentek_iranban_12 (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)
- RÓBERT László: *Allah nevében. Teheráni napló.* Budapest, MAGVETŐ, 1979.
- Szabó Attila: Az Iráni-Magyar Közlekedési Társaság (1975-1979). in: Archivnet 5 évf. 2. sz. (2005). Letölthető: <https://archivnet.hu/gazdasag/az-iranimagyar-kozlekedesi-tarsasag-19751979.html> (Utolsó megtekintés: 2021.09.23.)

- Udvarvölgyi Zsolt: Irán és az afganisztáni terrorellenes háború. in: GALLÓ Béla-
UDVARVÖLGYI Zsolt (szerk.) *Új világpolitikai trendek. 1.* Budapest, MTA POLITIKAI
TUDOMÁNYOK INTÉZETE, 2002. 85-96. old.
- Udvarvölgyi Zsolt: Az ajatollah halála in: *Beszélő* 1999. október. 158-160. old.

*Havasi Virág*¹

Challenges, New Institutions and Practices in the Hungarian Child Protection System

Abstract

In the article I give an account of the Hungarian child welfare system, its main challenges (growing number of children with Roma origin living in deep poverty, legal requirements set by EU membership and scientific results) novelties of the policy (growing role of Churches, changing structure and institutions) and practice (sure start children's houses and study halls). I also point out the problems and tensions of everyday life (underfunding, labour shortage, burnout of social workers, etc.).

Keywords: child welfare, Roma children, social policy

New endeavours had been made in the Hungarian child welfare and protection system as a response to new challenges. One of the most important among them is that there are more and more children of Roma origin living in deep poverty in the country whose families are not able to raise them up properly. EU membership and scientific results set further legal requirements and other expectations. In this article I will give an account of the main challenges and novelties of the policy and practice in Hungary and also point out the problems and tensions of everyday life.

My research findings are based on interviews conducted with experts of the child protection system and participant observation technique regarding study halls ('tanoda'). I will also use currently available statistical data about the care population and the services provided and refer to research evidences describing the situation of the system.

The article begins with presenting my research methodology and continues with outlining the main characteristics of the Visegrád countries in terms of their economic performance and social policy. I will give a brief overview of the evolution of the child protection system in Hungary.

¹*Acknowledgement: This research was supported by the project no. TKP2020-IKA-06, titled Creative Region III. The project has been supported by the budget of Hungary.*

Then I will set the context of discussion by depicting the situation of children in Hungary with statistical information. I will lay special emphasis on the problems of Roma children.

The next part of the article describes the Hungarian child protection system, its new institutions (study halls, and sure start children's houses) and special characteristics (like the growing role of the Churches in child protection), and also the problems and challenges it faces.

The last section summarises the findings putting the Hungarian situation in the context of the V4 countries.

I. Methodology

Three methods of data collection were applied. First, I used participant observation technique regarding study halls ('tanoda'). I have established one study hall and I am the professional leader of another. During my professional career I have visited several study halls, spoken with their employees and clients, participated in professional trainings and workshops.

Second, I conducted interviews with employees and experts of the child protection system and parallelly visited up several institutions. I selected the subjects of my interview taking into consideration that the most possible type of institution should be represented during the investigation. (No interviews were conducted with probation officer and reformatory employee.) I have visited all the child protection institutions sustained by the Churches in Borsod-Abaúj-Zemplén (BAZ) county.

The people interviewed:

- the professional leader of four group homes run by the Greek Catholic Church,
- the head of a child centre (previously so called 'Children's town' which hosted six thousand children during its history, now divided into seven institutions)
- social workers of two particular children's homes and a children's home for unaccompanied minors (located in the aforementioned child centre),
- the head of a women's shelter and temporary home for families ('Kismamház és családok átmeneti otthona') run by the Calvinist church,
- the head of a children's home run by the Servite sisters ('Szervita nővérek')

- caregivers in a home for temporary placement and in an infant home
- 2 foster family coordinators
- 4 foster parents of Roma origin, 2 non-Roma foster parents
- 2 child welfare service's social worker and 2 family caregivers
- a head of a child protection institution run by the Greek Catholic Church
- 8 heads of Sure Start Children's Houses.

Third I conducted a focus group interview with the participation of experts working for Roma inclusion (NGO representatives, district nurse working in the biggest slum of the city, head of a family and child welfare service, headmaster of a secondary school with significant Roma students, representative of the Roma Minority Self-Government) in a city of Hungary.

II. A brief overview of the Hungarian child protection systems

In Hungary the first child protection legislation was approved by the Parliament in 1901 acknowledging the responsibility of the State for the care of children in need. (KSH, 2012) At that time almost all children under 15 were placed in foster care (95%). After the second world war the post-war ideology assumed that institutions could serve better the developmental needs of children. Professionals working in institutions were regarded as more suitable than the often uneducated 'petit bourgeois' families. The proportion of foster care provision decreased to 20% during the communist era when children lived in large-scale settings. The largest 'child-town', a gated settlement set up after the 1956 revolution accommodated 1,500 children. (ANGHEL et al, 2013)

Hungary began to reform its child protection system in the mid 1980s, with this being more advanced than most of the other transition countries. In 1986 social work education was re-established, and a new programme of social pedagogy challenged the previously dominating model. The Ministry of Social Affairs and Labour introduced national pilot programmes providing experimental training for foster parents. SOS Children's Villages opened the first village in 1986 providing a new care model. (Anghel et al, 2013) In 1990 the proportion of children placed with foster parents grew to 30%. (KSH, 2012)

The political and economic transition after 1989 slowed down the reform process of child protection as other territories were given priority. Hungary ratified the UN Convention for the Rights of the Child (UNCRC) in 1991, but the UNCR-based law was passed six years later². Since then two major amendments took place in 2013 and 2018. Whilst statistical data show a decline in the care population and a shift between institutionalisation and foster care (see later), which are priorities of the present legislation, the realization of other aims is less successful, like family preservation, emphasis on local preventive services, focus on support and not punishment. Poverty undermined kinship care, which is now unsupported, because it was observed that parents, particularly of Roma origin, often arranged long-term childcare with relatives for the financial benefits. (ANGHEL et al, 2013)

² Act XXXI of 1997 on Child Protection and Custody

III. Situation of children in Hungary

The number of Hungarian population is almost 10 million (9, 798, 000 in 2017), among which there are a little bit more than one and a half million children between age 0-14 (1, 694, 396). (CENSUS, 2011) One fifth of the children (19.2%, approximately 400,000) were living in severe material deprivation in 2017 though this number has decreased significantly since then (and was 13,1% in 2019).³ The category of children who live permanently in the streets is virtually non-existent, with the exception of addicted youngsters and immigrant children. (HÜSE, 2016)

The situation of Roma children requires special attention. Currently the number of the Roma is 876 000 in Hungary and according to credible estimates 13% of children's population is Romani (PÉNZES et al, 2018). Not every Roma is poor and/or socially excluded: less than half but more than a third of the Hungarian Roma lives in deep poverty and the same is true for the rate of Roma among the extremely poor people. (HAVAS, 2008) According to the Hungarian Statistical Office three quarters of the Roma live at risk of poverty and social exclusion and 55.5% of the Roma children are living in severe material deprivation. (KSH, 2019)

The Hungarian Roma are affected by residential and school segregation and these two are interconnected. In 15% of schools the percentage of Roma children was over 40% and in 10% of schools it was more than 50%. There were 52 schools where 90% of the students were Roma and in 34 schools this figure was 95%. The competency results showed that when the proportion of Roma students rose above 10% the average school performance began to decrease (Papp, 2011). High quality education forms the basis of future economic success and a way to lift the socially disadvantaged children out of the cycle of generational poverty.⁴ The reality, however shows that Roma children do not have this chance. Many of them are characterised by early school leaving and low educational level. 6.97% of Roma children do not finish

³ <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

⁴ http://futureroundtable.org/documents/14315/3009113/V4_Bratislava_2019.05.29-31_EN_eredeti.pdf/227b2ab9-44c0-bae6-532b-c698221e7c31

Memorandum of V4 public defenders of rights meeting 29.-31. May 2019, Bratislava

primary school, 4.39% do not enrol in secondary or Vocational Education Training (VET) school, 42.35% drop out of secondary or VET schools, 24.69% obtain vocational school qualifications, 21.59% pass school leaving exams and complete secondary school, 4.21% start higher education. (HAJDU et al, 2014)

IV. The structure and characteristics of the Hungarian child protection system

In accordance with the Child Protection Act, the Hungarian system of child protection is divided into 4 sections: financial supports, basic and professional social services, administrative measures.

There are different forms of **financial support and benefits-in-kind** for poor families with children, e.g. regular child benefits, free or cheap meals in educational institutions, free course books, after-care provision.⁵ Some of these means have their role, e.g. in reducing child hunger, but all in all the Hungarian spending on family and child protection is quite tight-fisted. The average monthly amount of family allowance illustrates this well. This was 67 Euro per family in 2017 (KSH, 2018 a), and over the last 10 years it has lost 25-35% of its purchasing power.⁶ Besides this, in contrast to many other member states of the EU, Hungary does not manage social protection spending in a counter-cyclical way. Thus the country does not increase the spending on social protection at times of recession but decreases it when there is an economic boom. (Gál, 2019)

Basic social services are devices of the *primary care system*. They are meant to prevent child endangerment and facilitate the upbringing-up of children in families. This is the level of *prevention and social support*. (Herczog, 2001)

The members of the signalling system (*child welfare reporting and monitoring network*) are health care service providers (doctors, district nurses), social institutions, educational institutions, day time provisions (nursery, kindergarten), police, public prosecutor's department, court, social organisations, church, foundations, patron custodial service, citizens, notary. They inform the authorities when they learn about an endangered child and although the reporting is mandatory, in many cases it does not occur.⁷

⁵ Other elements of financial support are: child care benefit: wage depending provision, up to the child's second birthday 2nd years; child child care allowance: fixed amount- approximately 88 Euro- of provision up to the 3rd birthday; child raising support: fixed amount- 80 Euros- of provision for parents rearing three or more minor children. (KSH, 2018 a)

⁶ https://momentum.blog.hu/2018/10/10/mennyit_er_a_csaladi_potlek

⁷ See: investigations of the Ombudsman.

<http://www.ajbh.hu/-/az-alapjogi-biztos-vizsgalatot-rendelt-el-a-gyermekvedelmi-jelzorendszer-mukodesse-kapcsan-a-bicskei-kossuth-zsuzsanna-gyermekotthonban-felmerult-szexu>

<http://www.ajbh.hu/-/a-gyermekvedelmi-jelzorendszer-mukodeserol?inheritRedirect=true>

Individual case management of the children at risk is one type of child welfare services. It goes hand-in-hand with family in-team work aimed at eliminating the endangering factors and the provision of services aimed at meeting the children's daily needs.

The *full or partial takeover of the child's care on a temporary basis (short term care)* is also a basic level child welfare service (Szöllősi, 2004). This is voluntary and parents can request to get their children back at any point. The parental rights of supervision are not affected at this time. The children are placed with *substitute parents* (24 children in 2019) or in *children's temporary home* (910 children were in these type of homes in 2019). There are also *temporary homes for families* (6422 children lived in these institutions in 2019). (ksh.hu) Short term care lasts as long as it is justified but it takes maximum 12 months. This however, can be prolonged when the child receives this service with their parent until the after care of the parent is finished.

The *day-time care of children* are also part of the basic social services, like infant nurseries, alternative daytime programmes, study halls ('tanoda') and sure start children's houses. These two latter institutions are quite new in Hungary and later I will speak about them in more details.

In the events where child endangerment cannot be resolved through voluntary cooperation, social workers try to help the family being under surveillance measures. In this case the child is taken under protection.

During his investigation the Hungarian ombudsman found that one out of three cases the period of the child's protected status is too long- sometimes it is 4 years- without any improvements in their family conditions. This violates the rights of the child. (OBH 6015/2008)

In Hungary 16,5 minors per thousand inhabitants of corresponding age were under child protection in 2017. Most of them were taken into protection for reasons of culpable behaviour of the child or their parents (40-40%). Almost one fifth of the children however were registered for environmental reasons. (KSH, 2018 a)

According to a research the main reasons of registering children at the guardianship authorities are different for different age groups. The typical reasons are poor conditions for babies, neglect for children at the age of 6 and deviant behaviour for adolescents. When the reason for registering lies in the behaviour of the child, the researchers found differences between Roma and non-Roma children. The typical problems with the Roma are truancy and delinquency, while the most frequent reasons for registering non-Roma

adolescents are behavioural, psychological problems and diseases. (Neményi-Messing, 2007)

When the family fails to resolve the child endangerment situation with the support of social workers, the authority takes away the child, who is then placed in residential care- theoretically only for as long as it is absolutely necessary in order to establish the required conditions at home. The authorities have to find a place which is the most suitable for meeting the child's needs.

The *home-like provisions (children's homes, foster parents, group homes)* are at the level of **professional child protection services**, in addition to the *after care* and *county level professional child protection services*.

The establishment of small group homes (SGH) in 1997 was an important step among the changes in recent decades. Each SGH has a capacity to accommodate 12 children. Meanwhile the number of residents of one children's home was limited at 40. According to the law children under the age of 12 should be placed with foster parents if it was possible (since 2016) and all children under the age of 6 should have been deinstitutionalised by 2014. However, as of 31 December 2017, 396 children under the age of 3 (and 1587 under the age of 12) were still living in institutions for children. (KSH, 2018 a) With the support of the central government approximately 400 small group homes were established and most of the old homes were either closed down or were divided into several group homes (in many under the same roofs and without any changes in the everyday life of the children).

Besides this the majority of SGHs are located in smaller villages due to the lower costs of building there. In these villages in many cases there is no guarantee for accessing basic services, good transportation or high quality schools. In many instances, the staff is underqualified, staff numbers fluctuate and the burnout rate is high. Given the low standard of care and the violence among the children, it frequently occurs that the children run away.⁸ In 2017 the number of children escaping from children's homes was 3475 while 1379 children ran away from general group homes and 151 from foster parents. (KSH, 2018 a)

Most of the institutions which I have visited were of high quality-at least according to Hungarian standards. They have good reputation within the profession and their residents usually like them.

⁸<https://www.openingdoors.eu/wp-content/uploads/2019/03/country-fiche-Hungary-2018.pdf>

"Prior to our becoming group home, we visited Holland and they also paid a visit to us. We were absolutely flabbergasted. The professionals were real experts. Psychologists, developers, child carers and educators were dealing with 4-5 children...Then many others came to learn from us. As we were among the first children's home to be transformed into a group home so we shared our experience." (excerpt from an interview)

The institutions visited by me are situated in smaller settlements, but their staff consider this as a positive factor: *"It is easier to control adolescents here than in a city." (excerpt from an interview)*

"They participate in the life of the town, they perform on holidays, got to charity balls, ...and local people help us in what they can." (excerpt from an interview)

The better than average financial status of institutions allows higher level services (like psychologist, speech therapist, free time activities, etc.). This boils down to applications or has to do with church maintenance.

One of my interviewees, who is a child carer in a temporary home for children in a big city reported about appalling circumstances. The given institution was inspected by the ombudsman in 2008 and he established that 140 children resided in a place capable of hosting only 40 children. It was difficult to attend the children properly. The experts' examinations as well as the decisions of the authorities are slow and delayed and consequently children have to live in temporary homes. (OBH 6015/2008) Although this report was made 10 years ago the situation has not improved.

The proportion of placement of children removed from their families with foster parents fluctuates. It increased to 50% in 2003, reached 60% in 2011, but decreased to 38% in 2014 (despite the official preferences). In 2018 there were twice as many children with foster parents as in children's homes and group homes. (7 314 children and young adults in children's homes or group homes and 15 386 with foster parents which means that the percentage of placement with foster parents was 67%).⁹

There is a shortage of suitable foster carers, whose number was 5373 in 1990 and it was still 5611 in 2017. Among them there are 1055 particular and 15 special foster parents.¹⁰ (KSH, 2018 a)

⁹ https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg009.html

¹⁰The particular foster parent is allowed to supervise a child with chronic disease, any kind of disabilities or a child requiring special provision owing to age besides ensuring basic care. The special foster parent is allowed to supervise a child with serious psychic or dissocial symptoms or a child struggling with drug addiction, as well as a child with dual needs besides ensuring basic care.

45% of the foster families in Hungary reside in areas of deprivation, unemployment and low educational outcomes (Babusik, 2009). In these families children continue to be at risk of social exclusion (lacking the access to quality education and other necessary services). Apart from this children lose contact with their biological parents due to considerable distances between their placements and homes of origin. (Openingdoors, 2018 a, 2019 a)

In underdeveloped regions with high unemployment rate being a foster parent can be a way of earning one's living.

When becoming a foster parent is strongly motivated by financial consideration sometimes it leads to cold emotional environment.

"When we sat down to the Christmas dinner the children refused to do so. I asked them why and they answered that with their foster mother Éva néni the custom was to wait till the others finish. Only after that were they allowed to go down and eat the leftover."(excerpt from an interview)

It also occurs that even though the foster parents are motivated by financial considerations, they start to function as a family, they love the children in their care. This latter has dangers as well, it is hard to let them go when they are adopted or when they are taken back by their families. It occurs many times that they keep in touch after the adoption or when reaching the age of majority (interviews with foster parents).

In Borsod-Abaúj-Zemplén county (a less developed territory of Hungary with significant Roma population) there are quite many foster parents of Roma origin. This is partly my field experience, but it was also reported by both the interviewed coordinators of foster parents.

My field experience travelling through many villages coincided with the observation of interviewed coordinators of foster parents who stated that it often occurs that Roma foster parents live in slums, they have low educational level. (Foster parents have to complete a course, where the required educational level is 8 grades.) In these cases, the foster parents are not too different from the biological ones. But it is certain that they live in clean houses, they have no addictions, do not abuse or neglect the children, they make sure that the children go to school, etc.

There are challenges in the child protection system regarding identity questions of Roma children. Identity crisis occurs because the Roma children in care grow up with a weak sense of ethnic identity in the absence of their parental or community influence and input, and may even experience rejection by this community, although they will also most likely be treated as a

member of the Romani community by non-Roma. (ERRC, 2007) So it can have advantages when there is not a big cultural gap between the foster and the natural parents, there is no identity crisis experienced by the child at least regarding their minority status.

"I say that when Roma children get into a Roma family they sniff into the air and feel immediately at home'-said one of my interviewees."

There are two reasons why the Roma foster parents interviewed chose to be foster parents. Either their children had flown the nest and they were willing to have foster children or receiving foster children had a tradition in the settlement where many with adequate housing were dealing with it. They regard it as an activity to supplement their income at the same time they enjoy it.

Sometimes there is tension between the foster and biological parents. In cases when the children are separated from their families for financial reasons (which happens in 30% of cases according to the ombudsman)¹¹ it is understandable. With the money the foster parent gets after the children the biological parents could solve their problems and thus the removal of the children would be unnecessary.

Among the people interviewed my experience was that everybody opted for the form of care to be developed that they were involved in.

According to the opinion of my interviewees working in group homes the employees of children's homes and group homes would like to raise younger children who can be formed easily. Besides this their trained staff is more capable of compensate the deficiencies of early development than the foster parents.

Another problem with the fact that the children's homes and group homes raise adolescents is that they are less able to prevent the youngsters from being involved dangerous activities. The teenagers are under stricter surveillance when they live with foster parents. It is not surprising that occasionally the adolescents in care ask the permission of the guardianship authorities to move to apartment homes to have more freedom. (This is the opinion of my foster parent interviewees and also of those who work in group homes.)

It is generally believed that due to the strong emotional ties which develop between foster parents and children in care, it is harder to reach the purpose that the children would go back to their natural families. If we had a look at

¹¹ Openingdoors, 2019 a

the statistics, we could observe that this is not the case. In 2017 among the minors living in children's homes 14,5% (746) returned to their parents or relatives. Among minors placed with foster parent 697 children returned home (19,9%). (KSH, 2018 a)

Foster care seems to be more favourable when it comes to adoption. The reason why child protection ceased was significantly different according to the place of care: 1,4% of minors was finally adopted from children's homes and 15,8% from foster parents and 18,3% reached the age of majority in children's homes while 10,2% in foster families. (KSH, 2018 a)

There are few adoptable children in Hungary. In 2017 from among the children receiving special care (whose number was 21000), 1972 were adoptable and 1025 were adopted (234 to abroad). (KSH, 2018 a) In Hungary the majority of adoptive parents are non-Roma adults who are unwilling to adopt Roma children. It has different reasons: anti-Romani attitudes, lack of preparation to take on a Roma child, pressure from the surrounding environment, fear of being incapable of raising a Roma child. Potential adopters usually refuse to adopt children with disabilities. As Roma children are more likely than non-Roma ones to be labelled with a mental disability or special learning need, they are at a double disadvantage in finding suitable adoptive families. (ERRC, 2007)

The ***administrative measures*** in the Hungarian child protection system are: *placement under protection, taking the child out of its family and acceptance of the child in another family, temporary placement, foster care, adoption*. I have already spoken about them as they are connected to the aforementioned services.

V. Growing role of Churches in child protection

As I mentioned before a special characteristic of the Hungarian system is the *growing role of Churches* in the social sphere in general and in child protection in particular. Since 1999 Churches have got so called supplementary subsidies when they perform tasks regarding education or the social sphere. They get almost twice as much money (171%) for the same activities as the state institutions. As a consequence, social institutions of the Church do not suffer from financial problems, but on the other hand in this situation the state institutions are negatively discriminated. (Havasi, 2019 b)

The child protection institutions run by Churches lay emphasis on religious education, spirituality. My interviewees said that some children cannot accept this and ask to be transferred to a non-religious institution, but for others religion can become an additional resource in their life. Regarding children's homes at present there are 1199 services (in 480 places), among which 178 are run by Churches. (ksh.hu)

There are Church institutions which started to deal with social care after they found themselves in a favourable financial situation although there are some trail blazers

„From 2014 on we took over the professional child protection services in Abaúj and Zemplén. We have 200 foster families, 11 group homes, we take care of 650 children and we have 100 employees.” (prescript from an interview-Greek Catholic pastor, head of an institution)

„After the struggle of 5 years, before the adoption of the child protection act could we establish the mother's home. They built into the new legislation our experiences.” (prescript from an interview- head of a Calvinist institution)

VI. New institutions in the Hungarian child protection system

Sure Start Children's Houses

Children of people living in deep poverty start their school years with handicap and drop out from the system with low level of education. Due to the labour market consequences of this process these children will raise their children in poverty and pass down to them their disadvantages. The purpose of Sure Start Children's Houses (SSCH) is to break this circle at the first step with developing the cognitive and social capacities of children under the age of 3 and also with teaching the parents how to develop these skills at home.

VI.1. SSCHs:

- provide children with meals and skill development activities on a daily basis and survey their conditions regularly,
- provide parents with the possibility of participation in activities together with their children, special personality and capacity development and other preventive programmes,
- organise community events.

The idea and methodology were developed and tested in the UK. The Hungarian adaptation of the programme began in 2003. The SSCHs were operating with the help of EU funds at the beginning, now partly from domestic resources. (BALÁS et al, 2016, HAVASI, 2019 a)

The institution has been incorporated into the Child protection act in 2018.

The legislation prescribed among other things

- the opening hours of the SSCHs (an average of six hours a day every month and obligatory opening hours between 8-12 pm on weekdays),
- the minimum number of the children who use the services regularly (depending on the size of the settlement, but minimum 5 in case of small settlements),
- the definition of regular usage (those who participate at least 40% of the weekdays).

VI.2. The problems of the SSCHs:

In 2019 155 SSCHs were functioning (2151 families receiving regular care) (ksh.hu) Meanwhile there are 3155 settlements in Hungary and in bigger settlements there would be need for more than one or two. In the smallest settlements there are none, as they could not apply for the tenders.

Some SSCHs cannot function in the lack of professionals even though they would have the financial background.

There are SSCHs which are not exploited enough. Those clients who just drop in for a few minutes on a daily basis are also considered regular users. I regard this phenomenon problematic, though it is true that by the passing of time these people could become real clients of the institution. And if just 5 children with their mothers are visiting eight times a month the SSCHs, this is also waste of resources.

A research on SSCHs found that if the SSCH was too close to the slum then the better situated families would avoid it while the SSCH situated in the centre was not attended by poor families. Usually disadvantaged families could be integrated into the SSCH but not the multiple disadvantaged ones. (BALÁS et al 2016)

VII. Study Halls (locally known as „Tanoda”)

The capacity of the Hungarian education system for handicap compensation is very low. According to the results of the Programme for International Student Assessment (PISA) the share of resilient students in Hungary -who perform well, despite coming from disadvantaged backgrounds- 19,3%. This number is well below the OECD average. (PISA, 2018) SHs main aim is to counterbalance this deficiency of the education system. Besides offering possibilities for useful freetime activities could prevent young disadvantaged people from getting in trouble (using drugs, drinking alcohol, committing crimes, etc.)

Study halls are:

- providing a learning space;
- identifying and supporting gifted children;
- reducing early school leaving, grade repetition and unemployment;
- providing extra-curricular activities;
- improving cultural life;
- developing social skills for employment;
- offering guidance

for disadvantaged young people. (Havasi, 2015)

The first study hall was opened in a disadvantaged district of Budapest (Józsefvárosi Tanoda) in 1995 and the institution has begun to spread in the country with the help of civil resources. Since 2004 further study halls were established with the support of EU funds. In 2018 study halls have become incorporated into the child protection act and the means of domestic financing is being formulated just now. (HAVASI, 2019 a)

Study halls are run by NGOs and churches.

The problems of SHs

- In 2019 there were 191 study halls in the country (ksh.hu) So their number is definitely not enough, just as in the case of SSCHs.
- Many study halls were launched simply for the sake of getting money and were not driven by the wish of helping the disadvantaged children. Some of these later functioned professionally well, but others were good in documentations, meeting the indicators on

paper. They took over resources from others. Switching to domestic finance had the consequence of scarcer resources. Hopefully it will screen the annuity hunters.

- It is expected that study halls use modern and innovative teaching methods, like drama-, tale- or board game- pedagogy, but in many places they use the old outdated ones.
- Students spend 3-5 afternoons weekly in the study halls after their normal school days. Since 2011 it has become obligatory for children to spend their time in the primary schools from 8 am to 4 pm. Consequently „classes” in study halls usually start after 4 pm, when the children are very tired, and during winter there is dark outside at that time. (HAVASI, 2019 a)

School social work 2015-től a gyermekjóléti szolgálatoknál lehetőség, 2018-tól kötelező iskolai szociális munkás alkalmazása.

VIII. Problems of the Hungarian child protection system

Hereinafter I will show the main problems, challenges and dilemmas of the Hungarian child protection system. The factors are interrelated, many of them derives from the basic problem - underfunding.

- *Underfunding*

The expenditure spent on social protection in Hungary was 19,1% of GDP in 2016, while the EU-28 average was 28,1%. On child protection Hungary spends 2,3% of its GDP. (EUROSTAT, 2018)

- *Low salary of child welfare workers.*

Not only do employees in the child protection system get low salary, every social worker does. They earn the least among the professionals.

- *Labour shortage in the social sphere.*

In the child protectionsystem the introduction of the position of case manager halved the hitherto narrow number of workforce. (KOZMA, 2020). The school social work however, which has been obligatory since 2018, can improve this situation.

- *Overburden.*

It is not rare that one social worker has 60-70 clients. (KOZMA, 2019)

- *Lack of professional knowledge.*

In child protection a very complex knowledge would be necessary, which social workers cannot obtain during their university training. Professional training after graduation is compulsory, but the really useful training courses are costly and the low paid social workers cannot afford them.

- *Burnout.*

The probability of burning out is high among Hungarian social workers, especially in the field of child protection. Supervision is missing even when a workplace ensures it, many social workers do not participate.

- *Not enough means in the hands of the social workers.*

- *Defensive, pro-active, fear-based practice.*

Stress, overburden, feeling of threat lead to a defensive practice of social workers in many cases. They try to avoid confrontation, “do not notice” the signs of child endangerment, in return they carry out administrative tasks perfectly. (KOZMA, 2019)

- Preventive social care and community development in Hungary are underdeveloped, though the two new institutions (SSCHs and SHs) are operating in these fields.
- Organization of alternative daytime and holiday programmes has only a legal definition. The Government does not provide resources per capita, it is usually granted only by NGOs.
- The definition of endangerment is broad. Its application results in children being removed from their families for material reasons, though this is banned by law. There are also territorial differences in the country in this respect. Roma children appear to be removed more frequently from their families for material reasons than non-Roma children. Alcoholism and neglect conceal the removal of children for material reasons. (ERRC, 2007, NEMÉNYI-MESSING, 2007)
- The chance is low for children taken out of their family to go back to their own family. It is 10 percent or less, though in children’s homes where the proportion of Roma children is low, it is between 10 and 20%. (NEMÉNYI-MESSING, 2007)
- I mentioned earlier the dilemmas regarding group homes and foster parents. Many foster parents are of Roma origins and with low educational level, which is dysfunctional in some cases. There are not enough foster parents.
- Children spend long time in temporary placement in spite of legal prescriptions.
- Roma children are overrepresented in the system, their rate is double than their share in the whole population. (NEMÉNYI-MESSING, 2007)

Many of the problems are common with the V4 countries.

IX. Summary

I can characterise the Hungarian child protection system in two sentences. It has basically a good structure, yet it is an ineffective, underfunded system. It is open to new and good ideas and the direction of the changes is mostly good but not the control of the system.

Further weak elements of the child protection system are the lack of comprehensive, holistic, rights-based vision; effective cooperation between health, education, social and justice sectors; adequate provisions to children and families involving them at all stages. (ANGHEL et al, 2013)

Many characteristics of the Hungarian child protection system are similar to those prevailing in the other three V4 countries. For example, Zurovcova and Vishwanathan describes the Czech system as follows. Services for the support of endangered families are either under-developed or lacking (like field assistance, emergence housing, zero or low interest loans, well-trained short-term foster care providers). The social workers are overburdened and are often seen by clients as people resorting to repressive measures rather than supportive ones. They are not sufficiently prepared to work with Roma clients and the Roma are hardly represented among the social workers. (Zurovcova- VISHWANATHAN, 2007) All this can be said about the Hungarian SITUATION as well. Other common characteristics of the Czech and Hungarian child protection systems are that the Roma children are overrepresented in them (BROWNE et al, 2005, ERRC, 2007) or that too many children are placed in state care for social reasons - 30% in Hungary (ZUROVCOVA- VISHWANATHAN, 2007, OPENINGDOORS, 2018 a).

The process of deinstitutionalization has been an aim since the mid-1980s in Hungary, and significant developments have been achieved since then, yet there are still 7 482 children and young adults growing up in institutions in Hungary in 2017. (KSH, 2018 a, Openingdoors, 2018 b)

Hungary limited the number of children living in institutions at 12 for group homes. Then it started to establish new institutions partly through the division of old, bigger institutions and the children practically remained under the same roofs and without any changes in their everyday life.

According to the report of Opening doors For Europe's children the aim of DI in Hungary is understood as something reducing the numbers of children living in institutions rather than providing quality care for children. **There are also concerns that the EU funds for deinstitutionalisation of children are**

not used towards strengthening the child welfare system and the families, gatekeeping or reunification efforts but prevalingly for the modernisation of children's homes, building smaller institutions or placement into foster care. (openingdoors.eu)

Although foster care is spreading (67% of children in alternative care lived in foster families in 2018 in Hungary), their support and remuneration is very limited. There are not enough foster parents and there are concerns about the quality of foster care.

The indicators of the economies and spending on social purposes are also similar in the V4, though Poland dedicates a little bit more funds to education and also to families and children.

There are special characteristics of the Hungarian child protection system: the growing role of Churches, their more favourable financing and two newly introduced institutions (study halls and sure start children's houses) which I have presented in this paper.

If the educational system of Hungary worked well, if it had the ability for handicap compensation there would be no need for study halls. At present there are 400 000 children living in severe material deprivation in Hungary, while approximately 6000 attend SHs and 2000 SSCHs. (ksh.hu) So the number of SHs and SSCHs is definitely not enough. A further issue is that spending money is not enough, it has to be spent well. For this purpose, education, motivation, good methods for assessment and control of these institutions are essential. (HAVASI, 2019 a)

According to international projects investigating the effects of early childhood development programmes the return of these programmes is between 2,38 and 12,9. The sources of the profit are higher educational level, better situation in the labour market and less delinquency. (BALÁS et al 2016) These profits, however become visible only in the long run, so it is hard to persuade the decision makers of the present to put more resources (investments) into the above mentioned and alike social innovations.

References

- Roxana Anghel, Maria Herczog, Gabriela Dima (2013): The Challenge of Reforming Child Protection in Eastern Europe: The cases of Hungary and Romania. In: *Psychological intervention*. 22: 239-249. DOI: <http://dx.doi.org/10.5093/in2013a27>
- Balás, G., Baranyai, Zs., Herczeg, B., Jakab, G., (2016): *Biztos Kezdet program hatásvizsgálata*. (Impact Assessment of the Sure Start Programme.) Hétfá kutatóintézet. http://hetfa.hu/wp-content/uploads/hetfa_biztoskezdet_zarotanutmany0210.pdf (Retrieved: December, 2018)
- European Roma Rights Centre (2007): *Dis-Interest of the Child: Romani Children in the Hungarian Child Protection System*. ISBN 978-963-87747-0-5
- Eurostat (2018): Share of EU GDP spent on social protection slightly down. In: Eurostat Newsrelease 191/2018- 12. December 2018. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9443901/3-12122018-BP-EN.pdf/b6764f92-e03e-4535-b904-1fdf2c2d4568> (Retrieved: December, 2019)
- Gál, Róbert I. (2019). ESPN Thematic Report on Financing social protection – Hungary, European Social Policy Network (ESPN), Brussels: European Commission
- Hajdú, T., Kertesi, G., Kézdi, G. (2014): Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a TÁRKI Életpálya felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámairól. (Young Roma in the Secondary School. Report on the Career Survey of TÁRKI between 2006-2012.) In: Kolosi, T.-Tóth, I. Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*. TÁRKI, Budapest, 265-302. o.
- Havas Gábor: Esélyegyenlőség, deszegregáció. (Equal opportunities, desegregation) In: Fazekas Károly, Köllő János, Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért*. Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal. ECOSTAT, Budapest, 2008. 121-138.
- Havasi, Virág. (2019 a): Social problems and Economic Performance: Social Innovations in the Hungarian Child Protection System. In: *Theory, Methodology, Practice*. Vol 16 Issue 02, pp 11-22.
- Havasi, Virág (2019 b): A történelmi egyházak társadalmi szerepvállalása: szociális ellátás és gyermekvédelem. (Social engagement of historical Churches: social care and child protection) In: Szabó-Tóth Kinga-Várhelyi Krisztina (szerk.): *A történelmi egyházak - modern társadalom*. L'Harmattan pp 132-164
- Havasi, Virág (2015): Tanodák kívülről- belülről. (Study halls from outside and inside) In: *Szellem és tudomány*. 6 évf. 1-2. sz. 158-173.
- Herczog, Mária (2001): *Gyermekevédelmi kézikönyv*. (Handbook of Child Protection) KJK, Budapest
- Hüse, Lajos (2016): *Does the Hungarian child protection system provide appropriate responses to the problem of street children?* In: *Acta Medicina et Sociologica*. 2016, vol 7. DOI: 10.19055/ams.2016.7/22-23/6
- Kozma, Judit (2019): Szakértői vélemény a szociális munkások munkahelyi biztonságát befolyásoló kockázati tényezőkről és lehetséges intézkedésekről. (Expert opinion

- on risk factors and possible measures regarding social workers' safety at work)
Kézirat
- Kozma, Judit (2020): A szociális munkások munkahelyi biztonságáról, a kockázatokról és a szakma identitáskriziséről. In: *Párbeszéd: Szociális Munka folyóirat*, 7(1).
<https://doi.org/10.29376/parbeszed.2020.7/1/6>
- KSH (2019): A háztartások életszínvonala, 2018.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2018/index.html>
(Retrieved: December, 2019)
- KSH (2018 b): Az örökbefogadás helyzete. In: Statisztikai tükör. 2018. 07. 20.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/orokbefogadas.pdf> (Retrieved: December, 2019)
- KSH (2018 a): Szociális statisztikai évkönyv, 2017 (Yearbook of Welfare Statistics, 2017) Hungarian Central Statistical Office, Budapest.
- KSH (2018 b): Az örökbefogadás helyzete. In: Statisztikai tükör. 2018. 07. 20.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/orokbefogadas.pdf> (Retrieved: December, 2019)
- KSH (2016): Gyermekesély – A gyermekvédelmi jelzőrendszer működése, 2014. (Chances of Children- The Functioning of the Signalling system, 2014) In: Statisztikai tükör. 2016 február 5.
- KSH (2015): Szociális statisztikai évkönyv, 2014 (Yearbook of Welfare Statistics, 2014) Budapest.
- KSH (2012): Állami gondoskodástól a mai gyermekvédelemig. (From state care to child protection at present)
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/allamigondoskodas.pdf> KSH
- (2018 b): Az örökbefogadás helyzete. In: Statisztikai tükör. 2018. 07. 20.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/orokbefogadas.pdf> (Retrieved: December, 2019)
- Neményi, Mária, Messing, Vera: (2007) Gyermekvédelem és esélyegyenlőség (Child Protection and Equal Opportunities). In: Kapocs 2007 (VI)1:1-47.
- OBH 6015/2008 report
- OECD (2018): PISA 2015. Results in focus. <https://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf> (Retrieved: December, 2019)
- Opening Doors for Europe's Children (2019 a): 2018 Country Factsheet Hungary
<https://www.openingdoors.eu/wp-content/uploads/2019/03/country-fiche-Hungary-2018.pdf> (Retrieved: June, 2020)
- Opening Doors for Europe's Children (2019 b): 2018 Country Factsheet Poland
<https://www.openingdoors.eu/wp-content/uploads/2019/03/country-fiche-Poland-2018.pdf> (Retrieved: June, 2020)
- Doors for Europe's Children (2018 a): 2017 Country Factsheet Hungary
<https://www.openingdoors.eu/wp-content/uploads/2018/02/country-fiche-Hungary-2017.pdf> (Retrieved: June, 2020)
- Opening Doors for Europe's Children (2018 b): 2017 Country Factsheet Poland
<https://www.openingdoors.eu/wp-content/uploads/2018/02/country-fiche-Poland-2017.pdf> (Retrieved: June, 2020)

- Opening Doors for Europe's Children (2017 a): 2016 Country Factsheet Hungary
<https://www.openingdoors.eu/wp-content/uploads/2016/12/country-fiche-Hungary-2016-v1.pdf> (Retrieved: June, 2020)
- Opening Doors for Europe's Children (2017 b): 2016 Country Factsheet Poland
<https://www.openingdoors.eu/wp-content/uploads/2019/03/country-fiche-Poland-2016.pdf> (Retrieved: June, 2020)
- Papp Z, Attila. (2011): A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban. (The rate of Roma students in Hungary and educational performance) In: Bárdi, N., Tóth, Á. (szerk): *Asszimiláció, integráció, szegregáció-Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Argumentum, Budapest, pp 227-265.
- Pénzes, János, Tátrai, Patrik- Pásztor, István Zoltán (2018): A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben (Changes in the Spatial Distribution of the Roma Population in Hungary During the Last Decades). In: *Területi Statisztika*, 2018, 58(1): 3–26; DOI: 10.15196/TS580101
- Zurovcova, Hana, Vishwanathan, Kumar (2007): Changes in the Czech System of Child Protection and Hope for Children in Institutional Care. In: *Roma Rights Quarterly*. (4): 15-21.
https://childhub.org/en/system/tdf/library/attachments/546_577_EN_original.pdf?file=1&type=node&id=6920 (Retrieved: June, 2020)
- ajbh.hu
 eurostat.ec.europa
 ksh.hu
 Act XXXI of 1997 on Child Protection and Custody

Szerzőink

- BAJUSZ Orsolya: A kortárs művészet határterületeivel, vizuális módszertanokkal, affektuskutatással, taktikus médiával foglalkozik. Első könyve, a Patkánykirály című teória fikció 2022-ben jelenik meg. Doktori disszertációját, amely a képi-, és részvételiségen alapuló média szerepét vizsgálja a kortárs tudománykommunikációban 2021-ben adta le a BCE Corvinuson. Aktuális kutatását ásványgyűjtőkkel és ásványbörzékkel végzi, anti-konstruktivista szemszögből.
- BIHARINÉ KALÁSZDI Beáta (Miskolc, 1980.): Szociológus, közgazdász marketing szakon. Jelenleg PhD hallgató a Miskolci Egyetem Marketing és Turizmus Intézetében. Kutatási területe: a fogyatékossgal élők társadalmi inklúziója, társadalmi marketing.
- FERÓ Dalma: Az ELTE Szociológia doktori iskola doktorjelöltje. Disszertációja a gender studies körüli vitákat a tudás és a szolidaritás kapcsolatának szemszögéből vizsgálja. Kutatási területei: gender és modernitás kapcsolata, az elismerés posztpolitikája, a genderaktivizmus jelentősége napjaink hegemoniaküzdelseiben.
- HAVASI Virág (Budapest, 1973): Szociológus, közgazdász, jogász. 2009-ben szerezte doktori fokozatát a DE-en közgazdaságtudományból: az értékrend és életminőség összefüggéseit vizsgálta dolgozatában. Egyetemi oktatói munkája mellett közösségfejlesztőként is aktív szerepet vállal. Kutatási területe: érték- és attitűdkutatás, fenntartható fejlődés, környezetszociológia.
- Iveta JELEŇOVÁ: szociálpszichológus, PhD-fokozatát 2006-ben a SZTA kassai Társadalomtudományi Intézetében szerezte. Jelenleg a kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem Állam és Közigazgatási Karának egyetemi oktatója. Főbb kutatási területe: interkulturális kommunikáció
- UDVARVÖLGYI Zsolt András (Vác, 1973): Egyetemi tanulmányait történelem (1996) és szociológia szakon (1998) az ELTE-n végezte. Doktori (PhD) disszertációját 2009-ben védte meg a Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájában („Meskó Zoltán egy politikusi pályakép”). Főbb kutatási területei: az iszlám vallás jelenléte Magyarországon, ill. Európában; Germanus Gyula író, orientalista élete és munkássága; korai magyar szélsőjobboldali pártok. 2021. szeptember 15-től a Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének főiskolai tanára.
- SÁPOS Aranka (Nagykapos, 1963): történész. PhD-fokozatát 2001-ben a Debreceni Egyetem Történettudományi Intézetében szerezte. Jelenleg a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi és Pszichológia Központjának (Centrum spoločenských a psychologických vied SAV) kutatója. Főbb kutatási területe: kisebbségkutatás.